
3 1761 07920434 3

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

43

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL
KIADJA
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1903

GRÓF FEKETE JÁNOS.

Fóthi emlékéről rajzolta Richter Aurél.

GALÁNTHAI

GRÓF FEKETE JÁNOS

1741—1803

IRTA

MORVAY GYŐZŐ

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1903

GALÁNTHAI GRÓF FEKETE JÁNOS

1741–1803

IRTA

MORVAY GYŐZŐ.

Baranski E. L. 903.

2. A GALÁNTHAI KASTÉLY A XVIII. SZÁZADBAN.

ELSŐ KÖNYV.

A CSALÁD.

I.

Galántha előkelő kisközség Pozsonyvármegyében. A róla nevezett járás közepén, a Vág és a Dudvág közt fekszik. Vidékének gazdagsága, talajának termékenysége, vadat, fát és gabonát termelő földje korán magához vonzotta a környék gazdagságra törekvő családjait, melyek Nebojsza, Gány, Kossut, Zilas és Nyárasd falvak területét hatalmuk alatt egyesíteni igyekeztek. Országútján haladtak a királyverő Csák Máté hódító csapatai s a Vág völgyén észak felé foglaló török vagy kurucz hadaknak félelmetes seregei.

A földet kezdetben zálog-, majd tulajdonjogon birtokló családok törzsüket vagy annak egyes ágazatait róla nevezik el. A galánthai Arady, Balogh, Bessenyei, Borsy, Eszterházy és Fekete családok több hírneves írót, egyházi férfit, jeles katonát, megyei pártembert és államférfit neveltek a hazának és a király-

nak. Kölcsönös és többszörös házasság, örökség és a rokoni kötelék szoros összebogozása útján egymás fölvirágoztatásán, meggazdagodásán és mind növekvő hatalmán közösen közremunkáltak, úgy, hogy lassankint óriási földbirtoknak uraivá, megyei nagyhatalmakká és országintéző erővé váltak.

Galántha birtoka meseszerű gazdagsággal és hatalommal járt karöltve. A birtokló családok közül az Eszterházy és a Fekete családok emelkedtek a legmagasabbra, melyek nem egy tagjának párját ritkító gazdagság és közmondásos befolyás jutott osztályrészűl.

Az Eszterházy család a csallóközi Vatha nemzetségből szakadt ki és magát ősi pozsonymegyei birtokossá küzdötte föl, a Fekete családot, mely még oklevélbeli nyomok előtt Erdélyben hagyta az itt még ma is virágzó törzset, a hadi szerencse sodorta Galanthához. Az még most is szorgosan kutatja az ősi nyomokat, melyek származását a tündérsziget régi családjaihoz kötik, ennek ideszakadt ága ma már kihalt, de virágzása idején büszkén hivatkozik erdélyi nemzetségére, mert «nagy szerencsének tartja Erdélyből lett származását», hol «elei vérével trágyázott a föld, mellyen honnyokért magokat feláldozták.»[1]

A sok Fekete nevű család közül a galánthai az, mely vagyon- és hatalomszerzésben majdnem elérhetlen magasságra emelkedett, mely szellemi kiválóságával előbb a megyei, majd az állami életben több emberöltőn keresztül jeles szerepet vitt. Emelkedése lassú, századokra nyuló, elhanyatlása két generáczió műve volt. Teljes virágzása Mária Terézia, hirtelen elenyészte II. József, II. Lipót és I. Ferencz korába esik. Egyszázados története ékes bizonyságúl szolgál sok más hasonrangú, gazdag és hatalmas család politikai, erkölcsi és vagyoni bukásának. Az emelkedés a család előkelő és legbefolyásosabb tagjához, Györgyhöz, a pusztulás ennek fiához és unokájához, Jánoshoz és Ferenczhez, az ág utolsó sarjához fűződik. A fény, melyet vagyon és hivatal

[1] A Magyar Tud. Akad. kézirattára, Régi és újabb írók, 4-rét 73. szám.

nyujthat, rövid ideig tündöklött és még a család életében elenyészett. A hatalom s vagyon, melyre az apa mint államférfi szert tett, a mily hamar nagyobbodott, éppen oly gyorsan szóródott széjjel a gyermekek által. A szellemi kiválóság azonban, mely az apát a szerencse minden forgatagában kitüntette, a még kiválóbb fiút kedvezőtlen politikai és társadalmi állapotok közt családjával együtt tönkretette.

A Feketék galánthai ágának két sarjában, Györgyben és Jánosban a családnak összes hagyományai örökölt erőben tünnek föl. Bármily ellentétesek is e sajátságok, mégis bizonyos törvényszerű következetességgel nyilatkoznak meg e két férfiúban. Nagyravágyás higgadt számítással, birtokéhség szívós kitartással, a haza és szabadság szeretete féktelen és önfeláldozó szenvedélyekkel párosulva, politikai türelem, mely szent eszmékről is le tud mondani és megvárja, míg az idők és viszonyok kedvező árja hozzá felemelkedik, hogy erre az alkalmat mohón megragadva országvezető befolyásra tegyen szert, hadi vitézség, mely a család nevét ranggal, díszszel és dicsőséggel övezi, a szellem hódító hatalma, mely a világirodalom s a kor írói fejedelmével közlekedhetik, az áldozatkész forradalmárkodás, kitartó hazafiság, — a szerencse elpártolásával pedig egy kimagyarázhatatlan nemtörődömség, mely egy királyi vagyont egy évtized alatt szétforgácsol.

3. A GALÁNTHAI FEKETE CSALÁD ŐSI CZIMERE.

A család eredetéről, rokoni kapcsolatairól és fejlődéséről csak szórványosan található emlékek tanúskodnak és a származék-

rend néha százados hiányokat mutat. Más családokba való elágazásuk is kevés nyomot hagyott. Nevek maradtak fenn, melyekhez semmiféle érdekesebb történet, sem helyi, sem más emlékezetes esemény nem fűződik. Szellemtelen pörös akták fogyatékos adataiban jeles hadi tettekről olvasunk és a családi emelkedés állomásait itt-ott befolyásos hivatalok fénye ragyogja be. Egy XVIII. századbeli halottdicsérő emlékbeszéd szükségtelennek tartja, hogy a nagy Fekete György őseiről bővebben szóljon, elég, ha egy párt fölemlít.[1]

Niger Benedek (1360) az első, kiről említést tesznek. Fiát Miklóst már Fekete néven szólítják. Egyik utóda ismét Niger Mihály lovaskapitány, Hunyady János jeles vitéze. Tőle ágazik el a Feketéknek felső-bári, biai és galánthai ága. Ettől kezdve megszünik a családnak Niger elnevezése és csak akkor tünik föl a históriában és pamfletekben, midőn politikai vagy magán szereplését megbélyegezni iparkodnak. Lélek és tartalom nélküli oklevélbeli adat fölvilágosítást nem nyújt arról, vajjon a más előnevű Feketék, mint a sádániak, a fritsiek, a pókatelkiek, almásiak és iványiak mind a fönnebbi közös tőnek elágazásai-e vagy pedig külömböző vérbeliek-e? Hol Erdélyben maradtak, hol a felvidékre vagy Debreczenbe szakadtak s a genealogia[2] összekötő kapcsolatukkal nem fáradozott. A biaiakat és felső-báriakat a galánthaiakkal erős vérbeliség köti össze. Niger Mihály utódai közt említik felső-bári Fekete Albertet, biai Fekete Györgyöt és galánthai Fekete Mártont több más rokonával együtt, kik közül legnevezetesebb Fekete István, a füleki százados. Ennek vitéz védelme akadályozta meg, hogy a vár sokáig török kézbe kerüljön, míg végre halálával a vár az ellenség hatalmába esett. Nevezett Fekete Márton házasodott bele a férfiágon kihaló galánthai Bessenyei családba (1550) és rokonságba került az ugyanabba a családba házasodott Aradyak-,

[1] A Magyar Nemz. Múzeum kézirattára, fol. Lat. 3705. IV. 1. Analecta Mednyánszkyana.

[2] M. N. Múz. kézirattára, fol. Hung. 984. Fekethe, Anal. XII. k. 187. l.

Borsyakkal, Baloghokkal és Eszterházyakkal, kik mindannyian ekkor veszik fel új adományok czímén a galánthai előnevet. Galánthai Bessenyei Potencziána férje, «a honnyokért magokat feláldozó vitézek legjelesbike», Eger vívásánál tüntette ki magát. Erről említi a késő unoka:

Eger várossának szentesűlt faliba
Időtől nem kémélt omlott bástyáiba
Tán Lelke . . . Fekete Mártonnak
Borostyánba fonva jelent, mint rokonnak.[1]

Vitézségeért Rudolf királytól 1590 november 21-ikén az Eszterházy családdal együtt adományt kapott a galánthai és gányi birtokra. 1609 deczember 22-ikén a család a Balogh családdal együtt Galántha, Gány, Kossut és Zilas helységekre újabb adományt nyert.

A Bessenyeiekkel kötött házasság mind leszármazás, mind birtoköregbedés szempontjából fontos. Vele a nevezett családok Német-Födémes, Újfalú, a két Baka, Seprős, Makháza, Suly és Bodok pozsonymegyei, Válkás barsmegyei birtokok részuraivá lettek.

A birtoknövelés Márton fiai közt tovább tart, a kiknek egyike I. Miklós, Bon Borbála férje, Nyitramegyében Martonfalván, másik fia György, martonfalvi Török Magdolna férje, ugyanabban a megyében Nagybirinben Bogyó Páltól kuriát vásárol.[2] I. Miklós fia I. János, nebojszai Álló Borbála férje, pozsonymegyei esküdt, kinek utódai I. László, Thédy Mária és II. Márton Arady Zsuzsánna feleségük birtokaival nagyobbították a család vagyonát.

A gazdag házasság hagyomány a családban. Hitveseiket ősrégi törzsekből válogatják és választásuk leginkább magvaszakadó családokra esik, hogy a birtok javarésze rájuk nézzen. Az Arady, Bon, Somody, Thédy és Hegyi leányok családága kihalt, ámde hozományuk a Feketéknek nagy vagyont és előkelő

1 Galánthai gr. Fekete János Magyar Munkáji, I. k. 65. l. Fiamnak.

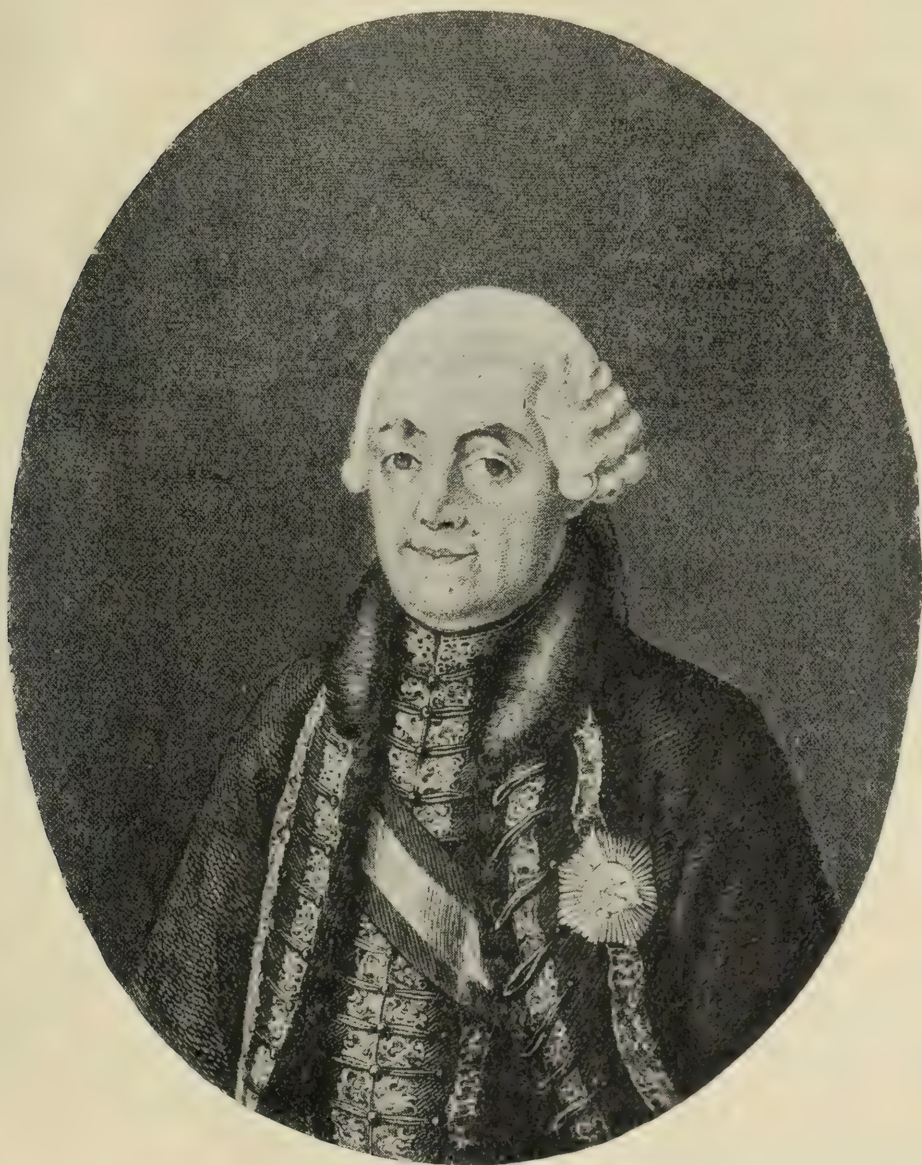
2 M. N. Múz. kézirattára, Proth. 35. ex Caplo Nitr. Annor. 1585—1589. — Litt. 62. Annor. 1633—1635. fol. 189. Ex Caplo Poson. — Nagy Iván, Magyarország családai, IV. k. 143. l.

állást biztosított. Mégis e vagyon, a mint növekedett, a sok gyermekű családban épp úgy szét is folyt. I. János kilencz gyermeke nem dicsekedhetett már azzal, hogy I. Márton közvetlen utódainak nagy örökét osztatlanúl hagyhatja gyermekére. Unokája II. György már Veszprémbe szakad, hol alispáni hivatalt visel és idegenben keres gyermekeinek előkelő és gazdag családi összeköttetést. Fia György, a későbbi kanczellár, azonban ismét fölépiti a régi gazdagságot s a Feketék szerencséjével saját örökét és neje, Niczky Anna hozományát ritka nagyságú birtokokkal nagyobbította.

II.

Vérségi kapcsolat az Istvánffyak, Illyésházyak, Eszterházyak, Révayak, Ocskayak, Apponyiak, Amadék és Niczkyek családjával a Feketék emelkedését nagyban előmozdította. Erdélyi, pozsonyi, zalai, veszprémi, turóczi, zempléni s más nemesi kuriákon rokoni visszhangot ébresztett a Fekete család nagyravágyása és hatalmi törekvése. A családi összeköttetéseken alapuló széles befolyás, a mindinkább öregbedő vagyon és a tüneményes szellemi kiválóság oly adományok voltak, melyeket Fekete György kanczellár egész pályáján uzsorakamatokkal tudott gyümölcsöztetni. A mit a természet, a társadalmi előnyök, a kedvező korviszonyok és az örökség biztosítottak neki, azt nagy gazdasági érzékkel, hasznothajtó belátással megőrizte és ki tudta aknázni, hogy elődeinél magasabb polczra jusson, hogy birtokait gyarapítsa, hogy fiának Jánosnak kaput nyisson a legelőkelőbb körökbe. E mellett tapintatos mérséklettel vezette a többször csak tekintélyétől függő országos érdekeket a haladás és boldogulhatás útján. Mária Terézia alatt Magyarország történetében emlékezetes szerepet játszott. Kiválósága és szerencséje nagyobb hivatalos polczra juttatta a sokszor irigyelt Grassalkovicsnál. A családját jellemző vonások közül a nagyravágyást, az átható jogi érzéket,

az államférfiúi elmeélt, a vagyonszerző és a szerzett vagyont takarékosan megőrző hajlamot örökölte, mely tulajdonságok mellett kitünt hazaszeretetével, az ország intézményeinek tiszteletével és a dinasztia iránt — melynek emelkedését köszönte — érzett alázatos hűséggel. Elsőrangú jogász, diplomata és tudós.

4. GRÓF FEKETE GYÖRGY.

Pályáját köznemes ügyvédként kezdette s bámulatos gyorsasággal ért el magas hivatalokat és mesés gazdagságot. Minden állásában tetteit Mária Terézia magyar politikájával vegyes hazafiság sugallta. Önző czéljait a közjó javulásának alá tudta ren-

delni, hogyha az ország és az uralkodóház érdekeit szolgálta. Az ellenzéki ügyvéd, mihelyt első fellépésekor mélyebben tekintett az országintéző dinasztia érdekeibe, legott kormányférfiúvá lett, hogy a nemzettel szemben megvédje a királyi követeléseket, s a dinasztiával szemben megóvja az ország igényeit. Nehéz és háládatlan szerep, melyben a magyar politikusok legerősbjei is elbuktak, vagy Bécs felé emelkedtek. Ő az utóbbit választotta, de megóvta magyar voltát s a magyar érzelem és hazafias törekvés sok más magyar politikusnál hatalmasabb támogatást nyert benne. Magas állásánál fogva nem kerülte ki kortársainak irigységét, az ellenzék heves támadását, a hasonrangúaknak, sőt rokonainak cselszövényeit. Magyar érzelmét azonban költők és a történetírás dicsérik. Annak és II. József bürokrata szellemű kormányzásának esett áldozatúl. Azon államférfiak egyike, a kik a dinasztia és a magyar faj iránt érzett vonzalmukban a hazaszeretet sugallatára hallgattak.

Apja Fekete György alispán, Pápán lakott. Itt született 1711 márczius 13-ikán fia György, e néven harmadik, a grófi ág megalapítója, a család legkiválóbb tagja. Volt kívüle még egy József nevű fia, kinek utódai a galánthai nemesi ág leszármazottjai.

György, a későbbi gróf és kanczellár, jogi tanulmányait Bécsben végezte, a hol ebben az időben több magyar főrangú ifjú tanúlt. Innen hozta magával ritka jogi ismereteit és a német nyelvnek alapos tudását. Pályáján mindkettőnek nagy hasznát vette. Itt szemlélte figyelemmel, mely úton haladnak fölfelé III. Károly idejében az udvarhoz vonzódó magyar családok s mily erények szükségesek az udvar kegyének elnyerésére. Itt tapasztalhatta, hogy a királyi érzelművé átváltozott régi nemesek mint aranyozzák be ranggal, hivatallal és vagyonnal az idők nemes viharában megtépázott vagy megfakult czímerüket.

Jogi tanulmányai befejezésével Pápára vonult, hol ügyvédkedett, majd családja és neje birtokain gazdálkodott.

Neje Niczky Anna, a dúsgazdag Niczky György egyetlen leánya, nagy vagyont hozott a házhoz.

Ezzel a vagyonnal derült föl ismét a Feketék szerencsecsillaga.

Niczky György, a királyi jogügyek igazgatója, majd hétszemélynök, Somogy, Vas és Zala vármegyékben nagy kiterjedésű birtokok ura, a ki leányának a Szápáry István gróftól vásárolt Becsehelyt, Szegedő, Kislak, Bikallya, Janócz, Perenye, Gercse, Nagyiha, Czinege, Polya, Surd, Bakófa, Kápolnásfalva, Pótény, Szentlőrincz, Tiborczszeg, Tótszerdahely, Rendek, Megyer, Pata, Metsei, Bács és Gerbe pusztákat és részeket adta hozományúl, míg fiának Kristófnak, a későbbi grófnak és alkanczellárnak, Fekete György ellenének s hivatalbeli utódának, fia János többszörös felperesének csak a berzenczei uradalmat adományozta.[1]

5. A NICZKYEK ŐSI CZIMERE.

Ez a nagy vagyon országos befolyást és szabadelvű gondolkodást biztosított Györgynek. Hosszú pályáján belátta azt is, hogy e széles birtokokat családjának csak úgy tarthatja meg, hogyha hozzájuk még egyéb nagy vagyont is szerez. Nevezetes dolog, hogy Fekete György szereplésének minden emlékezetes állomása egyúttal vagyoni meggazdagodásának öregbítője.

Az 1741-iki országgyűlés Györgyöt elszólította otthonából. Mint közügyvéd, megyei ülnök és Somogymegye követe jelenik meg s mint ellenzéki férfiú a karok és rendek figyelmét magyarságával és merész szónoki erejével ragadja magához. Szereplése mind életében, mind a közügy terén fontos és nyomothagyó. Schloszberg László pozsonyi és Czompó Sándor soproni

[1] A Magyar Nemz. Múzeum kézirattára, fol. Hung. 984.

2*

alispán társaságában Jeszenák Pál inditványának kiegészítése mellett küzd. E szerint: «vétessék föl a királynő titkos tanácsába a nádoron és a primáson kivül még két magyar főnemes». Fekete és elvtársai egyetemlegesen követelik: «hogy a magyar köznemesség is helyet nyerjen a királyi tanácsban, mivel kiváltsága mindenben egyenlő a főnemesekével».

Ez az a kapudöngetés, a melylyel útat nyitott magának az udvarhoz és fényes pályájához.

Szónoki hatalmát még két esetben bizonyította. Az első esetben akkor, midőn arról volt szó, hogy a királynő kívánságát, mely szerint férje kormánytársúl választassék, a rendek teljesítsék. E kívánság híveit az ellenzék, főleg Schloszberg, Czompó, Fekete és Jeszenák befolyására, velük a nemesség hazaárulóknak bélyegezte. Daczára, hogy az ellenzéki mozgalmat Pálffy János nádor is jó szemmel nézte, még sem győztek. Fekete volt az, a ki az alsó táblán követeli, hogy a királynő koronázási tiszteletdíja 12,000 arany legyen, mivel a nép szegény, a nemesség a gonosz időjárás miatt sokat szenvedett és vesztett, s mivel a tiszai megyék jégesőtől, tűzvészektől, ragályos betegségektől és vízáradásoktól pusztúlnak. Grassalkovics személynök közbelépésére kiviszik, hogy a tiszteletdíj többre ne rúgjon 10,000 frtnál.

Fekete György ellenzékieskedésével nagy eredményt ért el. A kormánynak éleselműségére, vezetőképességére és nagy tudására szüksége volt. Az utilizáló szellem, mely már III. Károly idejében meghozta a maga áldásos gyümölcseit, Mária Terézia alatt még nagyobb arányokat öltött és kiválóan arra törekedett, hogy az ellenzéket kitünő embereitől megfoszsza, az udvarnak meghódítsa és mint azt Fekete maga is kívánta, még ha köznemes is, a kormánytanácsba vonja. Ettől várhatta egyúttal neje vagyonának saját családja számára való biztosítását is, és belátta, hogy a mit indokolt és csillapíthatlan nagyravágyása anyagi és hatalmi téren elérhet, azt csakis az udvar nyujthatja. A nádor kegyét már a gyűlés alatt megnyerte s ezzel fölépült az a híd, a melyen át könnyen bejuthatott a kormányhoz. S bejutása az

ellenzéknél is biztosítéknak látszott, mert azt vélte: szelleme hódít az udvarnál. Egyszóval nagy tudása, politikai belátása és józansága, melyet a kormány kamatozólag értékesíthetett, megnyitotta előtte ennek ajtait; hazaszeretete, a köznemesség ősi jogainak védelme és magyarsága következő szereplésével az ellenzéki köznemességet is kibékítette.

Így indúlt meg a veszélyes lépcsőn a magasba.

Az első fokot már 1745-ben érte el a jászkunok megváltása ügyében tartott udvari konferenczián, a hol arról volt szó, hogy azok a rokkant katonák pesti házának földesurasága alól öneréjükből 50,000 frtért kiváltassanak. Ekkor Fekete már tanácsos.

Az értekezlet a jászkunokra nézve nem volt kedvező, mert jobbágyi függésük megszüntetését arra az időre halasztotta, a midőn az egész váltságdíjat lefizethetik. Eredményes volt azonban Feketére nézve, a mennyiben a királynő 1746-ban Niczky Györgynek Szapáry Istvántól vett birtokait, úgymint Becsehelyt, Szegedő, Kislak, Bikallya, Janócz, Perenye, Gercse, Nagyiha és Czinege zalamegyei pusztákat neki és utódainak adományozza,[1] 1749-ben (november 10-ikén) pedig divékujfalusi Ujfalussy László magvaszakadtával az özvegyével kötött egyezség szerint Palotát, Fótot, Sikátorpusztát és Káposztásmegyert 44,000 frton örökjoggal Fekete György fiágának s ennek kihaltával a leányágnak donálja.

Fekete ekkor már (1748 július 15-ike óta) a királyi személynöki méltóságot viseli.[2]

A birtokot érdemei elismeréseül, de az Ujfalussy rokonság szerint, úgy látszik, jogtalanúl kapta. Jólehet őt a váczi káptalan (1750 január 28-ikán) a helyszinén minden ellenmondás nélkül iktatta birtokába, a rokonság a dolgot pörre vitte, melynek azonban a barátságos egyezség véget vetett.[3]

Az 1751-iki országgyűlés a személynök emelkedésének új foka. Grassalkovics Antal Nógrád vármegye főispáni székébe ülvén,

[1] A Magyar Nemz. Múzeum kézirattára, fol. Hung. 984.

[2] Akadémiai kézirattár, Történet, 4-rét. 101.

[3] A Gróf Károlyi család levéltára. 1866. A Magyar Nemz. Múzeum kézirattára, fol. Hung. 984/IV.

helyébe (július 30-ikán) ő került Zaránd és Arad vármegyék főispánságába.[1]

A gyűlésen Batthyány Lajos gróf nádorral együtt a hadi adó emelése körül buzgólkodik. Még magánkörökben is oda hatnak, hogy a rendek az adót megszavazzák és őket rá is birták arra, hogy legalább 300,000 forint adópótlékot adjanak. A tárgyalás hosszú, elkeseredett és küzdelmes volt. A királyi leirat eredeti követeléseit föntartván, azzal érvelt, hogy erős és gyakorlott seregre van szüksége, hogy új regulamentummal orvosolni fogja a gyakori katonai visszaéléseket, hogy véget vet a vám- és kereskedelmi sérelmeknek. A kormány, az ellenzék erős és kitartó küzdelmével szemben, 300; majd 500, végre 700,000 frtos új ajánlást tesz. Ennek fejében kikötötték az ingyenes katonai fuvarozás és szénaadó megszüntetését, mint az 1751 deczember 31-ikén kiadott katonai regulamentum el is rendelt.

Ekkor állott be Fekete népszerűségének hanyatlása. A menynyit nyert fölfelé, annyit vesztett az ellenzékkel, a magyarsággal szemben.

Míg régi hívei kitagadják, működését gúnyiratokkal kezdik ki és önzését kegyetlenűl támadják: addig az osztrák történetírók elismerőleg magasztalják kiváló érdemeit.

Mennél magasabbra emelkedett hivatalában, népszerűsége annál inkább csorbúlt. A politikai porondon elvesztette ugyan az ellenzék bizalmát, de az udvarnál működését méltányolni és becsülni tudták, s míg ennek szolgálatában állott, nem nyerte vissza régi közkedveltségét, még az által sem, hogy a közművelődés terén maradandó alkotásokat hozott létre. Erre alkalmas talajúl szolgált Zaránd és Aradmegye, a hol sokat tett a műveltség előmozdítására. Közbenjárására nyílnak meg Szent-Annán 1751-ben a gimnázium,[2] Radnán 1752-ben a ferenczrendiek theolo-

[1] Múzeumi kézirattár, quart. Hung. 60. Peretsényi Nagy László, Tettes Nemes Arad vármegyének az ő Egyházi s Világi . . . állapottyáról. 1806. — Akad. kézirattár, Történet, 4-rét: Series Dominorum Personalis Presentiae Regiae.

[2] Orsz. levéltár. H. T. Lad. B. fasc. 5.

giai és bölcseleti tanfolyama, 1753-ban a minorita-rend iskolájának felső osztályai.

Kulturális működése mellett nem feledkezik meg birtokainak szaporításáról sem. Bibics Jakab fiágának kihaltával igényt tart (1754 deczember 23-ikán) annak nagy kiterjedésű zarándi uradalmára, melyhez Zaránd, Szent-Anna, Komlós, Fazekasvarsánd, Harkály, Alatka, Morocz és Nyék aradmegyei, Kovácsháza csanádmegyei puszták tartoznak.[1] A birtoknak egyességszerű átruházása nyolcz évig húzódott, mialatt a szomszédos birtokosokkal fölmerült határigazítások véget értek. Hogy újabb gazdaságának piaczot teremtsen, kieszközli (1755-ben), hogy Zarándon és Szent-Annán országos vásárok tartassanak. Ekkor nyeri (április 14-ikén) az egyházi javakra a kegyúri jogokat és azt a szabadalomlevelet, a melylyel mint főispánnak, valamint örököseinek összes jószágaikra kiterjedő pallos- vagy vérbirósági jog felállítása és gyakorolhatása adatik.[2] A Bibics családhoz és javaihoz való viszonyának egyik fontos eredménye volt a Bibics Jakabné által 1772-ben alapított szent-annai konviktus.

Tekintetbe véve, hogy (1756 június 27-ikén) apósa ekkori birtokairól ismét az ő javára rendelkezik és lányát helyezi be azok örökébe, Fekete György Magyarország legtekintélyesebb földesurai közé sorakozott. Hat vármegyében elterülő birtokok fölött korlátlan úr volt s gazdagsága a Grassalkovicsok és Festetichek irigyelt nagyságát elérte.[3] Csak a rang, a czím hiányzott, melylyel családját és hatalmát megkoronázza. 1750-ben már bárónak nevezik.[4]

A grófi czim elnyerése érdekében többször fordul meg Bécsben, s azt 1758 október 26-án megnyerte.[5]

A hétéves háborúban sok és nagy megpróbáltatásoknak kitett

1 Capit. eccl. Nitr. Strig. 1755.

2 Orsz. ltár, Fasc. 1886. 7—8. Nr. 130/233. — Aradvármegye ltára, 1755. 13. 123.

3 Múzeumi kézirattár, fol. Hung. 984.

4 Akad. Történet. 4-rét. 121. Series Dominorum etc. — A bécsi Terèziánum tára, Fasc. 1. 29.

5 A gróf Károlyi cs. levéltára. — Orsz. levéltár, Liber Regius ; XLV. k. 53. l.

királynő főleg Feketébe vetette bizalmát, hogy Magyarország a szükséges katonát és adót pontosan beszolgáltassa. Buzgólkodásának jutalmáúl lett 1762-ben az udvari magyar kanczelláriánál viczekanczelláriussá, majd 1763-ban országbíróvá lett.[1]

Az 1764-iki országgyűlésen, bár az adó megszavaztatásában nem érte el a kivánt sikert és az inzurrekezió megváltoztatása

6. A FEKETE CSALÁD GRÓFI CZÍMERE

érdekében kifejtett széles körű mozgalma az ellenzék konok magatartásán hajótörést szenvedett, a királynő kegyét és bizalmát mégis teljesen bírta. Hiszen már azon férfiak közé tartozott, a kik, mint a Grassalkovicsok, Batthyányak, Pálffyak, Eszterházyak, Révayak, Barkóczyak, az imádott királynő bizalmas

[1] Mária Terézia 1759-iki levele az orsz. ltárban. — M. N. Múzeum kézirattára, fol. Lat. 311. A gróf Károlyi cs. levéltárában s egyebütt.

tanácsadói. Ennek szelleme és erélye elbűvölte, s udvarának fénye nélkülözhetetlenné vált előtte. Az udvari szolgálatokért a kitüntetések és a jutalmak soha el nem maradtak. Így nyerte el Fekete is az újonnan alapított Szent-István-rendnek parancsnoki tisztjét, mely méltóságába Pozsonyban július 3-ikán iktatták be. Ekkor a királynőt Bécsbe kiséri, hogy a sérelmek javítása körül és kamarai, meg kincstári ügyekben tanácsadója legyen.[1]

Ettől az időtől fogva a nagy királynő haláláig dicsősége magaslatán állott. A magasból a királyi kegy mosolygott feléje és nagy érdemeinek az udvari méltóságok is meghódoltak. Minden nagyobbszerű országos intézkedésből kivette a maga részét és háborítlanúl élvezte a békésebb idő bürokrata világának hódolatát.

A nemzet szabadságszerető és józanabb gondolkodású köznemessége azonban nem így gondolkodott, hanem egykori imádottját szerencsés sorsára bízta vagy dicsőségét tömeges gúnyirataival kisérte.

A hétéves háborút követő békés korszakban az országbiró és főudvarmester működéséből az egyetem újjászervezése és az új tanulmányi rendszer körül kifejtett munkássága magaslik ki. Mindkettő osztrák politikai tekinteteknek lévén alávetve, régi szerepléséhez híven itt is az udvari szellem érvényesítője. Aulikus érzelmében osztozott a vele együtt működő Eszterházy Ferencz kanczellár és Ürményi József. Megbízhatóságánál fogva a helytartótanács ellenére az ország primásának mellőzésével ő lett (1768-ban) a nagyszombati főiskola főigazgatójává, mely állásra annálfogva is rászolgált, mivel az újjászervezésnél, mint királyi biztos, a bécsi minta elfogadásában munkálkodott. Ezt az állást az egyetem újjáalakításakor (1780-ban) hagyta el. A tanügyi reform munkájában (1774-ben) a helytartótanács tanulmányi bizottmányának elnöke. Ez okozta, hogy a magyar bizottmány a királyi rendelettel egybehangzóan az egész monarchiában egyöntetű oktatást

[1] M. N. Múzeum kézirattára, quart. Germ. 350. Khevenhüller emlékiratai, IV. k. 47. 50. 165. l. — Mes rapsodies, II. k.

kíván s hogy a német nyelvnek szükségességét merik hangoztatni. Ennek alapján hathatós támogatója Ürményi idevágó munkásságának (1776-ban) és tagja annak a bizottságnak, mely (1777-ben) a munkát Schloszhofban, Albert szász-tescheni herczeg, királyi helytartóval, Balassa és Niczky gróffal együtt pontról pontra megvitatja és a Ratio educationist helybenhagyja.

Mária Terézia halálával Fekete helyzete is megváltozott. II. József semmiképpen sem méltatta érdemeit. Az országbiró és főudvarmester nem tartozott a császár kegyeltjei közé. Szabadelvű reformjainak útjában állott annak még alkotmányos gondolkodása, mely a helytartótanács új rendezésekor nádorválasztást kíván, mely nem találja időszerűnek, hogy a császár azt a kanczelláriához hasonlóvá tegye. Az elvi álláspontból kifejlett ellentét eredménye Feketének nyugdíjaztatása (1783 augusztus 28-án). Nehéz állásában, mint elnök, a rendek bizalmatlansága ellenére, Niczky Kristóf, mint országbiró Csáky János gróf váltja föl.

József hivatalnok-államában Fekete nemzetibb gondolkodása és konzervativ érzülete a munkásságra tért nem talált. Mária Terézia idejében megmaradt még valahogy a magyar alkotmány és közigazgatás iránt a tisztelet, és az állam vezetői ennek értelmében véltek cselekedni, azonban a császár támadása a nemzetnek e védőbástyái ellen beleütközött nemcsak Fekete magyar közjogi érzületébe, de a magyar nemzet jogos kívánságaiba is.

Így találkozott ismét a nemzet és Fekete gondolkodása. Ezzel Fekete újból visszanyerte az elvesztett rokonszenvet és a kiszolgált államférfi, kit udvari szolgálatai miatt oly sokszor és oly hevesen támadtak, most egyszerre megint népszerűvé vált. Halálakor (1788 október 18-ikán.) a nemzet osztatlan gyásza kisérte sírjába.[1]

Nem szükséges, hogy Schaffrath bárónak, fizetett panegirikusának cicerói magasztalásaival jellemezzük tetteit, vagy az osztrák történetírók dicsőítését ismételjük, elég talán az az egyszerű és igaz sírfelirat, melyet fia írt szobra alá:

[1] Gróf Fekete János nyomtatott gyászjelentése a gróf Károlyi család levéltárában.

Györgynek köszönhetjük szegényült Águnknak
Lett fel emelesét, 's jóvoltát sorsunknak.
Igaz keresményét senki sem bánhatja,
'S Fénylő Tisztségeit a' Magyar áldhatja.
Királynak, Hazának serényen szolgálván,
A' kettő lelkében egymás mellett állván,
Urának dolgait úgy tudta folytatni,
Hogy Törvényeinknek nem kellett bontatni.[1]

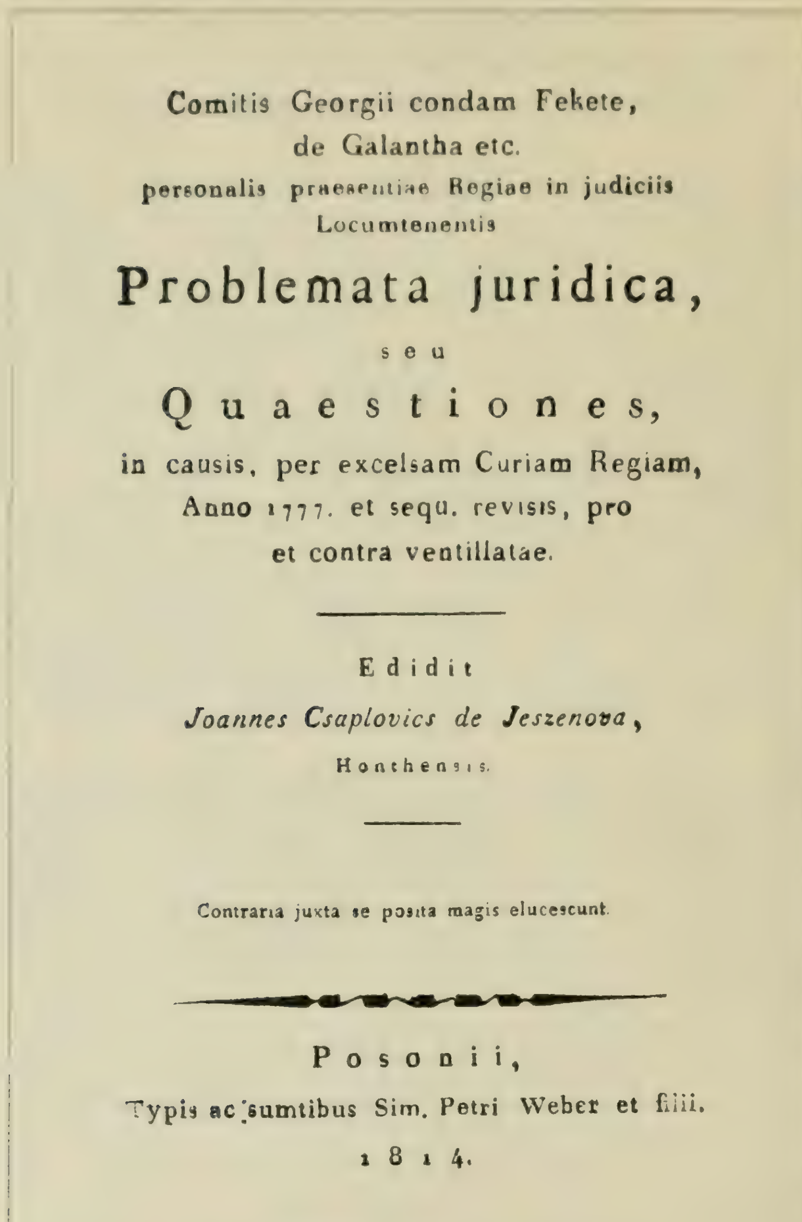
Politikai működését a fönnebbi élettörténeti vázlat eléggé magyarázza. Elvi álláspontja nem állt ridegen s életében mindig dicsekedhetett azok barátságával és tiszteletével, a kik belátták, hogy a ravasz udvar és a kor követelményei előtt bizonyos engedményekkel kellett élni, hogyha a magyar kulturát és intézményeit meg akarják óvni az utódok számára. Ez is nemzetfentartó munka volt, s bármint sínlette is a bécsi urak cselszövényeit és kitartóbb ellenállását, bármint adózott idegen czélokért és ontotta vérét a királyi nagyravágyás érdekében, évszázados küzdelmeiből tudta, hogy Mária Terézia uralma haladás azon az úton, a melyen Magyarország részleges önállóságát egykor kivívhatja.

Vagyoni emelkedését ennek a politikának köszönhette. Családjára királyi vagyont hagyhatott. Birtokait a korhoz képest észszerű gazdálkodással vezette, hogy azoknak jövedelme pazar életet biztosítson utódainak. Zalai pusztáit rendezetten hozta felesége, pestmegyei határait fia és maga rendezte, zarándi és aradmegyei földjeit franczia udvari tisztje kezelte. Itt nemesi portát épített, vizeket szabályozott, malmokat és gazdasági épületeket állított. A szerencse ezen a téren sem hagyta cserbe. Jövedelme búsás kamatokat hozott a főuraknál elhelyezett pénzéből. Takarékos és kiváló gazda, ki nehéz hivatala mellett ráért arra, hogy vagyonát féltékenyen gyarapíthassa.

E két hatalmas eszközön kivül megemlítésre méltó föltétlen katolikus érzülete, mely kulturális munkásságában nemcsak

1 Gróf Fekete János Magyar Munkáji, 1. k. 18. l.

Bécsből sugallt kívánság, hanem belső szükségesség is volt. Nem a vakbuzgó, hanem a korszerű meggyőződés indokolta hitvallását. És ennélfogva kedves embere volt Mária Teréziának, a kinek vallásos buzgólkodását és politikáját magáévá tette.

Comitis Georgii condam Fekete,
de Galantha etc.
personalis praesentiae Regiae in judiciis
Locumtenentis

Problemata juridica,

seu

Quaestiones,

in causis, per excelsam Curiam Regiam,
Anno 1777. et sequ. revisis, pro
et contra ventillatae.

Edidit

Joannes Csaplovics de Jeszenova,
Honthensis.

Contraria juxta se posita magis elucescunt.

Posonii,
Typis ac sumtibus Sim. Petri Weber et filii.
1814.

7. A »PROBLEMATA JURIDICA« CZÍMLAPJA.

Egyik példája az eperjesi luteránus iskola bezárása ügyében (1750 június 22-ikén) kifejtett magatartása.[1] Másik példája a katolikus iskolák és konviktusok emelése Aradmegyében, a tallosi árvaházra tett és egyéb alapítványa. Szabadelvű katolikus, mint

azt a Ratio Educationis alkotásának hosszas tárgyalásain s azzal is bebizonyította, hogy Lakits György nem éppen dogmatikus egyházjogi könyvét az egyetem kormányzó-tanácsa ellenére elfogadtatja.

Tudománya is fölemlítendő, a melylyel százada jogászai közt tisztes helyet biztosított magának. Munkája, a «Problemata Juridica»[2] nemcsak nyomtatva, hanem kéziratban többszörösen terjedt el még életében, második kiadása halála után egy félszázaddal is vezérfonalúl szolgált a magyar közjogi oktatásnak.

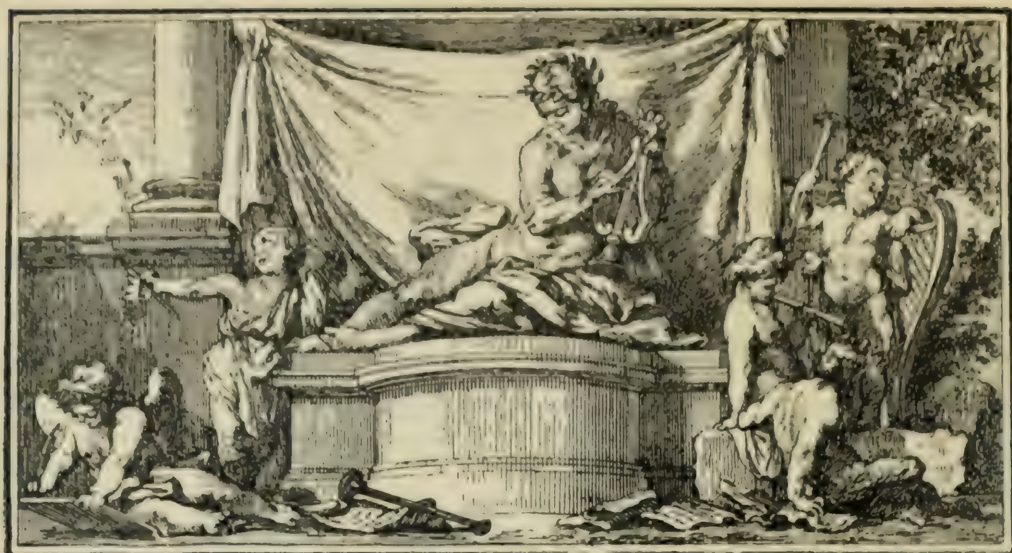
Az alapos tudományosság megtalálta dicsérőit és híveit, a kik benne nemcsak a hatalmon álló kormányférfit, hanem az alkotmányos érzelmű magyart is meg tudták becsülni. Faludi Ferencz, e korszaknak legnagyobb költője, a «Vigadó Pásztorokat» neki ajánlván, a bukolikus költészet idilli hangján Melíboeus személyében dicsőíti őt.

Fekete-Meliboeus tudománya előtt az udvar, a jogi világ, a tudósok és az utókor egyaránt meghajolnak. Lakits György egyházjogi könyvét, az egyetem tudós kara Photius Myrobiblionjának újabb kiadását neki ajánlja

Oly emlékek ezek, melyek az embert, a politikust, a nagy vagyont elfeledtetik, de az igazi tudósnak hírét s nevét az utókorra hagyományozzák.

1 Fináczy Ernő, A magyarországi közoktatás tört., I. k. 41. l. II. k. 306. 130. l.
2 M. N. Múz. kézirattára, fol. Lat. 1737.

8. GRÓF FEKETE GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

9. XVIII. SZÁZADI KÖNYVDÍSZ.

MÁSODIK KÖNYV.

IFJU ÉVEK.

I.

Politika, vagyonszerzés, vallás és tudomány: ez az a négy hatalmas rúgó, mely Fekete György grófot élete pályáján állandóan sarkantyuzta s a mely önzését mindenképen kielégítette. Ez az, a melylyel családjának alapját megszilárdítani kívánta s a mely gyermeke nevelésében érvényesült, sőt azt irányította is. Bármily kitartással és lelkesedéssel fáradozott azon, hogy ezeket családjának örökségül hagyja, nem rajta, hanem a mostoha korviszonyokon mulott, hogy fia és unokája homlokegyenest ellenkező irányban haladtak: aulikus politika helyett ellenzékieskedtek, az óriási vagyont szétforgácsolták, a katoliczizmussal ellentétben a felvilágosodás hitét vallották s a tudomány mellőzésével a művészetnek és költészetnek áldozták életüket.

A családban ő a fölfelé törő és konzerváló erő, utódai a hanyatló és romboló elemek.

III. Károly és Mária Terézia idejében nem volt Magyarországnak oly országos központja, mely évenkint hosszabb ideig magába fogadta volna a fő- és köznemességet. A vidéken szétszórva, nemesi kuriába elvonultan él, csak valamely nagy nemzeti esemény, egy-egy országgyűlés vagy háború hívta Pozsonyba, Budára vagy a harcztérre. A tulajdonképeni politikai központ: az udvar, mely a nemzeti érzés kerületén kívül, idegen országban székelt. Ezt ellenséges érzelmű és nemzeti jellegünk megbénítására törekvő idegen főurak, magasrangú és idegen származású katonák, nemzetiségüket levetközött félmagyarok irányították. Székvárosuk Bécs volt, hova a hatalomra, vagyonra, polczra és rangra áhító magyar nemes kegyeletteljesen vetette föl szemét, hova maga többször be-benézett, hogy összeköttetéseit ébren tartsa, hova gyermekeit német szóra, osztrák érzésre és iskolába küldte. Sok fény esett innen a magyar főurakra, ámde ez a fény hidegen hagyta a magyar köznemességet, a mely otthon mondaszerű szabadsághősökről, országfentartó dicső királyokról, Atilláig vagy egészen Nagy-Sándorig fölmenő ősökről álmodozott. Az országgyűlések ritkák és kevéssé látogatottak, a tárgyalások sem annyira vonzók, hogy azoknak gyakori látogatása vagy az azokon való élénk küzdelem valamelyes nemzeti vagy egyéni haszonnal járt volna. Mindenütt a hatalom, az államférfiúi ravaszság, a magyar egyenességgel ellenkező, kicsiszolt udvari fortélyosság, mely az ősi alkotmányhoz, az intézményekhez ragaszkodó és törvénytiszteletben felnövekedett magyar nemest tőrbe ejtette.

Ezeknek az országgyűléseknek, már ritkaságuknál fogva is, az egész nemzetre kiható kulturális becsük kevés intézményben mutatkozott.

A forrongó központot, mely eszméket, új gondolatokat szórt volna ki a nemzetbe, mely eleven politikai — nem politizáló — érzéket teremtett volna, pótolta az erős, nemzeties színezetű vármegyei intézmény. A megyei központok, bármily kicsinylőleg tekintsen vissza rájuk az utókor, kulturális és társadalmi irányban

nemzeti létünk sokszor hangoztatott fönntartói. A nemességet. erkölcsi és anyagi érdekek kapcsolták a megyei központhoz. Üléseik élénkek, látogatottak. Tárgyuk nem új és sokszor ismétlődő s a táblabiró, maradi világnak visszatükrözői, a hol új eszme ritkán került fölszínre, a hol a haladás hosszú ideig megállott, de kis körükben pótolták a nem tartott országgyűléseknek kivánatos alkotmányos munkásságát. A magyar közjogi érzetnek élesztői és megtartói. Fönnmaradt és még eléggé föl nem használt aktáik sok nevezetes kulturtörténeti adatot tartalmaznak, nem közismert tárgyuk fölér sok országgyűlésnek üres diariumával.

Társadalmilag is beváltak.

A földesurakat nemcsak a közügyek vonzották a központba, hanem a szórakozás és a mulatságok is. A vidéki nemes ember kuriáján él, ha megyei hivatalnok, akkor hivatalos működésének központján, ha államhivatalnok, akkor Pozsonyban, vagy az állami adminisztráczió központjain. A kit pedig érdeke kötött a megyéhez, az itt-ott be-benéz a központba, hogy a világ folyásáról tudomást szerezzen, ha pedig a szórakozást keresi: szomszédjait látogatja vagy vadászatokra jár. Otthon a házőrző asszony körül gyermekei nevelésével törődik, gazdálkodik vagy idejét játékkal és áldomásokkal tölti el. A külföld, a nagyvilág nem érdekli. Az onnan hozzá is elható hírek mesés nagyságra nőnek s mesei jelleget öltenek. Külföldi utazásokról alig olvasunk, ha csak nem a katonaságnál szolgáló magyar ember furir szerepéről. Oda csak az járt, kit hivatala, az államérdek vagy pedig, mint a kálvinista, luteránus, de a katolikus papság közül is az, a kit az iskola szólított ki. Belgium, Németország, de Róma is tanúsága az ily vallásos tanulmányi utaknak. Bécs azonban erősen érezteti már vonzó hatását. Fényesen csillogó példák ragyogtak, mint olyanok, hogy az udvar a fölfelé törekvő nemességet szívesen látja s vonzalmát jutalmazni is akarja. A magyar főúr itt nemcsak esetleges pörös ügyeit szorgalmazza és hamarabban vagy kedvezőbben intézi el, hanem magánérdekeinek kielégítésére is nagyobb alkalmat talál. Bécs tehát nemcsak szórakoztató hely, hanem az

udvari érzelműeknek írigyelt helye, hol a hatalom közvetlen környezetében hivatalt, vagyont, megbecsűlést és rangot lehet nyerni, míg Pozsony, a magyar király időszaki székhelye, a magyar hivatalok központja, csak akkor élénkűl meg, midőn Bécsből koronázásra s országgyűlésekre lerándulnak. Mily ritka dolgok a XVIII. században! Az Eszterházyakat, Révayakat, Károlyiakat, Pálffyakat, és Telekieket, a kik ősi fészkükön gazdálkodnak, többször látja Bécs, mint Pozsony, hova csak pörös ügyeikben mennek föl, vagy pedig a helytartótanácsnál, a kamaránál elfoglalt hivatalos állásuk hívja fel őket.

Szomorú kora a magyar történetnek, midőn az ország Bécs tartományává sülyedt, közjoga és alkotmánya csak irott betű, melynek sem politikai súlya, sem foganatja nincsen.

A köznemes Fekete György, kinek nagyravagyó álmaiban a Grassalkovicsok és Festetichek ritka szerencséje lángolt föl s kinek közügyvéd és megyei ülnök korában, csak a jövendőnek elmosódó távolában tünt föl egy-egy nagy horderejű erkölcsi vagy anyagi siker, otthon, rendeki családi fészkében, az akkori nemesi kuriákon szokásos életet élte; ellenben apósa Niczky György, királyi hivatalánál fogva befolyásos ember, ki vejének emelkedéséhez tevékenyen hozzájárult, majd Pozsonyban, majd Pápán, néha Rendeken töltötte idejét.

Midőn Fekete az 1741-ik országgyűlés nagy sikerei után hazatért, született Rendeken november 10-ikén fia. A gyermeket még aznap meg is keresztelték. A keresztszülék Zichy János gróf és Széchényi grófnő szomszéd birtokosok. A család kivánságára a fiú a keresztségben János Antal Márton nevet kapta. János és Márton a család gazdagságát és dicsőségét jelentő nevek.

Rendek, vagy mai nevén Csabrendek, Zala vármegyében a Bakony hegység nyugati lejtőjén a sümeg-devecseri uton fekvő kies község, a Szapáryaknak, majd a Niczkyeknek birtoka. A Balatontól elválasztó dombos vidék kirándulásokban, vadászatokban, szüretelésben és halászatban nyujtott kellemes szórakozást. Földje őskori temetkező helyeket föd, melyeket maga Fekete

János többször emleget. Lakossága földmíveléssel és szőlőtermeléssel foglalkozó horvát és magyar nép volt, a melyről az ifjú János franczia költeményeiben elragadó lelkesedéssel beszél, de később férfi korában elitélően s átkozódva versel.

Rendek Niczky-hozomány, melynek kőből épített portája és kuriája, nagy kiterjedésű erdei, rétjei, puszta földjei, legelői s rajta nagy csoport jobbágya voltak. A Fekete és Niczky családnak kedvencz tartózkodási helye. János itt nyerte első benyomásait. A rendeki kastély ablakából régi homálydús erdőkre, zöldelő halmokra nyílt a kilátás. Elzárva a nagy közlekedő utaktól, a távoli messzeségbe elvesző pillantás más, szebb világokat sejtetett a nézővel. Elhagyatott, csendes vidék, nyugodt béke leng fölötte. A világ zaja, egy fényes udvarnak pajkos, de sokszor életbevágó cselszövényei nem hatnak el a kastélyt környező parknak árnyékaiba. A bölcselőnek kedves elvonuló hely, melyben az üde reggel és a földnek nyugalmas csendje nagyszerű gondolatokat hozhat, míg a világfinak s a viharzó élethez szokott udvaroncznak érthetetlen unalmas fészek.

Az öreg kastély, átalakított formában, még ma is fönnáll. Akkor a házat zsindelyes tető födte, a szobákban szerény butorzat állott, fa- és szalmaszékeken ült a ház gazdag népe s dísztelen, régi pohárszék kinálta a vendéget. A ház körül angol park terült el, melyben a fák sűrűségét itt-ott szakította meg a kusza út s vízgazdag forrás üdítő italát kinálta.[1]

Itt töltötte János nagyapja, anyja és apja gondos körében gyermek- és növendékkorát.

Az egyetlen gyermek nevelése mindannyinak sok gondot okozott. A nagyapa takarékos és egyre gazdagodó unokát remélt. Az apa nemkülönben. Másrészt azonban tudta, hogy az országgyűlésen elért nagy sikerei és a kormánynak utilizáló közeledése, a királynőnek Niczky György iránt viseltetett kegye azokat az előnyöket sejtették, melyeket el fog érni. Ennélfogva kívánta,

[1] Mes rapsodies, I. k. 46. és 131. l. Akad. kézirattár, Petites reflexions, III. IV. XVII. XXIV. fej.

10 A CSABRENDEKI FEKETE-KASTÉLY.
(Barcza László úr felvétele után.)

hogy fia egykor nyomába lépjen és sikereit a maga és családja javára használja. Az anya jósággal és szeretettel övezte és óvta, nehogy betegség, balsors vagy anyagi szükség elrabolja tőle. Ily elvekkel János nevelésének olyannak kellett lenni, mely a családi tradiczióknak is, a kornak is megfelelő legyen, hogy utat nyisson neki nagy szerepre és a legelőkelőbb körökbe.

Ily nevelést akkor a nyilvános tanítás nem nyujthatott. A szerzetesi konviktusok nem nagyon látogatottak, a tanítás elavult, a haladás még nem illette, és a főurak gyermekeiket még nem küldték külföldi iskolákba.

Furcsa mozaik a XVIII. század első felének magyar nevelése és oktatása.

A protestánsok tanítását és haladását királyi határozatok korlátozták, a jezsuiták, piaristák és pálosok nevezetes módszere részint elavult, részint töredékes, és az élettől s haladástól távol fejlődött, ennélfogva a Bécs felé huzódó és nagyra törekvő főuri vagy előkelő köznemes családok nevelési igényeinek meg nem felelő. A főuri családok gyermekeiket ritkán küldik nyilvános iskolákba. Vannak egyes kivételek, de nem nagy számmal: Perényi Sándor báró, a Teleki grófok, Dessewffyek, Eötvösök, Gerliczyek nagybányai hospitans deákok, Tiszáék, Fráterék s egyéb Telekiek a debreczeni főiskola tanítványai. Teleki József fia az ótsai elementaris iskolában vizsgázik, ifj. Teleki Domokos a marosvásárhelyi kollégiumba jár, Gvadányi József a középiskola egyes osztályait az egri jezsuiták intézetében végzi. Néhol híres profeszszorok tanítanak, mint a jezsuiták neves középiskoláiban, mint Debreczenben, de egyrészt a távolság, az iskolák elszigeteltsége és a szerzetesi tanárok gyakori váltakozása oly hátrányok, melyeknél fogva a hatás nem lehetett egyetemes, egy-egy osztályra vagy generácziókra kiterjedő. Röviden: a nyilvános oktatás a főnemesek gyermekeinek nem nyujtott kellő és sokat igérő kilátásokat. Innen eredt, hogy a házi nevelés és oktatás általánosabb és szokottabb. Az udvarházakban ki-bejár a prefektus: a nevelő. A katolikus családokban éppúgy fogadott paterek

forognak s irányítják a ház szellemét, mint a kálvinista uri házaknál, például a Tiszáéknál a protestánsok. Tudós papok oktatnak és szigorú fegyelemmel hajtják végre az iskolai és vallásos nevelés elveit.

A XVIII. század nyájas, szelid anyáinak nagy szerep jut e nevelésben. Ők ritkán távoznak hazulról. Házuk és férjük szolgái, gyermeküknek kész rabjai. Rendkívül műveltek, olvasottak, sőt sokszor tudósok is. Gyermekeiket féltékenyen óvják minden káros, idegen hatástól. Nekik nem tetszett a kollegiumok zajos, sőt néha az ifjak kicsapongása miatt hirhedt deákélete, nem imponált a toga egyenlősége, a pávás sétálás, a szomorú szemper, a pipafüsttel fütött téli szoba, a víg, de zajos szüretelés, az iskolai lázadások, a tudós tanár, Csécsi geografiája vagy Alvarus grammatikája.

Az iskola, akár kálvinista, akár jezsuita volt: a növendék egyéniségét a maga szellemének foglalta le és idegent küldött vissza az anyai házba. Előttük lebegett számos példa, mely a házi nevelés üdvösségét és hasznát bizonyította. Mikor még a közművelődés és a család nem törekedett oly kölcsönös összhangra, mint azt a mai demokrata közszellem kívánja: a főurak családjai tehát a házi neveléssel iparkodtak egy társadalmi állásukhoz szükséges előkelő közszellemet teremteni. A gyermekek otthon is elsajátították a vallásos nevelés oktatásait, a hazaszeretetet, a függetlenség iránti rajongást, a külföldi irodalom ismeretét és a klasszikus tudást. E tekintetben a XVIII. század közepén annak elejéhez képest, midőn még Károlyi Sándor tábornagy németül sem tudott, tényleges haladást tapasztalunk. A Haller-fiúk oktatása, a Telekiek, Orczyak, Feketék nevelése e ténynek nyílt tanúsága. Az egyiknél a családfő irányítja a nevelést, a másiknál a nevelő adja meg az udvari műveltséget. Vele járt egyes családok nagy könyvszeretete, mely a házi körben a művelődés nagy kincseit fölhalmozta. A nagy műveltségű Ráday Gedeon neje kiváló könyvgyűjtő, a Feketék házánál a klasszikus műveltség és a külföld remekei találhatók, a Telekiek Marosvásárhelyen nyilvános könyvtárt alapítanak.

A könyv szeretetével, a külföld bámulatával ennek kulturája is behatol a családi szentélybe. A XVI. és XVII. század harczias nevelése helyébe a finomultabb ízlés, a XIV. Lajos korabeli gondolkodás, a bécsi ruha és modor kezd lassan s nehezen elterjedni, vele a franczia vagy a bécsi német nyelv lesz otthonossá, divatossá. Akkor még sem Zrinyi Miklós, sem Apaffy Mihály vagy Teleki Mihály nem tudott németűl, most gyakori azoknak száma, a kik több nyelven beszélnek, sőt irnak is. Ráday a magyar és latin nyelven kívül franczia, angol és zsidó nyelven is tud, id. Teleki József, Teleki László, Péczeli József francziául verselnek, ifj. Teleki József otthon tanulja a német szót, Orczy Lőrincz, László és József kiváló franczia nyelvismerettel dicsekszenek, Fekete János Voltaire-rel, Gresset-tel és II. Frigyessel méri össze franczia prózáját és verseit, Voltaire dicséretét s barátságát vívja ki magának. Franczia tudásán kívül latin, olasz és német nyelvismeretével kortársainak jelesebbjeit is meglepte.

Ránk, magyarokra nézve, sajnos, a német szó elterjedése és használata vált fontossá. Ismeretes, hogy a németesítésnek kezdete már az 1711. év, mely időponttól kezdve a magyar főurak gyakran fordulnak meg Bécsben és az 1715. évtől fönnálló állandó hadsereg még az alsóbb körökben is terjeszti a német szót; ismeretes az is, hogy Mária Terézia tanügyi politikája sem ment a németesítés vádjától. Lassankint a magyar és latin szó mellett a német: a bécsi kiejtésű német szó lesz divatossá, sőt szükséges társadalmi kellékké. És ebben tényleg az udvar vált hangadóvá és az udvar hatott, hogy a főurak a német nyelv tudását a házi oktatás egyik főtárgyának is tekintették. Ezt, a sokat hangoztatott haladás egyik eszközének tekintették.

Az egyetemes haladás elől maga az udvar sem zárkózott el. Köztudomású dolog, hogy a nevelés, s vele a műveltség, nemcsak a fő- és köznemesek s a polgárok körében hódított, hanem a legfelsőbb helyen, a királyi családban is. Mária Teréziának külön instrukcziója volt gyermekei tanításához. Jozefa főherczegnő lati-

nul és németűl olvas, spanyolul és olaszul tanul, franczia stilusgyakorlatokat csinál s e mellett el nem mulasztja, hogy vasárnaponként templomba járjon, gyakran és sokat sétáljon, egyszerű ételeket egyék, tánczoljon, lovagoljon s napi órarendjét szigorúan megtartsa. A fiúkat Batthyány Károly gróf tanítja lovagolni és tánczolni. Szigorúan felügyel tanulásukra. József olyan módszerrel és mindazt tanulta, a mit a nyilvános iskolák követeltek. Minden hónapban examentet kell letennie, s bár keveset tanult, azt jól tudta. 1754-ben már latinul fordított. A históriát francziául kellett tanulnia; a biblián kezdték s főgondot fordítottak arra, hogy a történeti és politikai tanulságokat önmaga vonja le magának. Megengedték, hogy a királyok hibáit és erényeit szabadelvűen fejtegessék előtte. Bartenstein Kristóf professzor maga írt számára három kötetből álló modern történelmet. Kaunitz minisztersége óta a metafizikát, logikát, etikát és a fizikát is tanulta. Kedvencz tanulmányai a hadi tudomány, a földmérés és a hadi építészet voltak, melyek mellett a jogi tudást sem hanyagolta el. Tanulmányai befejeztével 1758 óta rendkívül sokat olvasott.

Igy terjedt kezdetben a haladás a felsőbb körökben, míg a nagy királynő az új tanúlmányi rendszerrel ki nem terjesztette országainak minden nyilvános iskolájára. A nagy minták követése és utánzása, a haladásnak megfelelő nevelés azonban igen sokba került és csakis a gazdagabb családok sajátíthatták el.

Fekete János tizenhárom éves koráig (1754.) otthon tanul. Zalavármegye ez időben azon megyék közé tartozik, melyekben a legtöbb népiskola van. A Csabrendekhez közeleső Sümegen is volt ilyen. Daczára annak, hogy ez iskolák kevéssé látogatottak és volt idő, mikor harminczhat tanítónak sincsen tanítványa, hogy ennélfogva sem egészségi, sem módszeres vagy rendszeres akadályok nem gátolták volna a gyermeknek nyilvános tanulását s hogy előkelő származása bizonyosan kiváltságos helyzetet biztosított volna neki, mégis a szerető anya és mindennel törődő apa szeme láttára növekedik. János nagy hálával említi franczia költeményeiben, mily aggodalommal, odaadással

ápolja őt anyja, mint áldozza föl nyugalmát, hogy a testi és lelki szenvedésektől megóvja. Igy adózik apja is fáradozásainak. «Magyar munkáji», a «Petites reflexions» emlékei telvék nagy lelkesedéssel, rajongással apja iránt, kinek nagyságát, nemes gondolkodását még élete alkonyán is magasztalja. Ifjúságáról szoltában pedig sohasem feledkezik meg tanárairól, főleg a logika és a poézis ismeretlen professzoráról.[1]

Apja országos elfoglaltsága mellett is ráért, hogy fia nevelését ellenőrizze és irányítsa. Főtörekvése, hogy egykoron politikai örökébe lépjen. A fiú már otthon elsajátítja a latin, a német és a franczia nyelvet, haszonnal forgatja a magyar írókat is. Égő vágy vonja azonban a költészet felé. E miatt összeütközésbe kerül atyja terveivel, ki mindenáron a jog és törvénytudás felé terelné hajlamát és gondolkodását, a mitől azonban a fiú ösztönszerű utálattal elfordúl.[2] Annak ridegsége és köznapisága nem hatja meg és mint boldogító menhelyet keresi a költőkben olvasható igazságokat. A magyar poéták közt Faludi szépprózája, bölcselmi hajlama, éles megfigyelése és kiváló technikája, Beniczky istenes, világi énekei és közmondásai, Gyöngyösinek népies költeményei, ezeknek közvetlen hangulata, főleg Kemény Jánosa van rá maradandó hatással. A költők mellett kivált Istvánffy története foglalkoztatja képzeletét, kiben nemcsak a rokont és atyafit, hanem a bölcs történetírót bámulja. Ez írók hatása még ötven évvel későbben is meglátszik versein. Beniczky, Faludi és Gyöngyösi versmértékére szabja politikai dalait és Istvánffy szellemétől fölbuzdulva a «Magyarok történetét» kivánja megírni. Beniczkynek a «Szabadságról» szóló versét francziára fordítja s ez az első magyar vers, mely e nyelven fordításban megjelent.[3] Későbben Faludi és Gyöngyösi költészetének szellemében küzd az irodalmunkban terjedő klassziczizmus és idegen

[1] M. T. Akad. kézirattára, Oeuvres posthumes du Comte Jean Fekete de Galantha. Petites Reflexions sur des objets plus ou moins petits à l'usage de mes Petits, commencées l'Année 1784. 67. 1.

[2] Mes rapsodies, 1. k., az előszóban és 2. 3. l.

[3] U. ott, 1. k. 158. l. Version libre.

befolyás ellen. Istvánffy olvasásának elhanyagolása felett ismételten panaszkodik.

Ezekhez járul Zrinyinek, a költőnek szeretete, kinek erőteljes nyelvezete, stilusának kiváló fordulatai és tárgyának nemzeti volta ösztönzőleg hatottak lelkére és átható befolyását még férfi korában is megőrizte:

Ifjabbik Zrinyivel egybe ha vetődnél
'S a' poemájáról ő tőle kérdődnél,
Mellyben Miklós Báttya szépen dicsértete,
Kinek Sziget várnál áldozott élete,
Tudósıtsd, hogy betsben most is tartatik
'S Igaz Poetáktól gyakran olvastatik,
Mert öregbedett néhunt Magyarsága
Tetszik Muzsájának ősi bátorsága.[1]

A magyar irók mellett latin, olasz, franczia és német munkákat forgatott. A latin olvasmányok közül Horatius, Ovidius, Seneca és Cicero voltak kedvenczei. Horatius ódáit korán lefordítja franczíára. Könnyü fölfogását és képzeletét különösen Ovidiusnak pajkos költészete izgatta, kinek szerelmi énekeit és elegiáit későbben magyarra is fordítja.[2] Ciceró nyelvének eleganczíáját bámulja, Seneca bölcsészete, etikai becse Fekete szemében elveszti utóbb hatását, ámde nem szűnik meg csodálni gondolatainak még mindig új árnyalatait és klasszikus tökélyű formáit. A francziák közül főleg Voltaire gyakorol reá végzetes hatást, kinek korszakos nagysága, dévajsága, bontó szelleme, szkepszise és maró gúnyja az ifjút korát meghaladó gondolatvilágba ragadja, hol a köznapi, a vallásos, a társadalmi és a politikai fogalmak a nevetségességig törpülnek és kulturalis becsüket elvesztik. Elfogultságában sohasem látott át Voltaire raczionalizmusán, mely mögött a közkeletű eszmék üzleti érvényesítése lappangott. Ő lett bálványává. Ez kisérte, vezette és

1 Mes rapsodies, II. k. 17. l.
2 U. ott, I. k. 119. 122. 124. 125. 127. ll.

lelkesítette egész pályáján. Imádatát növelte a nagy költővel kötött személyes barátsága is.

Az ifjúnak ilynemű hajlandósága, a fékteleη olvasási vágy s a vele járó eleven fogékonyság belső világát ábrándokkal, költői képzetekkel, szabadabb gondolkodással és szabadelvű itélő képességgel ruházta föl. Gyors fejlődése és a természet korai ismerete, a szerelem, a szabadság, végül a már erősen érezhető fölvilágosodás az ifjút eltérítették apja terveitől. Fekete György nem ily gondolkodást és érzelmeket: nem ábrándozást és költői álomképekben elmerülést várt fiától, hanem a magyar jogi gondolkodáshoz való érdeklődést, a politikai élethez hozzáértést s hozzásimulást, mely a közviszonyoknak máris kedvező fordulása, a politikai érdeklődés élénkülése között fiának a jövendőben a közpályán nagyobb szabású érvényesűlést biztosíthatott. Ezért minden atyai tekintélyével, sőt szigorával arra törekedett, hogy fiát, annak gondolkodását ennek a czélnak alárendelje. Aggódik költői hajlamai miatt s megkívánja, hogy oktatásában a régi iskolai rendtartás szakaszai szígorúan megtartassanak. A házi oktatás ezután a Ratio Studiorumnak, a hazai összes jezsuita gimnáziumok tipusának leczketervét követte. Ennélfogva a filologiai tárgyakból alaposan tanították a rudimentumokat, az egész grammatikát és szintaxist, az ékesszólástant, a latin frazeológiát, szorgalmasan forgatták Ciceró beszédeit, leveleit és bölcseleti munkáit, Sallustiust, Caesart, Liviust, ámde a költőket: Ovidiust, Catullust, Tibullust, Propertiust, Vergiliust és Horatiust kihagyták és így a régi rendtartás követelte «poesis» anyagát mellőzve — nehogy ezek az ifjú fejét s szívét megzavarják — nyomban a rhetorikára tértek át:

Még a' gyenge pehely sem szőrzött szám körül,
  Kinn a' legénynyé váltt gyermek szörnyen örül;
Még a' természetnek leg jelesb érzése
  Bennem nem ébredett: Amor gerjedése;
Már, tudod, Versekre gyujtottad tollamat,
  Enyhítvén azokkal számos unalmamat.

Atyám megtiltotta, hogy Vers-tsinálásra
  Mester ne tanítson, bátor minden másra,
'S Azon egy esztendő, mellyet oskolában
  Poézisre szántak rég rendtartásában,
Ki maradott otthon volt tanításomba,
  Hogy Rhetorikára juthassak egy nyomba.
Híjjában aggódtak. Nem tudtam regulát,
  Ujjaimon mégis számoltam fabulát,
'S Erősebb volt bennem Apollo hívása
  Mint Kedves Atyámnak gondos megtiltása.
Tudod, hogy már akkor Franciáknak lantján
  Kezdettem mászkálni Parnasszusznak hantján.[1]

A grammatika, a humaniora és rhetorika restringált tananyaga és a jogi tanulmányokra való házi előkészítés ily fogékony lelkű ifjúnál oly erőszak volt, mely költészetet szerető lelkét harczba szólította az apai konzervativ szigor ellen. A nevelés fonáksága az egyéniség önállóságát hívta ki, engedelmesség helyett ellenállást szült s a megvont szellemi táplálék az inyencznek hajlamait ébresztette föl. Ez ellen hiába küzdöttek Porée atya[2] nevelés-szabályai, hiába a logika professzora, hiába atyjának gondos intelmei. A rendkívülinek és minden grammatikán vagy logikán fölülállónak látszó és erőszakkal megvont költői tanulmányok vonzalma némileg elidegenítette a szülői körtől.

Ily hangulatban nyílt meg előtte Csabrendek nyájas vidékének bája és szépsége. Az erdők, mezők és szőllők magánya, az ösök tetteiről regélő várromok klasszikus romantikája, a természet változatossága magához hívja és ábrándainak szabad röpülést enged. A tájék megtelik a mitologia sokféle alakjával: a forrásoknál nimfák, az erdőkben szilének, a berkekben istenek és istenasszonyok találkoznak, szeretkeznek, úgy, mint az ifjú képzelte magának[3] s mint azt Ovidiusban vagy Vergiliusban olvasta. Az atyai oktatás által belénevelt világ helyett

1 Magyar Munkáji, 1. k. 55. 56. l. Muzsámnak. — Mes rapsodies, 1. k. az elöszóban.
2 Charles Porée Père franczia költő. Petites reflexions, 1. fej.
3 Mes rapsodies, 1. k. 18. 46. l.

az ifjú lelkében egy egész új világ épül föl, telve szépséggel és bájjal s vele a létező világ képe szomorúvá, kellemetlenné és kopárrá válik, mely világnézlet az érzet mélaságát, az élet melancholiáját hívja elő.[1] Ide számítva még az egyedülvalóságot, melyet ily melancholia teremt, a hasonló korú pajtások hiányát, a barátság ismeretlen voltát, a messzi világokról olvasott dolgokat, az országos és udvari életnek hallomásból ismeretét, a költészet a maga verőfényes alakjaival és csodálatos rajzaival, a távolból tekintett költőknek bámulata és törekvéseiknek utánzása s mindezzel ellentétben a száraz oktatás oly vegyes és különös tulajdonságokkal látták el őt, melyek egyéniségét mindvégig jellemzik. Innen eredtek azután a világi és a szellemi életről ébredt önálló fogalmai, a korai deista istennézlet, a rútnak utálata, a közönségesnek vagy köznapinak kerülése s egyúttal az a hajlam, mely különleges gondolkodást, sajátos érzelmet és finomabb élvezeteket keresett, innen az a törekvés, hogy minden korláttal szemben az egyéniség jogai győzzenek s a mesterkélttel ellentétben a természetes jusson diadalra.

II.

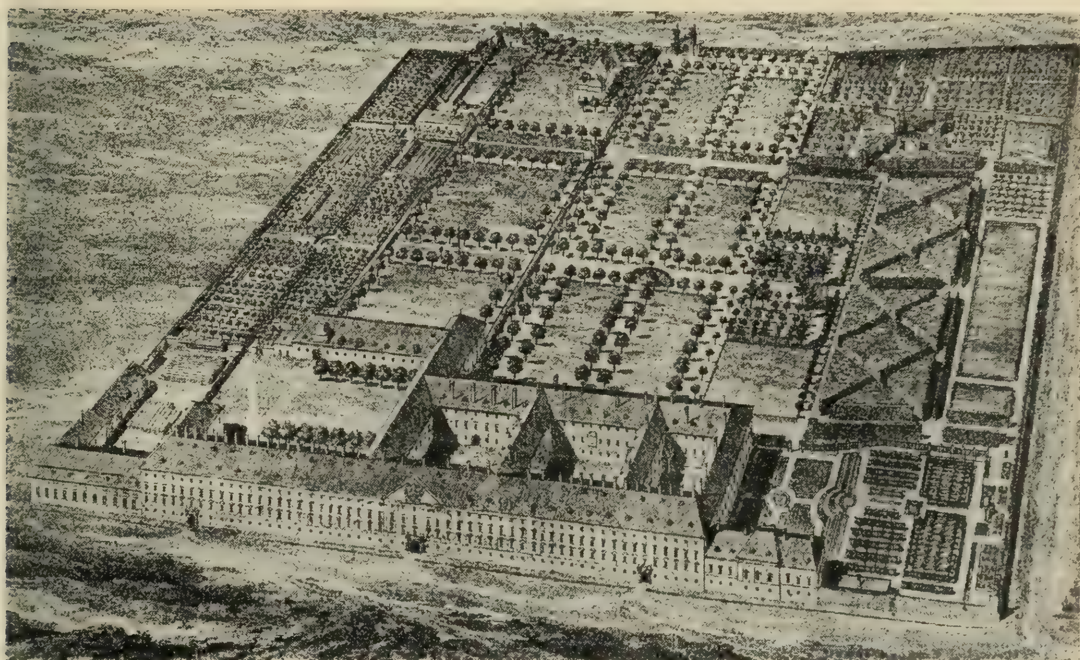
Fiának ezen belső hatalmával apja nem tudott megküzdeni, s hogy a szülői háznál erősebb és szigorúbb kezekbe juttassa, melyek kedvencz könyveitől és korán föllobbanó szenvedélyeitől eltérítsék, a bécsi savoyai nemes akadémiára viszi.

A savoyai akadémia és a később vele egyesített Teréziánum Fekete János fejlődésében némileg a fegyelmet és a rendszert képviseli, melyet a féktelen természetű ifjú eddig vagy nem ismert, vagy el nem ismert.

I. Lipót és III. Károly kedvencz Favorite kastélya sok magyar nemes ifjú pályájának valódi kezdete.

1 Petites reflexions, I. II. fej.

A családi portáról, a nemesi kuriából idehozott ifjak előtt egészen új világ nyilt meg. Az akadémia politikai czélja, hogy a benne lakó magyar ifjakba korán beoltsa az uralkodóház iránti föltétlen ragaszkodást s megerősítse a vonzalmat minden iránt, a mi bécsi és osztrák. Egyik főtörekvése, hogy a magyar tanulók a német nyelvet tökéletesen elsajátítsák,[1] másik czélja, hogy az ifjúságban a korszellemet ápolja, hogy ezt egykor az állam és a dinasztia érdekében reformálja, hogy az államéletben szük-

II. A TERÉZIÁNUM 1750-BEN.

séges hivatalnokszellemet fönntartsa, sőt, hogy újat, hasznosat, államerősítőt alkosson. Ennek a czélnak szolgált a felsőbb jogi, a katonai és a műszaki oktatás.

E mellett nagy nevelő hatása is volt. Előkelő szabad modorra és udvariasságra szoktatott, minek biztosítására a nagy bizalmaskodás, a tegezés, a csere-berélés és az ajándékozgatás tiltott dolgok. Az ifjak komoly tanulmányaikat kellemes szórakozásokkal vegyítették. Ilyenek a jezsuita szellemben ápolt iskolai vitatkozá-

[1] A bécsi Tereziánum levéltárában, Fasc. 1. 29.

sok, az iskolai dráma virágzása, a vivás, a gyakori és fényes lovagjáték, melyet az udvar és a főnemesség is megtekint, a kellemes játékok, mint a jeux de commerce, a piquet, trisette, a l'Hombre, quadriglia, a sakk, a dames, tric-trac és a billiard. Szigorúan üldözték a tiltott szórakozásokat: a dohányzást, a kutyatartást, a szinházlátogatást, a hazardjátékokat, mint a koczkázást, a bancot, a quindicit és a fáraót. Egyéb nemesebb szórakozást nyujtott Garelli orvos adománya, az intézeti gazdag könyvtár, a nagy kiterjedésű kert, hol III. Károly a Pragmatica Sanctiót aláírta. Ebben ritka fák nőttek, rajta gesztenye fasor vonult végig, árnyas berkek, dús pázsit és játékterek tarkították. Az élénk életet emelte a gyakori kilovaglás, a császári város látása, az udvarnak, söt a királynőnek kitüntető látogatásai és sok más ünnepély.

Midőn 1758 november 23-ikán a savoyai nemesi akadémia és a Terezianum egyesül, annak alapítványos és fizető tanítványai — köztük Fekete János is — átmennek a Terezianumba. Az egyesült intézetek vezetése, szelleme, tanítása és czélja egységessé lett. Jézus-rendbeli atyák és egyetemi tanárok tanítottak. A növendékek három fokozaton haladtak át. A fősúly a jogi kiképeztetésen alapult. Voltak institucionisták, digesztisták és publicisták. Tanultak egyetemes történetet, logikát, fizikát, matezist és német ékesszólástant.

A tanárok közül, kik ebben az időben tanítottak, nevezetesebbek: P. Friz András a történelem tanára és az utolsó iskolai drámairó, Piker János hires jogi iró, P. Scholtz János a fizika tanára és kiváló csillagász, P. Inama György hírneves jezsuita író és P. Pray György a történetíró. A magyar növendékek között származásuk előkelőségével és tehetségeikkel egyaránt kiváltak a Dőry testvérek, Abaffy Ferencz, Draskovics gróf, Festetich Károly, a hajnácskői Vécseyek, Batthyány József, később neves nógrádi főispán, Balassa Ferencz, utóbb horvát bán, Révay László báró, turóczmegyei örökös főispán, Bánffy György Erdély kormányzója s Teleki Ferencz, kik e kornak politikai mozgalmaiban tevékenyen részt vettek. Ekkor tanulnak itt Lovella András

és Schrattenbach Ottó német írók, továbbá Althan Károly, Harrach Frigyes és Plettenberg Ferencz grófok, Feketének későbbi fegyvertársai.

Fekete János 1754 november 1-én, tizenhárom éves korában lépett az akadémiába. A báró, a mint őt már 1750 óta nevezték, kiváló eredménynyel tette le a fölvételi vizsgát. A német nyelvtan, irodalom és stilusból adott feleletei hallgatóit bámulatra ragadták.[1]

A kör, melybe Fekete jutott, vágyainak megfelelt, a rendszer azonban annál kevésbbé. A vidéki nemes, atyja érdemeinél fogva, egyszerre Európa akkori legelőkelőbb központjába jutott. A nagy város és az udvari élet kápráztatón hatott a falusi fiúra. Az udvar fényéből a tanulók is kivették a maguk részét s néha annak mulatságain is megjelenhettek. Ilyen alkalom volt a királynő gyermekeinek kedvelt bálja, ilyen a kollini győzelemkor tartott ünnepélyek sorozata. Azonban az iskolai környezet és élet is villanyosan hatott Fekete lelkére. Versei, emlékezései sokszor idézik vissza tanárainak és jó barátainak képét.[2] A «Mes Rapsodies» második ajánlása legkedvesebb tanárának szól.

Tanárai közé költőket, tudósokat és írókat számithatott, pajtásai közé nagytehetségű ifjakat, kiket, mint Abaffyt, Telekit, Balassát, Vécseyt, Révayt és Batthyányt tudásukkal és magyarságukkal együtt egy közös törekvés: az udvari műveltség, egy közös pálya: a katonaság vagy államférfiúi méltóság elérése kötött egymáshoz.

A tanulás mellett még elég ideje maradt, hogy testi és lelki ügyességeit kiművelje. Az iskolai színpad, a költészetnek majdnem hivatalos ápolása, és a bölcsészeti tanulmány mind olyan eszköz volt, a melylyel magát korlátlanul képezhette. A tiltott dolgokért pedig, a melyek iránt egész életében nagy hajlandósága volt, kárpótolta a szabadabb és felvilágosodott gondolko-

[1] Matricula Nobilium Caes. Reg. Academiae Theresianae, a Teréziánum levéltárában.

[2] Mes rapsodies, I. k. 12. l. — Magyar Munkái, II. k. 103. l. — Petites reflexions, I. II. fej.

dás, mely már ide is bevetette ébresztő és élesztő sugarait. Ily környezetben, nem gátolva az apai ellenőrzéstől, nem keserítve a házi tilalomtól, a jogi és reális tudományok sem látszottak oly unalmasaknak, mint a csabrendeki udvarház falai közt.

Tanulmányaiban nagy sikereket ért el és tanulótársait mind tudásával, mind felfogásával messzire elhagyta. A teréziánumi anyakönyv jelentése szerint az ékesszólástant egy évig kiváló éleselműséggel tanulmányozta.[1] Iskolabeli tekintélyét előmozdították apjának évről évre nagyobbodó befolyása, országos sikerei, magas állása és az udvarnál elért nagy kedveltsége. Környezetének, tanárainak, az ifjúságnak figyelme reáirányult s ez mind közreműködött, hogy a kiváló tehetségű ifjú helyzetét kellemessé tegye.

Tehetségének híre messze kihatott az intézet falain túl, úgy hogy fejlődése iránt még az udvar is érdeklődött. Ebben már csakis az apa érdemei és munkássága iránt való figyelem érvényesült. Midőn 1757-ben a filozofiai osztályokat kiváló sikerrel végezte, vizsgálatán két bibornok és a nádor, több herczeg és gróf, a főnemesség előkelőbbjei megjelentek, a kik nagy tetszéssel hallgatták feleleteit és bámulattal teltek el ékesszólásának hallatára. Mária Terézia tanulmányainak jutalmául aranylánczczal jutalmazta, melyet Batthyány bibornok akasztott nyakába.

Midőn tehát az iskolát elhagyta, a kiválóság bélyegét vitte magával, mely el nem hagyta, míg élt, melyet azonban fegyelmezni s korlátozni sem apja, sem nevelői, sem az élet nem tudtak.

III.

Fekete János mint tizennyolcz éves ifjú hagyta el a Teréziánumot. Egyenesen az életbe lépett. Atyja dicsőségéből nem egy sugár kisérte, mely az udvarnál és ahhoz közel álló körökben sok előnyt biztosított számára.

1 Matricula Nobilium Caes. Reg. Academiae Theresianae.

A szülői ház még ezután is éreztetni akarta hatalmát, ámde csakhamar ez alól is kivonta magát és kezdetben atyja és nagyatyja ellenére is Bécsben tartózkodott.

Az 1757-ik évtől kezdődő háborúba a Teréziánum ifjai közül sokan önkénytesen bevonultak. Az osztrák fegyverek későbbi diadalai is több magyar ifjút csalogattak a harcztérre. Fekete Jánoson, telve lelkesedéssel tanárai és az azoktól nyert tudomány iránt, teljesen udvarképessé nevelve és a hadi mesterségben, kivált a lovaglásban és vivásban föltünő jártassággal, korán érett volta daczára — mint maga is bevallja[1] — meglátszott mégis az iskola pedánssága és tudós önteltsége.

Őt is hívta az élet, hogy az iskola porát leverje. Nyolcz évi folytonos tanulása, ábrándozása ellenére a katonai dicsőség vonzotta. Bár a hadi élet még nem volt előtte oly magas jelentőségű, hogy benne szertelen vágyait kielégítse, a polgári élet, az ügyvédi vagy más egyéb jogi foglalkozás pedig az ő szemében sokkal köznapibb és undorítóbb, semhogy hiubb igényeit megvalósítsa, inkább az udvari élet külső fénye, az ünneplés és ünnepeltség, az állandó könnyed szórakozás, talán a könnyelműség is vonzotta. És hogy itt tölthesse ifjúságát, ezzel egyelőre valahogyan apja is egyetértett. Ezért 1758-ban egész atyai befolyásával arra törekedett, hogy megakadályozza a katonai pályára lépését, noha ennek könnyebben tűrhető fegyelme az elkényeztetésnek, az anyai és nagyapai dédelgetésnek a nevelésben mutatkozó hiányait pótolta volna és megszabadította volna a korai és boldogtalan házasságtól, meg a mértéktelen tékozlástól.[2]

Ezektől pedig az udvari életmód nem mentette meg.

Apja törekvése tehát, hogy fiát saját hatalmi körében lekösse, sehogy sem sikerült s végre is engedett fia ellenállhatlan vágyának, mely őt a bécsi körökhöz vonzotta. Jánost nem elégítette ki sem az 1760-ik évben a pestmegyei főispántól táblabíróvá történt kinevez-

[1] Petites reflexions, XXVIII. fej.
[2] U. ott, XXVI. fej.

tetése, sem az 1764-ben elnyert udvari méltóság.[1] Irtózott a bürokrata szellemtől, a hivatalos irka-firkától, a fölebbvalók pedantériájától és a papiroson szőtt gonosz cselvetésektől. Őt tulajdonképen nem az udvarnál elérhető kitüntetések vonzották, hanem az a szerep, mely ott az előkelőségnek, a gazdagságnak, az ifjúságnak, a művészetnek és a költészetnek jut. Hódítani és szerepelni kivánt mint költő. Naponta látta, mily szerep jutott egy Ligne hercegnek, egy Ayrenhoffnak, vagy Denis s Metastasio műveinek. Élénk vágygyal kereste azokat az összekötő kapcsokat, melyek őt e férfiakhoz lánczolják. Irói ambicziója, bohém volta és nem mindennapi tehetsége a legelőkelőbb szellemi körökben keresett kielégítést.

És ezt meg is találta.

Ez volt ismét az a régi baj, mely ellen apja még Csabrendeken a gyermek, most pedig az ifjú ellen küzdött. Szerinte az írói, a költői pálya nem volt magyar főnemesnek való. Ez a politikai pályán vagy harcztéren érvényesülhetett, kitünt és virágzott, de az a közéletben semmiféle babérral s vagyonnal nem kecsegtetett. Sőt mi több, a nagy gazdagságnak szétforgácsolásához vezethet, mint azt János udvaroncz élete már az első években is bizonyította. A bécsi udvar szórakozásai roppant költségesek voltak, s annak, ki a pazar költekezésekben állandóan részt akart venni, még Ligne herczegnél vagy az Eszterházyaknál is nagyobb vagyonnal kellett rendelkeznie. A hozzá való pénzt sem a kapzsi és fukar Fekete György, sem a takarékos Niczky György nem akarták adni. Ezért a fiú életmódja heves ellentétet teremtett apa és fiú, nagyapa meg unoka közt, melynek egyik tünete az a költött és csakis Keresztesi József naplójában található hír, hogy János Bécsből Angliába szökött, s ez volt százszoros oka annak, hogy Niczky György többször is megváltoztatta a veje érdekében tett végrendeletét.

Apja ez időben már gróf, országbiró, Arad és Zaránd vármegyék

[1] Pest vármegye levéltára.

főispánja, a szerencsének állandóan kényeztetett kegyencze. Birtokai Zala, Somogy, Vas, Pest, Arad, Zaránd és Csanád vármegyékben vetekedtek az ország nagy földbirtokosainak széles határaival. Földjeinek terményeit észszerű gazdasági eszközökkel törekszik értékesíteni s még nagyobbakra vágyott. Nagyapja, kinek földbirtoka Fekete György gazdagságának alapja s a ki vejét éppen takarékossága és hihetetlen gyors emelkedéséből folyó megvagyonosodása miatt szerette, lánya és annak fia boldogulása érdekében a legnagyobb áldozatokra, még saját fiának kisebbítésére is képes volt, de csak akkor, hogyha vagyonának megmaradásáról meggyőződött. János bécsi életmódja azonban gondoskodott róla, hogy ebbeli véleménye alaposan meginogjon. Innen ered vagyoni rendelkezésében beálló többszörös ingadozása.

Érdekes és Fekete János későbbi sorsára nézve fontos adalék Niczky Györgynek szomorú tapasztalataiból eredő rendelkezése. Az 1756-ik év Szent-Jakab-havának 27-ikén csinált atyai rendelése alapján a vasmegyei káptalan előtt 1757 július 28-ikán ismételt és ugyanott elhelyezett anyai és atyai ősi jószágairól szóló végrendelete szerint összes javairól intézkedik:

«Elsőben is megemlékezvén kedves édes leányomról, personalisné Niczky Anna asszonyról és kedves fiam Mgos Galanthai Fekete György personalis és aradi fő ispány uram hozzám és fiamhoz mindenkoron bizonyított nagy szeretetéről, vagy kegyességéről, hagyom és rendelem most említett házastársának részében N. Szala vármegyében lévő és mostanában uralkodó felséges királyné asszonyunktól felkért és hozott, becsehelyi kilencz praediumokkal öszvekapcsolt jószágot Pólya nevű Faluval és azokhoz tartozandó promontoriumokkal avagy szőlőhegyekkel, a mint is *mihelyen personalis méltóságra emeltettek,* hozzájok vonzó atyai gondviselésemből és szeretetemből *kezekben bocsátottam,* és jó időtől szabad bírásába vannak. — N. Somogy vármegyében tekintvén kinek kinek jószágához való közelebb voltát és alkalmatosabb birását, berzentzei jószághoz tarto-

zandó Surdi falut és Pata nevű praediumot, a' ki azon faluhoz eleitől fogva birattatott, minden majorsággal, földekkel, rétekkel és én általam plántáltatott négy darab udvari szöllővel és nevezetes szöllő hegyeivel, és ott találandó juhaimmal és egyik berzentzei sereg sertvéléseimmel *hagyom és rendelem personalis leányomnak.* N. Vass vármegyében pedig alkalmatos summában és feles költségemben tölt és helyre épitett kastélyomat, hozzákapcsolt és szerzett számos táblákból álló földeivel, táplánfai granariummal vagyis bikás házzal, nemkülömben ugyan táplánfai kapolnai falu, Polány, Szentlőrintz és tiborczszegi jobbágyokkal, szántó különös földekkel, és azon kastélyhoz tartozandó, akár fent nevezett faluknak, és még is tóthfalusi határokban találandó és birodalom alatt való rétekkel, erdőkkel és annak mindennémű appertinentiáival, ehez csatolván Bácsi Szala vármegyében levő szőllőmet is — ugyan még is Szala vármegyében általam felkért, kikeresett és királlyi donatioval erősített rendeki portát és kőből épített curiát, avagy majort és ahoz tartozandó praediumokban való részt földeivel, rétjeivel, erdeivel és puszta helyekkel, avagy ott lakó jobbágyokkal, ugy hasonló képpen gerbei jószággal, nemkülömben metzei praediummal, annak rétjeivel, erdeivel és kőmalmával, Megyerrel, ott levő zsellér jobbágyokkal és annak malmaival is fent nevezett és egyben kötött jószágoknak mindennemű appertinentiaival, *mindeneket is emlitett personalisné kedves leányomnak hagyom és rendelem.* — A mutua successio és evictio ezen külömbséggel fogja őket illetni, tudniillik, hogy a lányom nem fog tartozni a fiuágot illető jószágban *eőtsét evictio terhe alatt segiteni,* hanem más jószágokban, ugy is mint fi magát védelmezze és segítse, ellenben pedig hogyha Isten vagy leányomat vagy fiamat magtalanul azaz gyermek nélkül kiszóllítaná, kit Isten távoztasson, *egyikről a másikra szálljon a jószág* — — Amen.» [1]

[1] A Magyar Nemz. Múzeum kézirattára, fol. Hung. 984.

GRÓF NICZKY GYÖRGY.

Ezt az atyai rendelést azonban már 1764 május 24-ikén Bakófán kelt fiók-végintézkedésében inkább egyenes ága javára biztosítja. lányának hanyatló egészsége és unokájának máris erősen jelentkező féktelen és pazar hajlamai veszélyeztetni látszottak az apai jusst, miért igazságosabban saját fiúi leszármazásáról gondoskodik:

«Tettem vala 1757-ik esztendőben kedves gyermekem Anna leányom és Kristóff fiam között csekély keresményemről és birtokom alatt levő jószágomról bizonyos atyai osztályt és utolsó akaratom szerént eltökéllett rendelést, mindkettőjökhöz egyenlő szeretettel viseltetvén, de ezen idő alatt szánakozásra méltó édes leányom sullyos és reméntelen betegségbe esvén; a' minthogy mai napig is bécsi Elisebetha apácza szüzeknek

12. GRÓF NICZKY KRISTÓF ALÁÍRÁSA.

gondviselések alatt tartatik, nem kevés szivem fájdalmával és szorongató gyötrelmével, ezért is a Mindenható Ur Istennek szent neve áldattassék és Kristus Urunknak keserves kinszenvedése magasztaltassék; ugyanezért ha csak gyógyulása nem lészen és előbbeni egészségének helyreállításában nem boldogíttatik, nem reménylhetem hogy nevezett édes leányom csekély hagyományomat hóltom után birhassa és abban örvendezhessen; de ugyan csak hogy bővebben mind méltóságos gróf Galanthai Fekete György fiam uramhoz felséges asszonyunk magyar országi vicecancellariusához, ugy szerelmes házas társához Niczky Anna asszonyhoz atyai szeretetemet tovább is biztosithassam, mind ezen jószágokat, a kiket testamentum szerint édes leányomnak hagytam, ha csak az Ur Isten

rajta nem könyörül és előbbeni egészséges voltát meg nem téríti, *szállyon édes fiára gróf Fekete Jánosra, de illy okkal és móddal: hogy azon édes anyának szánt keresett jószágaimra soha és semmi időben terhet ne tehessen, a' vagy adósságot ne vehessen, sőtt a creditorok pénze veszendő légyen* . . . . . kire nézve a mit testamentomom után is aquiráltam, ugymint tonijnyi jószághoz, *légyen udvari consiliarius Niczky Kristóff édes engem örvendeztető fiamé,* a mint pedig bakófai jószághoz, *legyen ugyan gróf Fekete Jánosé, de valamit hagyok Fekete János unokámnak, azon egyben számlált jószágokat, azt a' báttya Nitzky Kristóff, ha látná rendetlen gazdaságát, mindaddig kezéhez ne méltassa, valameddig böv és káros költségektöl nem távozik, avagy ha már a szükség ugy hozza magával vagy más ex publico rendelendő sequester kezéhez vévén az ő részén szolgálandó Jószágokat illy szomoru történetben és esetben azoknak esztendőnként kiadandó proventusával érje be* . . . . Említett Testamentomomban, mellyet most is helyben hagyok, tettem a mutua és reciproca successióról emlékezetet; *a successio minden kétség nélkül megmaradjon, ha tékozlásnak Fekete János unokám nem adja magát; ha pedig abban elmerül, még azon szomoru esetre is: kit az Ur Jsten távoztasson, hogy kedves fiam udvari consiliarius és referendarius maradéki kimulnának; akkor se szálljon keresményem Fekete Jánosra, hanem egy testvér öcsém Nitzky Ferencz fiúágon levő maradékira.* Ellenben, ha hogy perek által egyik avagy másik atyafi valamelly részit hagyott jószágának elvesztené azon jelentett evictionak értelmét, ne ugy vegye, hogy azt valamelyik tartoznék anyiban, a' mennyiben megtériteni: hanem kiki szenvedje maga sorsát és kárát. Azonban azon légyen az öregebbik tudósabb atyafi, ugy is levelek conservátora lévén, hogy oda szolgálandó levéllel, tanácsával és tehetségével a másikat evictio helyett segítse, ugy egy más között az igaz vérségű atyafiságot megtartván, Isten áldását magukra várhattyák . . . »[1]

[1] Magyar Nemzeti Múzeum kézirattára, fol. Hung. 984.

Niczky Györgynek ezzel a bölcs és gondos intézkedésével Fekete György vagyonának alapja örök időkre a Niczky örökösök kezébe és jóindulatába volt elhelyezve. Fekete János sorsa tehát egy általa gyűlölt embernek, Niczky Kristófnak ellenőrzésétől függött. Az óriás birtok Feketének grófi rangjához méltó jövedelmet biztosított, hozzá számítva atyjának szerzeményeit még meg is háromszorosodott és észszerű használattal birtokosát királyi ellátásban részesíthette, de nem engedte meg azt, hogy szertelen szenvedélyeknek és határtalan pazarlásnak áldozhasson. Ő pedig, mihelyt az életbe lépett, ezen vágyának és hajlandóságának ékes tanujelét adta; sem gazdálkodni, sem pénzzel bánni nem tanult, éppúgy, a mint szenvedélyeinek ura, féktelen költekezéseinek korlátozója soha sem volt és midőn jó későn, öregségében azon vette észre magát, hogy rendezetlenné vált viszonyain egyetlen fia érdekében változtatnia kellene, akkor már atyai jussa is eluszott.

IV.

Fekete Györgynek és ellenzéki társainak az 1741-iki országgyűlésen hangoztatott követelése: hogy a magyar köznemesség a királyi tanácsba juthasson, az udvar németesítő politikájának kapóra jött. Ezzel maga az ellenzék hidat épített az osztrák udvarnak, a melyen a törzsökös magyar családok is közelebb jutottak Bécshez, melynek osztrákosító hatása nemcsak a főnemességre, hanem a köznemességre is kihatott. Ennek az udvarhoz csatolása még nagyobb terjedelművé vált az 1760-ban fölállított magyar nemesi testőrség intézménye által.

Bécs tehát nemcsak a nagyratörő főnemességnek, hanem a köznemességnek is mindenthozó igéretföldjévé lett. Innen indult ki az érdem, a kiválóság, a közszolgálat jutalma s a királyi udvarban Mátyás óta nem látott sokaságban fordult meg a magyar.

Nem csoda, hogy a németesitésre kész talaj kinálkozott, mely nemcsak a német szóban, hanem az udvari szokások elsajátitásában, a függetlenségi ábrándok eloszlatásában, az évszázadokon át ápolt alkotmányos érzelmek elaltatásában s a nyugati divat meghonositásában nyilvánult. A ravasz udvar jól fel tudta használni a hatalmában sütkérező, aulikus érdemekre áhitozóknak könnyen megvesztegethető érzelmeit és nagy lépésekben haladt osztrákosító politikájának elfogadásában. És ezért a dinasztián és tanácsosain kívül a korszellem is okolható, mely minden európai államban a monarchikus államformának egyetemesítését hangoztatta s arra törekedett, hogy ezt az egyetemesítést a hivatalban, nyelvben és intézményekben egyöntetűvé tegye.

Ámde téves hiedelem volna, hogy csakis az udvar volt az egyedüli vonzóerő. Maga Bécs is szépségével, társadalmával, pezsgő életével, szórakozásaival és romlottságával nagyban hozzájárult, hogy ezt a vonzalmat fokozza.

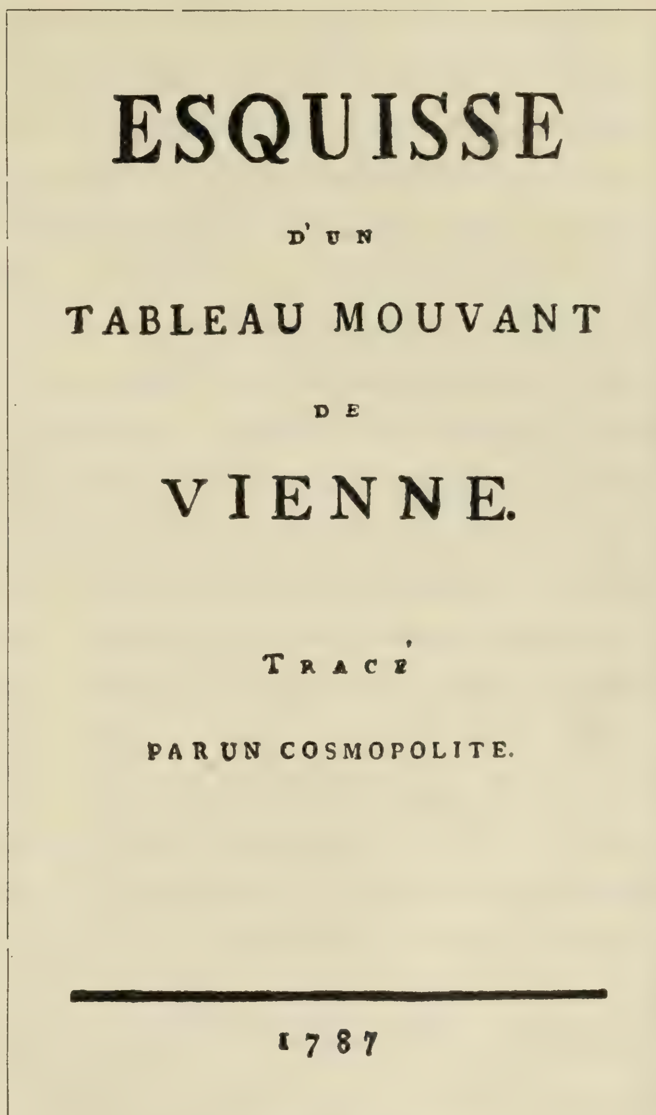
Van Fekete Jánosnak egy későbben írt franczia munkája: «Esquisse d'un tableau mouvant de Vienne»,[1] melyben könnyed elegancziával írja le a birodalmi város népét, társadalmi osztályait, azoknak szokásit, mulatóhelyeit, előkelő és polgári szórakozásait. Hangulatos könyvecske és jeles társadalmi rajz. Általános, néha csak futólagosan vázolt árny- és fényképek, melyek nagyjában jellemzik a bécsi társaságot, annak multját és jelenét, előnyeit és kinövéseit. Arisztokrata ötlet, mely nem számíthat tudós megbirálásra, mely azonban a maga korában élénk érdeklődést keltett, mivel közismert személyiségekre, egyes osztályokra s az udvarra vonatkozott. Feketére nézve is érdekes e könyv, mivel levonható belőle mindaz, a mi őt Bécshez kötötte.

Bécsben igen sok kotteria volt ez időben, melyek látogatása bizonyos osztályelőnyökhöz volt kötve. Fekete inkább bohém, mint arisztokrata voltánál fogva minden rangú és rendű társadalmi osztályban szívesen forgott. Előkelő megjelenése és férfias szépsége utat nyitott minden körbe.

[1] Tracé par un cosmopolite. 1787.

De halljuk őt, a kit mindenekelőtt a nők érdekeltek és daczára annak, hogy ezeknél aratta legnagyobb diadalait, tapasztalatai és a róluk való megemlékezés nem válik előnyükre.

Az előkelő származású hölgyek, tekintettel őseik nagy rendjére, jóllehet törzsfájukban egynémely hiány és hiúságból eredő tévedés is előfordul, tartózkodó s feszes magatartásúak, hogyha másranguakkal érintkeznek. Nem az igazi műveltség jellemzi őket. Nagyon szeretik a ruhát, a cziczomát és az ékszereket. Van szeretőjük s ezt nyiltan el is ismerik. Nagyon kedvelik a kártyajátékot, különösen, hogyha nagy összegbe megy és hazárd. Néha egy óráig is szellemesen tudnak társalogni szellemes férfiakkal, de saját nemük iránt féltékenyek és irigyek. Rajongnak mindenért, a mi bécsi, de azért meghódolnak a párisi divat és szokások előtt, sőt az angolt sem vetik meg.

ESQUISSE
D'UN
TABLEAU MOUVANT
DE
VIENNE.
TRACÉ
PAR UN COSMOPOLITE.
1787

13. AZ «ESQUISSE» CZÍMLAPJA.

Ily vegyes szokású társaságban aztán a vidéki arisztokraczia, jóllehet személyes érdemeinél fogva sokszor előkelőbb és életmódja s modora is dicséretreméltó, mégis rosszul érzi magát.

Hozzá kell szoknia a bécsi szertelenségekhez és a beszédmodorhoz, mely nyelveket kever, sőt a kisebb rangú metreszekkel is érintkeznie kell. S ha ilyen vidéki arisztokrata még azonfelül nem is kártyázik, akkor érdektelen, sőt értéktelen terhe e társaságnak.

Ezenkívül van egy külön női kotteria, a mely tökéletesen angloman. Szokásait és gondolkodását London irányítja. Még a született angolok előtt is visszatetsző társaság, melynek fő jellemvonása a nemtörődömség, a nil admirari, a politikai és társadalmi eseményeknek semmibe vevése s keveset hajt arra, hogy érdemes vagy szellemes emberekkel társalogjon. Sokszor végnélkül udvariatlan, minek egyik jele a tettetett siketség, melylyel a komolyabb dolgokkal való foglalkozást, meghallgatást és mérlegelést könnyedén elkerüli. A személyes érdemet nem méltányolja, az ünnepeltetést mégis követeli. Az e társasághoz tartozó férfiak jó pénzért bárkit is magasztalnak s az asszonyokkal szemben ildomtalanok és szemtelenek.

Van egy másik előkelő kotteria, mely erkölcsi tekintetben a leghitványabb. Főjellege a tettetés és bohóczkodás. Komoly dolognak itt nincsen értéke, csak az önzés és a magánérdek érvényesül. Egymásnak ellenségei. A ki ebben szerepelni óhajt, annak le kell vetkőznie minden tisztességes érzelmet. Itt korlátlanul foly az izetlen mókázás és a hiú tetszelgés. Ezek más körökben csak akkor jelenhetnek meg, hogyha meghivottak. Léhaságuk rendkívül unalmas. Jóllehet egymásnak legkellemetlenebbek, mégis érintkeznek. Főleg a nemi ösztön, a szeretkezés fűzi őket egymáshoz. Mindenkihez fesztelenül és szemtelenül közelednek. Van, ki boldogtalan, ha szeretőkkel és a rajtuk elkövetett hűtlenséggel nem kérkedhetik. A nap nagy részét mulatozás, evés és ivással töltik el, beszélgetésük tárgya vegyes összevisszaság: irodalom, szinház, pletyka, kétértelmű gorombaságok és dúrva megszólás. Elsőrangú hölgyek is tartoznak ide, hol divat a jótékonyság, hol szibarita és szikofanta erkölcsök otthonosak. Nagyon szeretik a nagy ebédeket, melyeket illendőségből adnak a gazdagok, az

idegen miniszterek és nagykövetek. Egyéb szórakozásuk a nyilvános mulatóhelyek, a prèmierek, melyeket inkább látszatból, magafitogtatásból, mint élvezetből keresnek föl, hol illendőségből unatkoznak, ruhájukkal, gyémántjaikkal és nem leplezett testi bájaikkal kérkednek, melyeket reggel óta javítgattak, foltozgattak és kendőztek. Kaczérságuk mérhetetlen. Művészetük a toiletteben és a szépítőszerek alkalmazásában elérhetetlen. Mintha nem is vénülnének: negyventől ötven éves korukig fiatal lányok módjára öltözködnek s a ruházkodás minden kétes szimbolumát és raffineriáját kiaknázzák. Házi rend, a házasság tisztasága unalmas, sőt elfelejtett fogalmak. Gyermekeiket ritkán látják, a neveléssel is csak akkor törődnek, mikor büntetnek. Tisztességes érzelmű ember, a ki ezeknek hálójába akadt, itt elvész és sorsán nem javíthat. Már a szülők is ily hamis fölfogásnak hódoltak és ápolják e bűnös léhaságot. A házasság nem szentség, de a válás nehéz, mivel rendkívül költséges és azonfelül a vallás is tiltja. S ha mégis megtörténik, akkor a gyermekek az elvált apa gondviselésébe kerülnek s az elvált asszony csak annyit kap kárpótlásul, hogy élhessen, de nem annyit, hogy újból férjhez mehessen. Ezt csak akkor teheti, hogyha magánvagyona van.

Az igazi, a «haute noblesse», büszkesége mellett, jobbára szív- és szellemtelen. Ifjúsága lusta és léha, a sportot nem kedveli, még a nemes embert jellemző lovaglást is elhanyagolja, pedig a régi nemest ez tüntette ki. A lovakkal sem törődnek. Az urak még jól fölszállni sem tudnak. A lóidomítás csak kevesek szórakozása. Az ifjúság nevelése gyarló, innen ered szemtelensége és tiszteletihiánya az öregek iránt. Vannak köztük azonban művelt, szellemes emberek is, de ezeket kerülik. Ennek az úgynevezett «jó társaság»-nak kedvtelése a szinház. Egyéb szórakozása az ital, az orgiák. Hogy emelkedhessék, a miniszterek és uralkodók barátjainak kegyét hajhássza.

Itt a házasság csak megszokott baj. Külömben is több a nő, mint a férfi: százhúsz lány esik tíz férjre. Az apa a legtöbbet kínálónak adja lányát s a ki mint remélt vő a legnagyobb aján-

dékot hozza, vagy nagy mértékben költekezik, az biztosan elnyeri kezét. A tizenkétezer forintos évi háztartás még kicsinylésben részesül. A feleség, mint mindenrangú bécsi háznál, a «haute noblesse»-nél is teher s innen eredt a kölcsönös szeretőtartás. A nő rendesen pazarló és jókora vagyon szükséges, hogy a gyémántokat, a párisi fogatokat, a gyakori fogadást, a drága csipkéket és a ruhákat megszerezze.

A másodrangú, a «seconde noblesse»-t a »Herrn von . . .» alkotják. Ide tartozik sok idegen és a magasabb rangú katonaság. Jóllehet ez az előbbit utánozni iparkodik, még sem oly szertelen vágyú és a nők kevésbbé izléstelenek.

A harmadik, a «troisième noblesse»-t a kamarai és miniszteri titkárok, kerületi hivatalnokok és katonatisztek gárdája képezi. Ezek is nagyban utánoznák a legfelsőbb köröket, de nagy része keresetéből él s így a költekezésnek sok korlátja akad.

Míg e három osztály bizonyos esetekben érintkezik, egymáshoz jár, addig a negyedik, a «quatrième noblesse», a polgárok, ügyvédek s másféle hivatalnokok nem jutnak a felsőbb körökbe, mégis ezeket fogadják el követendő mintául.

Egyszóval Fekete felfogása szerint az egész társadalom romlott alapokról sülyedt ennyire, mivel a nagyzási hóbort, az utánzási vágy, a szereplési és az élvezeti viszketeg minden rétegébe elhatott.

De Bécsnek egyéb intézményei: a szinházak, a könyvtárak, a múzeumok elsőrangú alkotások, melyeknek bámulatára sok idegen csődül a császárvárosba. A város maga szép és utóbb II. József sokat tett érdekében, de azért sem Párist, sem Londont nem múlja fölül.

Ezeken az általános benyomásokon kívül mélyebben érdekel a tulajdonképpeni udvari élet, melynek levegőjében Fekete János a legtöbbet forgolódott. Nem az udvari ember vonzalma ez, a ki méltóságokat visel, vagy fölfelé akar haladni, a ki vibráló fényében sütkérezni kíván, a ki magas kegyeket hajhász, s ki egy-egy főherczegi vagy felséges mosolyért önállóságát is föláldozza, ha-

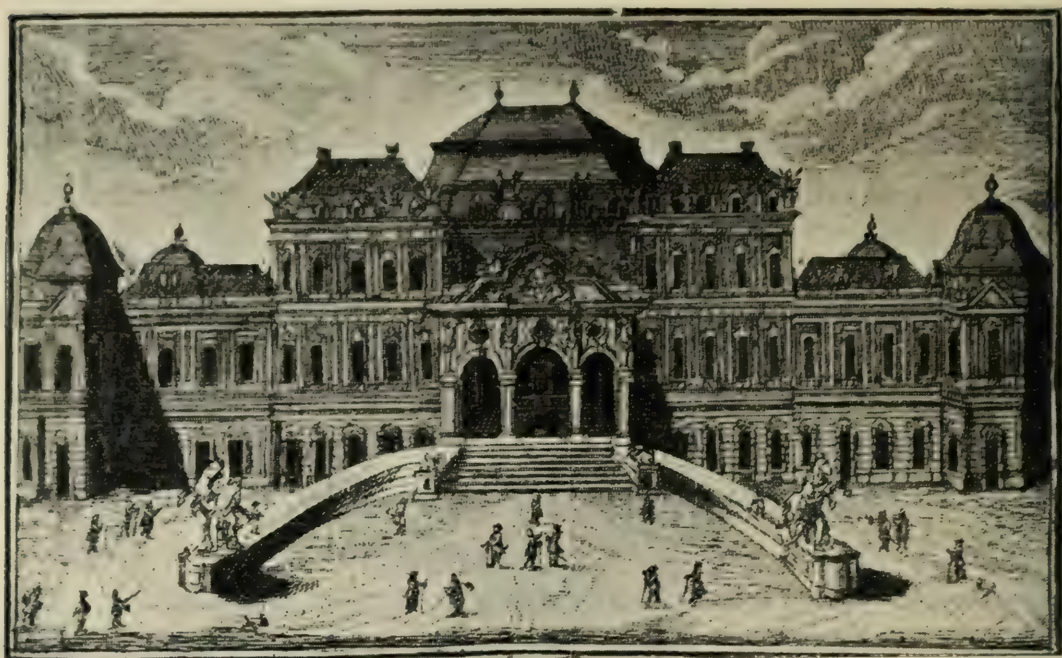
AZ UDVAR SZÁNKÁZÁSA A BÉCSI MEHLMARKTON.

nem az élveteg nagy úré, kit gazdagsága és szellemessége miatt szívesen látnak, kinek nem kell konczot juttatni a királyi asztalról, kinek szolgálatát nem szükséges hivatalosan megfizetni vagy nyugtázni. Ő itt egyaránt szemlélő és élvező, a ki ifjúi tapasztalatlanságával veti magát a fényes árba és vele úszik. Őt az udvar az ő francziás könnyedségével, síma formáival, kellemes mulatságaival, sőt ledérségével vonzotta. A szép és «soha nem vénülő» asszonyok, a csinos és kápráztatóan fölékszerezett lányok, a szinházak, maskarás bálok, holdas estéli szánkázások, lovasjátékok, kocsizások, az időt ölő és izgató kártyázás, de főképen az udvarnál élő bohém lelkületű férfiak társasága: mint Ligne herczeg, Eszterházyak, a még bohémebb katonák: mint Ayrenhoff, Ried, Laudon, Lacy, Pellegrini barátsága és ezeknek a költészet és művészet iránt viseltető hajlandósága köti Bécshez. Az élénk élet mindennapi ujdonságaival, szórakozásainak csillogó változatosságával, a külföldről naponkint el-elható híreivel, a gazdagság és úri passziók hidegvérű mutogatásával más magyar főurakat is vonzott Bécsbe az udvarhoz. Bűvös varázsló hatása volt e városnak. Ez köti ide és ápolja is egyúttal a magyar főnemesek dinasztikus érzelmeit. Az Eszterházyak, Pálffyak, Batthyányak, Czoborok, Bánffyak, Bethlenek, Illésházyak, Erdődyek, Apponyiak, Sztárayak, Niczkyek, Széchenyiek, Festetichek, Andrássyak, Révayak, Telekiek, Szapáryak gyakran és huzamosan mulattak a bécsi udvarnál. Mária Teréziának 1758-ban adott instrukcziója értelmében a Batthyányak, Eszterházyak és Pálffyak hetenkint kétszer vagy háromszor ebédeltek az udvarnál, a Bethlenek egy hónapban egyszer, Nádasdy egész télen kétszer. A bálokhoz és szánkázásokhoz a Keglevichek és Fekete is hivatalosak.[1]

Hiszen Magyarországon az egy Pozsony is alig nyújtott egy évben annyi szórakozást, a mennyit Bécs egy nap alatt. Pozsony csakis az országgyűléseken mutatott Bécshez valami halványan hasonlót, Pest katonai gyakorlatok alkalmával élénkült föl, Budának szűk utczáin az udvar rosszul érezte magát. S bárhogy

[1] Khevenhüller feljegyzései az 1767. január 14-iki, 20-iki és 28-iki szánkázásokról.

szenvedett is a magyar Bécs nyűge alatt, ezt a «romlott csudavárost» még a köznemesség, a polgárság is fölkeresi. A bécsi asszony Helena, írja egy XVIII. századbeli magyar verselő, a férfi csinos, de puha és durva, a mesterember csaló. Sok benne a csapszék, sok a csavargó. A magyar úrfi sok pénzt költ el itt és a «manér kedvéért esztendőket töltenek, de jó a bor, az asszony». A szép és roppant város magas építkezéseivel, a vár közepén emelkedő Szent-István-tornyával, a magas házak, «melyekre szemmel is fel nehezen hágnak», a füstös császári ház,

14. A BELVEDERE BÉCSBEN.

az udvar könyves tárja, «a természet csudatételei», a régiségnek művei, Printz Eugenius kertje, «hol a magyar Apellesnek, Kupetzkynek is ott függ képe», a szép magyar testőrsereg, «kinn a német sohasem bámul eleget», a ház, hol a némák jellel szólnak, a siketek hang nélkül hallanak, a palota, hova azok szállnak, kik eltávozó eszektől megválnak, a fegyveres ház, a Prater és Au, az állatkert — mind oly vonzó tárgy az egyenes és naiv magyar lélekre, hogy, bár gyűlöli, megnézi, pedig

Onnét gőzölt az a dögös pára,
Mely erkölcseinknek terjedt romlására.

MÁRIA TERÉZIA KIRÁLYNŐ.

V.

Fekete János francziás nevelése és gondolkodása teljesen beleillett az udvarnál fölkapott franczia szokásokba. Mária Terézia házánál a versaillesi udvar lett irányadóvá. Ő maga francziául levelez még gyermekeivel is. Volt Bécsnek franczia szinháza, melyet előbb Eszterházy Ferencz, később Koháry János gróf igazgattak s melyet az udvar is szívesen látogatott. A költők francziául verseltek, Ligne herczeg Rousseauval is, Voltairer-rel is, Fekete János Voltairer-rel levelez. A mi franczia volt, az szívesen látott. Az udvari színpadon franczia darabokat játszanak, s előadásain a királyi család tagjai, az ifjú főherczegek és herczegnők, a főnemesség, sőt néha a Teréziánum előkelőbb növendékei is föllépnek. «La prejugé à la mode», «Melanide», «Le colin maillard», «Le prix de silence», «Saturnales», «Les amusements des bergers», «Le cadi dupé» és más komédiák[1] vagy operák, Racine és Corneille némely művei élénk változatosságot hoztak az udvar téli éjszakáiba.

A királynő főleg férje halála előtt nagyon szerette a mulatságokat. Ezek gyakorisága csakis a változó szerencséjű hét éves háborúban szakadt meg, de biztos diadalhírekkor ünnepélyes örömnapok váltották föl az aggasztó mende-mondák kínos napjait. Voltak ünnepélyek, promócziók, kinevezések, adományozások valamely nevezetes vendég látogatása alkalmából is. Nagyon kedvelte a nagyobbszabású maskarás bálokat s mentől leleményesebb, mentől czifrább álarczokba öltözködtek a résztvevők, annál nagyobb kedve telt benne. A rendezőket mindennap maga elé hivatta, hogy a legkisebb részletekről is informálják. Az álarczosokat ismerni kívánta. Ő maga többnyire díszes kék selyem dominóban jelent meg s olykor egy-egy menuettet is eljárt. Néha reggeli négy óráig is folyt a tácz. Gyermekei

[1] Khevenhüller emlékiratai.

számára külön házi bálokat rendezett, melyeken a családon kívül a főnemesség és Terezianum ifjai is hivatalosak voltak. Az udvar mulatságain kívül híresek és látogatottak voltak a főherczegek és Lichtenstein Venczel herczeg mulatságai és báljai, a hol a főnemesség még gyakrabban és tömegesebben érintkezett az udvarral.[1]

A nyári mulatságokat ugymint hajtó vadászatokat, kirándulásokat, melyek kivilágitással és szinielőadással voltak egybekötve, a közeli kéjlakokban, Laxenburgban, Schönbrunnban és Schlosshoffban tartották. A nyári évad április vagy májusban kezdődött s októberben végződött. A királynő kedvencz helye Schönbrunn, hol a franczia kert, a sűrű zöld fasorok, mesterséges romok, gloriettek és szobrok körül fesztelenebbül forgolódott az egész társaság. Schönbrunnban és Laxenburgban szintén a franczia komédia járta. Itt látta a híres tánczosokat és szinésznőket, kiket el nem mulasztott meghívni és élvezni. A művelt és híres ballettánczos Noverre, kinek barátságát herczegek is keresték, a Turinból származó Stefani, a kecses Madame Geoffroy, a példátlan Vestri, Helverding, a balletmester, Guadagni énekesnő, Mlle Rosalie tragikus szinésznő, La Ribaudiére szinész, Locatini énekes és Caratoli korának legjobb buffoja itt mutatták be művészetüket.

A házi mulatságokon kívül néha meglátogatta a kegyeltebb udvari méltóságoknak nyaralóhelyét is. Emlékezetes Grassalkovics és az Eszterházyak meglátogatása.

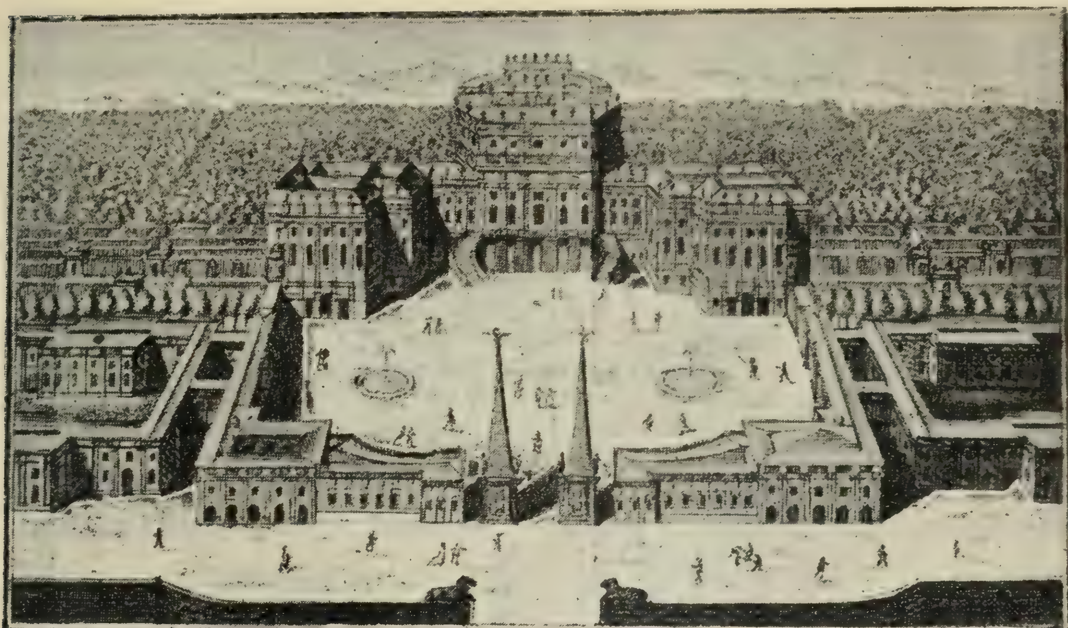
E mellett naponkint pontosan elvégezte hivatalos ügyeit, a tanácskozásokon elnökölt és intézkedett, meghallgatta az államférfiak fontos jelentéseit, levelezett és őrködött családja ügyeire, udvarnépétől megkövetelte az erkölcsös és takarékos életet, fűzte kedvencz házasítási terveit, nem feledkezett meg vasárnapi és ünnepnapi ájtatosságairól és bejárt istentiszteletre a mödlingi kapuczinusok templomába.

1 Khewenhüller emlékiratai.

Jóllehet udvara sokban hasonlított XV. Lajoséra, életmódját és udvarát is Európában többszörösen utánozták.

Férje halála után ez az életrend megváltozott. A királynő, ki szeretettel és féltékenységgel csüngött férjén, kerülte a lármásabb szórakozást, a bálokat és a szinházat, sőt az etiquettet is szigorította. Idejét inkább gyermekei és az államügyek foglalták le.

A szórakoztatást ezúttal József udvara vette át. Ámde ez már nem volt oly kedélyes és vonzó, mivel az ifjú császár inkább a katonasággal, a hadvezetéssel, a technikával és Bécs építkezé-

15. SCHÖNBRUNN.

seivel, szépítésével foglalkozott. Családi élete sem volt alkalmas arra. Első neje, kit igazán szeretett, 1765-ben meghalt, a második, Jozefa, nemcsak őt, de anyját is hidegen hagyta. Noha József könnyített az udvari etiquetten, de az ő fegyelmezett észjárása, bürokrata hajlamai, tapasztalatszomja és katonai kedvtelései szigorúbb szellemet hoztak az udvarba.

A rokokó, mely Mária Terézia udvarát jellemezte, ettől fogva elvirágzott s a főnemesek is, kiket az élénk élet, a szórakozások sokféle varázsa lekötött, inkább a katonai foglalkozásokra vetették magukat.

VI.

Az imént vázolt keretben érvényesült Fekete Jánosnak ifjúsága és udvari élete.

Születése és vagyona a legelőkelőbb társaság, a «haute noblesse» körébe vonta. Megjelenésének előkelősége, nagy tudása és kiváló szellemessége, természetének gyermeki jósága és jellemének egyenessége, őszintesége, mely néha érdessé is válik, az udvari életre predesztinálta. Bele illett, bele nevelődött. Szép férfiú, annak nevezik és galáns kalandjai is ezt bizonyítják. Ő magát bölcsnek szereti nevezni és bölcselkedő hajlamait lépten-nyomon el is árulja, bár a nők inkább boldognak, mint bölcsnek tartják.[1] Férfias erényeire büszke, sőt hiú. Ismeretes az, a mit Kazinczy Ferencz mesél róla Szentgyörgyihez írt levelében, hogy Stunder bécsi festőnek fél vagyonát ígérte, hogyha férfiasnak és szépnek festi. A későbbi korból fönnmaradt arczképe már az elhízott férfiút mutatja.[2]

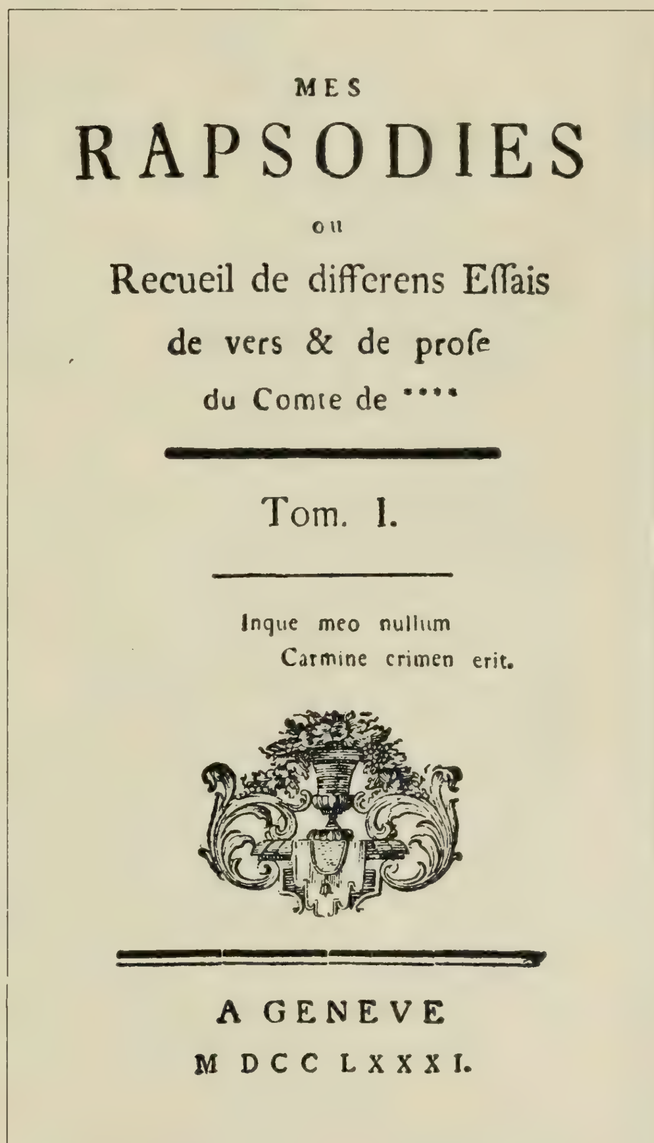
Az udvarnál kedvelt egyéniség. Nemcsak az asszonyok rajonganak érte, hanem a férfiak is szeretik. Erélye, szelleme, társadalmi sikerei előtt ezek is meghajoltak. A korai elkényeztetés, a könnyen aratott szerelmi győzelmek és a legfelsőbb kegy pályájának végzete. Midőn sorsa később a katonasághoz, majd a politikai pályára vetette és vagyonának szétforgácsolása életmódját megszorította, a múltnak szépsége szétfoszlott és csak keserűen józan ítéleteket jegyezhet naplójába. De még akkor is, midőn a szerencse, az asszonyi kegy, az el nem pazarolható vagyon minden előnye mosolygott feléje, meg tudta őrizni józan bírálatát és fölülemelkedett az udvar ezerféle csábításain.

Iratainak számos helyén szigorúan ítél a körülte forrongó udvaronczok tehetetlenségéről s az udvari élet hiúságáról.

[1] Mes rapsodies, I. k. 106. l.

[2] Rézmetszetű arczképe megvan az Országos Képtár metszet-gyűjteményében

Franczia költeményeit, a «Mes rapsodies» két kötetét nagyrészt Bécsben, az udvarnál költötte. Élénk visszhangjai a mulatni és szeretni vágyó népnek, hű tükre annak a pajkos gondolat- és érzelemvilágnak, a mely Mária Terézia házas életének utolsó korszakát jellemzi. A felsőbb körök laza házas élete a kalandok és tréfáknak sokféle nemét megengedték, melyet a királynő erélye és komoly törekvése, sőt erkölcsvédő intézkedései sem tudtak megszüntetni. A királynő szenvedélyes házasító. Azt hitte, hogy a szentség palástja megvéd annak megtörésétől. Bűnnek tartotta az erkölcstelenséget, mely a nyilvánosságot keresi és azt megbotránkoztatja. Udvarának léhaságáért inkább köre felelős, mely franczia szellemben nevelve, franczia szokásoknak hódolva XV. Lajos udvarát majmolta. A vád itt nem az uralkodó asszonyt, hanem a kort magát illetheti, mely csak lassan bontakozott a középkori udvari szellem alól és ettől a franczia frivolság karjaiba vetette magát. Ez a szellem pedig szivesen látta azokat, a kik hivatott hirdetőinek látszottak.

MES

RAPSODIES

ou

Recueil de differens Essais de vers & de prose du Comte de ****

Tom. I.

Inque meo nullum
Carmine crimen erit.

A GENEVE
M DCC LXXXI.

16. A «MES RAPSODIES» CZÍMLAPJA.

Ilyen volt Ligne herczeg, Fekete János és Ferencz császár köre is.

Fekete János irataiban egyrészt a szemlélőt, másrészt az élvező udvaronczot kell megkülömböztetni. Mint szemlélő élénk szinekkel festi és érzéki szemekkel látja a személyeket, kikkel gyakorta érintkezett. Bennük fölmerülnek az udvar ismertebb alakjai és jellemük, a mint ő fogta föl. A királynőnél először annak külseje bilincseli le: termete, a mely nem magas, csipője közönséges és kevésbbé szép, mint ifjú nővéreé; kék és nem nagy szemei élénk tüzűek, haja és homloka hasonlít férjeéhez, arcza azonban imponáló, tiszteletgerjesztő és vonzó. Mosolya bájos és jellemző, sokszor ellenállhatatlan. Szája szép, melle ingerlő s alakja egyáltalában érdekes. Meglátszik rajta, hogy fiúként nevelték s hogy sok balszerencse közt lépvén a trónra, energikus lélekké vált. Beszéde szellemes és társalgása könnyed. Munkájában kötelességtudó és könnyen dolgozott. Férjét híven szerette s sokszor engedelmeskedett neki, különösen a házi dolgok elintézésében. Belátja, hogy arra hivatott ember, a ki III. Károly udvarának parasztos ridegségét megtörje, a ki az udvart takarékosságra szoktassa.[1] Hű nő, jó anya és odaadó barát. Meg tud indulni a szerencsétlenek baján s sohasem kegyetlen. Vallásossága igaz s nem tettetett. Sok női erénye mellett sok férfias vonás volt benne. Bátor és elszánt asszony, a ki könnyebben és bátrabban szállt föl a lóra, mint egynémely generálisa. Jóllehet férjét féltette a csodaszép Auersperg Mimitől, annak halála után finoman és előkelően bánt e nővel. Fekete méltán kikel azok ellen, kik a szeretett királynőt bármely irányban is rágalmazzák.[2] Mindvégig lelkesedett érte és szerette. Hiszen családja legnagyobb jóltevője volt. Midőn a királynő nehéz betegségéből fölépült, az elsők között sietett őt köszönteni. Baja és a róla keringő hírek az udvart néptelenné tették, mivel a himlő, «a báj e rémes ellensége» támadta meg, mivel azt hitték, hogy már végét járja, azonban

[1] Petites reflexions, XLVII—LVII. fej.
[2] U. ott, XVIII. fej.

FERENCZ CSÁSZÁR.

Dieu propice à nos voeux, rend Thérèse a nos coeurs
Repandons les encore; mais qu'ils soient d'allégresse.[1]

A királynőn kívül Ferencz császár tüntette ki kegyével. Fekete talán legőszintébb panegirikusa. Benne korának egyik legjobb emberét tisztelte. Szerette őt ezért s mivel a magyaroknak barátja volt. A magyarok is szerették s bajos ügyeikben véleményét kikérték, mivel tudták, hogy még helytartósága korából jól ismeri a hivatalos személyeket és a magyar viszonyokat. Korának történetírói becsületes, kedélyes embernek és jó gazdának ismerik. Takarékosságát nagy birtokvásárlásai, az államnak adott

17. MÁRIA TERÉZIA FELGYÓGYULÁSÁNAK EMLÉKÉRE VERT ÉREM.

kölcsönei, a bankokban elhelyezett pénze és kastélyok építése tanusították. A mit Lotharingiában elvesztett, azt Ausztriában visszerezte. Fölfogása lassú és engedékeny, a királynő akaratának politikai ügyekben — melyeket nem szívelt — készségesen alávetette magát. Szép férfiú, kire neje féltékeny is volt, de azért tűrte kisebb galáns kalandjait. Megjelenése igazi Bourbon. Arcza tojásdad, homloka magas, kék szeme, szelíd metszésű szája, édes, kellemes arczvonásai lebilincselték a vele érintkezőt. Gyűlölte a szigorú etiquettet, de az udvari szokásokat megtartotta. Sokat vadászott és szenvedélyes kártyás, kit a fáraó vagy lansquenet éjjelekig is lekötött a piros asztalhoz. Nevezetes, hogy ellenében

[1] Mes rapsodies, I. k. 85. l.

sokan igen nagy összegeket veszítettek. Szenvedélyének, melynek ifjúsága szép éveiben a királynő is hódolt, nem tudott ellentállni még akkor sem, mikor utóbb a királynő, nehogy a magyar urak az udvarnál veszítsék el pénzüket, abban hagyta azt. Sok ismeretes anekdota maradt fenn, mely Mária Terézia és férjének szenvedélyéről olvasható.[1]

Fekete, kit a császár intim barátságával tüntetett ki, eláradó lelkesedéssel jellemzi őt halála után.[2] Kettőjök között a játék szenvedélye és a francziák rajongó szeretete erősebbé fűzte a viszonyt a közönséges udvari barátságnál. Szerinte jelleme külömbözött a többi emberétől és fejedelemétől. Hősnek, nagylelkű embernek és szeretetreméltó polgárnak ismerte. Szíves, engedelmes és parancsoló férfiú. Kiváló jó barát. Bátor és elszánt katona, a ki a csatatéren hidegvérével tüntette ki magát. Meséli, hogy Prága vívásánál a bombák halálos működése között erélyesen és félelmetlenül állta meg helyét. Midőn szemeláttára egyik kedvencz tisztének az ágyú letépte fejét, fölsóhajtott, de előre ment, hogy a harczot vizsgálja, azt mondván: «Meleg napunk lesz!» Családját szerette, különösen II. Józsefért lelkesedett. Testi előnyeire nem volt hiú, mégis emlegeti, hogy ifjú korában karcsúbb és hajlékonyabb volt.[3] Büszke, hogy IV. Henriktől származott. Tapasztalt, világlátott ember, a ki mindenkivel szívesen és nyájasan bánt. Mint jó pajtás, a társaságot szerette és mulattatni is tudta. Sok nyelven tudott és szerette az okos és tudós embereket. Voltak tudományos kedvtelései, mint a fizika, kémia, növénytan, gépészet és építészet. A kormányzást nem szerette, bár értett hozzá, mint azt Toscanában be is bizonyította. Legjobban érezte magát jó barátai társaságában, a vadászaton, a bajtársi mulatozások közt. Kiváló lókedvelő. Az asszonyokat sem vetette meg, de kijelentett metressze nem volt, bár megesett, hogy grizettekkel is mulatott. E vonzalmát nem

1 A Magyar Nemz. Múzeum kézirattára, folio Hung. 681.

2 Mes Rapsodies, I. k. 214. l.

3 Petites reflexions, CXVII. fej.

tagadta s köztudomású volt a Hohenzollern származású Clary herczegnő és a Neuberg családból eredő Auersperg Mimi iránti érzelme.

Fekete hasonló lelkesedéssel ír Ferencz császárnak ifjabb fivéréről, Károly herczegről, kihez szintén szoros barátság fűzte. Ennek megjelenése kevésbbé tekintélyes. Arcza hosszabb fivéréénél, vonásai csak némileg külömböztek tőle. Nem oly edzett, mint Ferencz és nem tűrt meg mindenféle égaljat. Ő is telivér Bourbon. Jó és becsületes, mint IV. Henrik. Szerette a játékot, a hosszú ebédet, a jó társaságot, a bort és a likőrt. E mellett az exakt tudományok barátja. Nádasdy generális tanusága szerint jó katona. Bátor és hidegvérű, de nem erélyes, a katonák fegyelmezése nem mestersége. Hozzá fűződik a műszaki csapatoknak újabb és szakszerűbb reformja. Házassága második évében elvesztvén nejét, elvből nem nősült többé. Magánélete tiszta és jótétemények halmaza. Mint Hollandia kormányzója az emberek szeretetét és tiszteletét vívta ki magának.

E két férfiú volt az, kiről mondották, hogyha minden uralkodó hasonlítana hozzájuk, a föld édenné változnék.[1]

József iránt kevesebb szeretetet és vonzalmat tanusít Fekete. Tehetségei iránt érzett bámulatát még sem tagadhatja. Ekkor még szerette és dicsőíti, míg későbben a csalódott katonának és a sértett magyarnak elkeseredettségével gyűlöli. Egykorú vele, de mindenben ellenkező. Tanulmányaik és vonzalmuk külömböző irányban fejlődtek. Becsülte benne azt, mit az ifjúság szeret önmagában látni: hősnek, fenséges apja méltó fiának tekinti, kinek bátorsága, dicsőségszomja és kiváló katonai tulajdonságai, mihelyt üt az óra, még Frigyes kezéből is kiragadja a dicsőség pálmáját.[2]

Mint fejedelem a királyok mintaképe, kiért a nép él, hal, trónja a nép szivében van s benne anyja erényei és apja bölcs

1 Petites reflexions, CXIX. fej.
2 Mes rapsodies, I. k. 65. l.

s jó lelke él. Hogy Fekete későbben nem így lelkesedett, az természetes, nem is lelkesedett érte egész Magyarország.

Szivélyesebb viszony fűzte őt Magyarország helytartójához: Albert szász herczeghez, Mária Krisztina férjéhez, a kivel Pozsonyban, a Schlosszhofban többször találkozott s kegyét állandóan élvezte. Többször teljesített neki politikai szolgálatokat. Benne a katonát, a bátor, higgadt és félelmetlen harczost dicsőíti, a ki mint ember is méltó tagja a királyi családnak.[1]

VII.

Az irataiban és verseiben megnyilatkozó érzelem a királyi család előtt sem maradt ismeretlen. A versek eljutottak a dicsőítettek kezébe[2] és a szellemes poetát szivesen látják, az udvariasan hódolót örömmel karolják föl udvaroncz társai is. Barátjaivá lesznek Ligne herczeg, Eszterházy Miklós, kit «Quinquin» néven beczéztek, Ried, Miltitz generális, Ayrenhoff és Pelegrini költő katonák, a Batthyányak, a művészek közül Noverre és Vestris, kikkel levelezésben is áll.

Ligne József herczeg, a «wallonok utolsó virága», a császári udvaronczok egyik legkiválóbb alakja. Elsőrangú katona és író. Korának legelőkelőbb férfiai: Nagy Frigyes, Laudon, Daun, Lacy, Potemkin, Voltaire, Rousseau, Bossuet, Fénélon, Molina, Goethe, Wieland, Schlegel és más nevezetes emberek érintkezésben állottak vele és ismerte Európának összes udvarait s előkelőségeit. Régi törzs ivadéka. Tehetségei korán bimbóznak, pályája aFeketével való érintkezésig azéhoz hasonló. Már tizenkét éves korában olvassa Voltairet, tizenöt éves korában francziául versel. Igen sokat utazott. Párisban meglátogatja Rousseaut, 1763-ban Ferneyben Voltaire vendége. Rendkívül gazdag, de költekezései határtalanok és évi atyai apanázsát egy hónap alatt elkölti, úgy hogy «becsületes

[1] Mes rapsodies, 1. k. 91. l.
[2] U. ott, 1. k. 90. l.

zsidók»-hoz kellett fordulnia, kiktől jó kamat fejében kapott pénzt. Mint katona vakmerő bátorságával Kolinnál, Leuthennél és Hoch-

18. LIGNE HERCZEG.

kirch mellett tüntette ki magát s 1764-ben már vezérőrnagy. Az udvarnál rendkívüli szellemessége, pajkos tréfái, vakmerő bravurjai és csípős megjegyzései tették kedveltté. Kellemes

társalgása, állandóan vidám és élénk természete, bőkezűsége és jótékonysága sok barátot szerzett neki. Gondolkodása néha frivol, szellemessége természetes, gúnya férfias bájjal teli. Rokonszellemű felesége, Lichtenstein Mária Francziska herczegnő épp úgy forgatta a költőket, mint férje. Bár a frigyet a férjnek sok kalandja zavarta, mégis hatvan évig tartott.

Fekete egyéniségét nemcsak a herczeg, hanem ennek neje is kedvelte. A szellemes asszony szivesen olvasta Wielandot és mulatott Fekete contejain, melyek ugyancsak nem női kézbe valók.

Az életnek vidám, sokszor tréfás, helylyel-közzel gúnyos, de sohasem léha fölfogása jellemzi e két férfiúnak érzelemvilágát. A mennyit leveleikben, a kölcsönös udvarias dícséreteken kívül olvasunk, az egymás iránt érzett barátság rajzolása, a politikának gyűlölete és a szerelemnek bizarr fejtegetése. Ide járul a királynőnek és Nagy-Frigyesnek magasztalása, a korukbeli verselésnek bírálata, Denis költőnek gúnyolása, saját poezisuknak megítélése, mely poézis sokszor fölötte frivol s azért tanácsosnak látják, hogy napvilágra ne hozzák, hanem az asztalfiókban elrejtsék.[1]

A két jó barát a levélbeli érintkezésen kívül birtokaikon is meglátogatta egymást. Fekete többször időzött a belgiumi Urcimoreban, hol a herczeg apai birtoka volt, a herczeg pedig Feketének pesti vendége.

A királynő kegyét állandóan élvező Eszterházy Miklós, vagy beczenevén «Quinquin», az udvarnak e dévajkodó szelleme, kinek pajkossága világraszóló volt. Már rokonságánál fogva is vonzódott Feketéhez. Sokszor együtt eszelték ki, mely új tréfával, mulatsággal lepjék meg az udvart, s hogyan tréfálják meg a czopfos udvaronczokat. Vidámságuk és derült humoruk az udvar legkomolyabb egyéneit is lebilincselte és fölélénkítette.

Batthyány grófhoz még ifjúkori ismeretsége kötötte. Valamikor Pesten is együtt mulattak, együtt olvasgatták Vergiliust, Ovidiust, Horatiust, Racinet, Crebillont és Voltairet. Szatirikus

[1] Mes rapsodies, I. k. 71. l. II. k. 4., 15., 21., 210. és 212. ll.

hajlamuk volt az erős kapocs, mely barátságukat még későbben is összetartotta.[1]

A Miltitzhez, Riedhez, Pellegrinihez és Ayrenhoffhoz írt versek ugyan későbbieknek látszanak, de mégis tanúságai annak, mily bensőségteljes barátság csatolta őket egymáshoz.[2]

Noverre, a világhírű balletmester, Feketének «mon cher Ami»-ja, sok felejthetetlen órát szerzett ennek a baráti körnek s egyes tagjaival élénk levelezésben állott.[3] Fekete már első bécsi tartózkodása idejében rajong érte. Szerinte a tánczot a «tragédia és a festészet» színvonalára emelte és a «ballet tragique»-kal elévülhetlen érdemeket szerzett. A király lakodalmi ünnepségén a nézőket páratlan tánczával ragadta magával. A «Semiramis»-ban Mlle Nenci és Angiolini Ikarus merészségével mérkőztek művészetével, de ő maradt győztes.

Noverren kívül a híres Vestris érdemesítette barátságára, kivel hasonló bohém gondolkodás fűzi össze.

Ezt a benső baráti kört a rokonszenv, a mulató kedv, a gondtalan élet és kölcsönös szeretet teremtette meg egymásnak. Hasonló jellemek, rokon sors bilincselik le őket és a szellemi tulajdonságoknak a köznapin jóval fölülemelkedő mértéke szilárdítja meg vonzalmukat. Fekete tehetsége e férfiak társaságában főleg dévaj contejaiban nyilatkozik. Írt ilyeneket Ligne herczeg is. Intim körben kézről-kézre jártak és kaczagtató tárgyuk sok mulatságot okozott. Fekete tíz elbeszélését Eszterházy grófnak, a királyi brigadérosnak ajánlotta.[4] Az egyiket «La brosse à Rebour» Eszterházy grófnénak, egy másikat «Combabus ressuscité» Ligne herczegnőnek küldi.[5] Ezekben részint franczia mintaképeit: Piront, Grécourtot, Bouflerst és Voltaire-t, részint Wielandnak dévaj muzsáját követi. Képzelete néha elsekélyesedik és leplezetlen érzékiséget rajzol, de nem sülyed

[1] Mes rapsodies, I. k. 94. l.
[2] U. ott, I. k. 92. és 134., II. k. 137. l.
[3] U. ott, II. k. 220. és 228. ll.
[4] U. ott, II. k. 3. l.
[5] U. ott, II. k. 20., 30., 56., 60., 94. ll.

le a durvaság és szemérmetlen frivolság undokabb rétegeibe. Franczia könnyedséggel síklik tovább e bocaccioszerű sikamlós talajon, de jól jegyzi meg Ligne herczeg, hogy az asztalfiókba s nem fiatal leányok kezébe valók, annál is inkább, mivel saját szerette hölgyeit szerepelteti. Megjegyzendő azonban, hogy a férfinak vagy a katonának szemérmét nem sérti. A XVIII. századbeli «conte libidinaire» érzékies és pajkos költészete tárul az olvasó elé, mely tárgyát az akkor kelendő pikáns anekdotákból és Wielandból merítette.[1]

VIII.

Ily társaságban természetes, hogy a nők is nagy szerepet játszottak, s hogy Fekete nem egy bájos s szép nő szerelmének hódolt. Szerinte[2] az asszony veszedelmes, mint a hazardjáték, mert szeszélyes, és a nyertest is megcsalja. A félvilági, könnyű gondolkodású, ledér és szellemtelen nő nem igézi meg, de a gondolkodó és bájjal fölruházott nő bámulandó teremtés. A «Mes rapsodies« lapjain a könnyedköltészet számos szerelmi versére akadunk. Alkalomadta ötletei a szerelmi lírának és reflexiónak ezerszerű csillogását bizonyítják. Érzelme a bohó naivságtól egészen a komoly halálvágytól reszkető boldogtalanságig sülyed vagy emelkedik, a mint egy-egy jókedvű társaságban vagy terített asztalnál, tánczközben, vadászaton, kocsizáskor vagy szánkázáskor, a boudoirban vagy a báli teremben papirra vetett, csokrokba vagy ruhákba rejtett vers megtette hatását. Ehhez járúlt a nők versengése birhatásáért, az asszonyok szerelmi rigmusai, hogy lekössék, lángolását tüzeljék és ébren tartsák.

A szerelem állandóan foglalkoztatta s mint a kártyajáték, vagyoni romlását okozta. Szerelmi versein kívül komoly prózában is fejte-

[1] Mes rapsodies, II. k. 6., 9., 10., 13., 17., 20., 32., 44., 50. és 60. ll.
[2] Petites Reflexions, XIII., XIV., XVI. fej.

geti annak mivoltát, sőt essayszerű védelmére is kell, hogyha megtámadják.

A «Pensèes detachèes»-ban ötletszerű gondolatokban jellemzi ebbeli tapasztalatait. A «Reponse au Chapitre x. du T. iv. de l'abbé St. Réal, par un Auteur de dix-huits ans» értekezés a tizennyolczéves fiú merészségével és divinácziójával védi meg a nőket.[1] Reflexióiban megtámadja St. Réal abbénak azt a nyers fölfogását, mely szerint az asszonyokkal úgy kell bánni, mint a hogy a törökök bánnak velük, sőt még rosszabbúl, úgy, mint a fenevadakkal, mivel sokkal veszélyesebbek a tigrisnél, az oroszlánnál és a medvénél.

Fekete kulturtörténeti jelentőségében fogja föl a nőt és erkölcsileg is megvédi, kimutatván, mily nagy befolyással voltak Görögország, Róma, Német- és Olaszország műveltségére és művészetére, dicsőíti az egyszerűséget, háziasságot, anyaiságot, illetőleg az *egy* nő iránt érzett magasztos érzelmet. A «Reflexion sur l'amour»-ban[2] a szerelem mivoltát tárgyalja. Sorra elemezvén az érzetet, a belőle eredő és vérmérséklet szerint változó lelki fölhevülést, mely az ideálban találja meg vonzalmának legtökéletesebb formáját, kifejti a szerelemből származó féltékenységet és egyéb szenvedélyeket, a szerelemnek korlátlan hatását, mely a nemnek föntartásában nyilvánul.

Így gondolkodott a világba lépő ifjú egy Kl. . . . asszony estélyén eredő vitának ötletéből. Bármennyire fején találta volna is a szöget, élete, kalandjai, szerencsétlen házassága ifjú fölfogására ráczáfolnak. A nőknek azonban, kikhez majdnem isteni imádattal és sokszor érzéki elragadtatással tekintett föl, sok boldogságát is köszönte. Ifjú, szerelmes föllángolása életének legrokokóbb korszaka. Főiránya kalandos ábránd, szerelem, szenvedély és a költészet. Minden báj és szépség előtt készségesen leborul, azt imádja, szereti és ellángol, mihelyt újabb szépség lép szemei elé. Rokokós, egyveleges érzelem vakon vezeti a

1 Mes rapsodies, I. k. 177. l., II. k. 315. l.
2 U. ott, I. k. 200. l.

precieuse kornak negédessége és hamis érzelmei nélkül. Egyenes, szókimondó s ha kell, életét is koczkára tevő szenvedélye, érzelmének gazdagsága és finom árnyalatai, elméssége és pikáns kalandjai sok barátot szereztek a nők körében.

A «Mes Rapsodies» költeményfüzért I. R. I. S.-nek ajánlja, annak az Irisnek, D. E. grófné, született D. E. grófnőnek, a ki szebb és tisztább, mint Psyche és mégis legyőzetett.[1] Ő az oka, hogy Fekete múzsája kaczér és állhatatlan. Féltékeny szerelmére, mert királynál boldogabbá tette őt, mert életét szerelmével szentelte meg s érte rímelve akarja lelkét kilehelni. Irist sohasem felejtheti el s mindig visszatér karjaiba.[2] Fiatal és rendkívül fogékony lelke Lise szerelmében talál változást és kellemes forrongást, mely vérét szilajul fölháborgatja és érzelme hevességét táplálja,[3] ámde Iris bájai mégis mindent fölülmúlnak. Érte fölépíti Gnidos templomát és Paphos szerelmi éjeit varázsolja vissza.[4] De ekkor Climène is meg tudja hódítani, a ki pedig hálátlan, mint a pásztornők, a ki elhagyta és mással kaczérkodik. No de Iris, a szép, a kegyetlen, a ki megleste Thalia kaczérkodását és elrabolta Venus szép szemeit,[5] ismét visszahódítja. Themire, Sch . . . kis szinésznő szerelme, bár futólagos és röpke, Iristől elhódítja. Themire szép, róla Apolló is azt hiszi, hogy maga Thalia, őt Amor édes anyjának tartja, de mégsem oly erős a láncz, hogy Frétillon, a finom kis kaczér, el ne téphesse, vagy a bájos Iris vissza ne hívhassa. Themire szép, bájos és okos is, előtte Paphos is meghajol, de a szerelmi láz nem emészti el mert — férjhez megy![6] Iris mellett, a ki iránt érzett nagy szerelmi tüzét a tél sem oltja el, szerepet s szerelmet kér a tíz év óta szeretett unokanővér B . . . grófné, született P. grófnő, a híres Terézia, kinek nagy műveltsége Irishez hűtlenné teszi. Ettől Cloris, a kedves comtesse hódítja el. Imádatos lény, de hideg. Ennél szebb Céliante, kit örökre magához akar lánczolni,

[1] Mes rapsodies, I. k. 116., 139. ..
[2] U. o. I. k. 20., 34., 38., 139. ll.
[3] U. ott, I. k. 15. l.
[4] U. ott, I. k. 22. l.
[5] U. ott, I. k. 28., 40., 41., 42. ll.
[6] U. ott, I. k. 21., 43., 54., 55. ll.

a ki álmait személyének poezisével megzavarja. Taxis asszony a «coquette corrigée»-ben hódítja meg, mert úgy játszott, hogy Venus reszketett uralmáért. Acante, Madame de Saco, a híres Elfrida, Julia, a kis tánczosnő s még sok más csak rövid állomás, de versre, szerelemre és költői megörökítésére méltó teremtés.[1]

A pillanatnyi és tartós hevületű szerelmen kívül tiszta barátság és tisztelet fűzi az Eszterházy, Batthyány grófnőkhöz, Ligne asszonyhoz és Ried generális nejéhez, kiknek körében szelleme, elméssége és tudománya kellemes és tanulságos szórakozást talált.[2]

Ennek a pillangószerű flirtelésnek eredménye a házasság lett. Ilyen környezetben a házasságok könnyen és gyorsan köttetnek, de kevésbbé sikerülnek. Hol a házasságot szentségéből kivetköztetik, ott megszünik az a boldogság, melyet tőle várnak és megkötése után pár hónappal elillan a mámor, a szenvedély, mely a házastársakat egymáshoz csatolta. A férj ilyenkor foly-

29

Vers
à une Infidèle.

Cachant fous un masque impofteur
Une âme coquette & légère,
Iris s'empara de mon cœur.
Dieu! que j'aimais cette Bergère!
Pour orner fon volage fein,
Devançant chaque jour l'aurore
D'une amoureufe main
Je cueillais les appas de Flore.
Sur un ruftique violon
Célébrant l'infidèle
Aux doux accens de Philomèle
J'uniffais ma chanfon.
L'aurai-je crû, que malgré ma tendreffe
Se livrant à d'autres amans,
Violant fa foi, fa promeffe,
Elle aimerait un autre en dépit des fermens?
Un autre! ferait-il poffible?
Non, j'outrage fon cœur.
Dans une âme tendre, & fenfible
Entrerait-il tant de noireur?

19. EGY LAP A «MES RAPSODIES»-BŐL.

[1] Mes rapsodies, I. k. 44., 50., 51., 52., 53., 114., 97., 98., 99., 100. II. k. 97. 129. ll.
[2] U. ott, II. k. 30., 94., 95., 98., 100. ll.

tatja legényéletét s a megelégedést és boldogságot nem a házi tűzhelynél, nem családja körében keresi.

Mária Terézia házasságközvetítése és a Fekete családnak reménye, hogy egy észszerű házasság a fiúnak óriási költekezéseit meg fogják szüntetni, ezennel találkoztak. Mindkettő egy igen előkelő és gazdag család leányát szemelte ki számára: Eszterházy Jozefa grófnőt. Ezzel nemcsak a régi, rokoni kapcsolat szilárdult volna meg újabban, hanem az új Fekete grófok tekintélye és vagyona is öregbedhetett. Az Eszterházycsalád a királynő udvarában főtekintélyű és irányadó, még a királyi asztalnál is szívesen látott vendég, egyes tagjai udvari és diplomacziai méltóságok, kik dáriusi vagyonukkal, férfias föllépésükkel a világ bármely udvarában előkelő szerepre hivatvák. A család tatai ága nagy és fontos szolgálatokat teljesített és sok főtisztségnek volt részese. Eszterházy Miklós, Ferencznek és Pálffy Szidóniának fia, Németalföldön, Nagybritanniában, Portugalliában, Franczia-, Lengyel- és Spanyolországban volt nagykövet. Mint spanyol követ, 1751-ben koronaőrré választatott, 1755-ben mint orosz követ a Szent-András-rend nagykeresztjét nyerte, majd Sárosmegye főispánja, kamarás, belső titkos tanácsos és 1763-ban aranygyapjas vitéz lett. Szent-Péterváron létében, 1763-ban, nagy tevékenységet fejtett ki, a midőn Erzsébet czárnőt, valamint a kormány tagjait sikerült a porosz elleni szövetség megkötésére megnyerni, megbénítván az angol befolyást. Később a magyar testőrség kapitánya lett. 1764-ben alapította a tatai kegyesrendű gimnaziumot. 1765 június 27-ikén Karlsbadban halt meg. Miklós gróf lángeszű, szellemes férfiú, kiváló diplomata és fölötte büszke ember. E jellemvonása ellenére 1744-ben Varsóban Christ Annát, egy kereskedő leányát, kit Lubomirszky herczeg adoptált, vette nőül. Lubomirszky Anna Mária 200,000 frt hozományt hozott a házhoz.

Leánya, Mária Jozefa (szül. 1745 október 17-ikén), később csillagkeresztes- és palotahölgy, szivesen látott vendége az udvarnak. 1765 előtt lett Fekete nejévé. Ezt bizonyítja az 1765-ben a Körös partjáról Orczy Lőrincznek írt költői levél:

Ha gyászban elborult Bétsnek városában,
El-hozá' Jó-Isten Barátod' Házában,
Látni változást fogsz az állapotjában,
Kedves Feleségét már gyermek ágyában.[1]

Az Eszterházy családi iratok 1769 február 3-ikáról beszélnek ugyan, de az előbbi versen kívül Feketének (1768-ban) Voltairehez írott levelei, Khevenhüller naplója és főleg az a körülmény, hogy fia 1767 november 7-ikén született és e napon keresztelték is, a később írt adatoknak ellentmondanak.

A házasság nem volt boldog. A rendes divatházasságok eredménye, hogy a házastársak másfelé keresnek szórakozást, csakhamar itt is beállott. János már 1765-ben Arad megyébe utazván, a Körös partján mulat s egy ismeretlen Johannának írja első magyar versét.[2] Kirí belőle az új szerelmi gyönyörök varázsa és a korai lekötöttség szomorúsága:

Jőjj el, tündér Vénus! Ciprus mély völgyéből,
Hol szerelmet senki sem zár ki szivéből,
'S nézd, hogy sebesedtem Fiad lövéséből,
Szabadítts, ha lehet, e' kemény ügyéből.
Vagy, ha gyógyíthatlan már nyomorúságom,
'S Ámor békójában örökült rabságom:
Légy Múzsám, 's az által töltsd-bé kivánságom.
Enyhődjön versekkel nagy szomorúságom.

— — — — — — — — —

A' Szép Ifjuságnak kedves frissesége,
Szerelmet lobbantó szemek tűzessége,
A' Vidám járásnak virgantz könnyüsége,
Egyenes termetnek kartsú delisége,
Legkisebb érdemi ditső Johannának,
Ki mint szép Nimfája vadász Dianának
Vagy hadat okozó Leánya Ledának,
Méltán elragadja szivét mindnyájának.

[1] Magyar Munkái, 1. k. 5—6. ll.
[2] U. ott, 1. k. 1—6. ll.

Nem vala rendesebb ezen Johannánál,
Kinek szebb erköltse drága ruhájánál,
Betsesb igaz szíve számos országánál,
Királynénak gazdag kintses ládájánál . . . .

Kedves és feleség, Johanna és Jozefa között ingadozva, mégis az apai érzet győzött, mely őt Bécsbe szólítja. Fiatal s tapasztalatlan férj, kit az udvaronczság megrontott s ki előtt a házasság komolysága korán megszünt. Lehet, hogy még ekkor sem ismerte annyira az asszonyt, hogy *egyet* igazán meg tudott volna állandóan szeretni, becsülni vagy tisztelni.

Kalandjait neje is ismerhette, ha nem, úgy Fekete gondoskodott róla, hogy megismerje, midőn 1770-ben másokhoz irt szerelmi verseit neki ajándékozza:

Mais tu n'es pas une femme ordinaire;
De ton esprit je connais la vigueur:
Que l'amour d'un couple vulgaire,
Sur des frèles ressorts cimente le bonheur,
L'estime, et l'amitié du mien seront la source;
Le tems détruisant les appas,
Ta vertu, son esprit, qu'il ne changera pas,
Le seront pour me plaire une sure ressource.[1]

Így ír a kijózanodott férj négy évvel ifjabb feleségéhez, a harmincz éves férfi a huszonhat éves nőhöz, kinek előkelőségét és szellemességét dicséri, de nem tudja elfelejteni régibb és újabb, édesebb kalandjait. Fekete János azok közül a férfiak közül való volt, a kiket *egy* nő nem tudott örökre lebilincselni. Ez érzetét bizonyítja «Sur le Mariage» költeményében,[2] midőn korábbi elvont fejtegetéseinek ellentmondva gyűlölettel fordul el tőle:

Ennemi de la liberté!
Funeste noeud, dont naquit le parjure!
Ton esclavage détesté
Outrage l'aimable nature

1 Mes rapsodies, I. k. 147. l.
2 U. ott, II. k. 112. l.

Hozzájárul bölcselkedő hajlama, mely ekkor a házasságot már Hugó Grotiussal együtt vad állapotnak, az érzéki vágyak kielégítésének tekinti, hozzájárult a felesége iránt fölébredt ellenszenv, gyűlölet és utálat, melyet Voltairehez írt egyik levelében is kifejez, hozzá még az Eszterházycsalád dölyfössége ellen kifejlődött ellenséges érzület, melyek együttvéve szomorú okai voltak családi élete ziláltságának.[1]

Ezek az érzelmek mélyen illették őt és állapotát tűrhetetlenné tették.

Valamint eddig, ifjúságától kezdve, minden szorosabb lánczot, mely szabadságát korlátolta, ketté tépett, így most is szabadulni óhajt és tárt karokkal rohan a katonai élet zajos körébe. Ez mentette meg a szülők szemrehányásától, az únott feleség környezetétől, sőt az udvarnak most már kevésbbé élénk és vonzó körétől.

1 Mes rapsodies, II. k. 268., 285. és 348. l. Pensées détachées, XXXVI. fej. Petites reflexions, XXVII. fej.

20. XVIII. SZÁZADI ZÁRÓDÍSZ.

21. FRANCZIA KÖNYVDÍSZ VOLTAIRE KORÁBÓL.

HARMADIK KÖNYV.

VOLTAIRE BARÁTSÁGA.

I.

Az udvari életnél egy másik, mind Fekete belső világára, mind irodalmi jelentőségére nézve sokkal fontosabb esemény Voltairerel folytatott levelezése. Az úgynevezett felvilágosodás hívei a XVIII. századot Nagy-Frigyes nyomán Voltaire századának szeretik nevezni. Nem tekintve az ily elnevezéseknek egyoldalúságát, minden rangú irodalomtörténet elismeri azt a nagy, a közfelfogást átalakító hatást, melyet a franczia írónak szkepszise és maró gúnya a korabeli teologiai, társadalmi és politikai viszonyokra, korának nagy politikusaira, írókra és egész nemzetekre gyakorolt. Ezt a befolyást előmozdította, hogy a nagy költő részint hiúságból, önzésből, részint eszméinek általános terjesztése miatt korának kiváló

22. VOLTAIRE.

egyéniségeivel személyes és levélbeli érintkezésben állott. Ismeretes dolog, hogy ezt a levelezést legszívesebben a hatalmon lévő nagy urakkal fűzte és vele biztosította, hogy felülről hasson azok udvarára, az írókra vagy a népre. Nem számítva azt, hogy az erkölcsi befolyás mellett igen nagy anyagi haszonra is törekedett, elvitázhatlan tény magas kulturális jelentősége és világrázó, a közfelfogást felforgató és átidomító hatása.

A XVIII. század benne látta azt a szellemi erőt, mely hivatva volt a kort nem külső forradalmakkal, háborúkkal javítani, hanem a gondolkodást és lelki életet reformálni. És ehhez a meggyőződéséhez még akkor is ragaszkodott, midőn Voltaire igéreteit nem váltotta be, ellenmondásait nem simította el, söt életmódjával, tanításával ellenkező színben tünt fel. Nagy-Frigyes még botrányos megválásuk után is, bár nem tiszteli, bámulja és ragaszkodik hozzá.

Ez a lelkes fejedelem ífjúkori ábrándját látta benne s Voltaire munkái megbűvölő hatással voltak fiatal lelkére. Szerinte azok a századnak és az emberiségnek becsületére válnak. Bennük a költő és a tudós egyesült. Ő az első, a ki metafizikai gondolatokat költői formába öntött. Szemében a Henriade, César, Alzire, a Pucelle, a XIV. Lajos százada az emberiség boldogítását czélzó munkák, írójuk az igazság fölfedője, az erény mintaképe, kiválóan becsületes ember, a ki népet és fejedelmet egyaránt oktathat. A nagy király tőle tanulta az emberszeretetet, irataiból a költészetet és bölcsészetet. Mély irigység fogja el, hogy du Chatelet marquise Voltaire körében él és ennek szeretetét élvezi!

Legfőbb vágya, hogy ne haljon meg látása és ölelése nélkül!

Voltaire berlini tartózkodása és németországi szereplése megnyitotta a király szemeit s a személyes érintkezés, kezdetben a mily meleg volt, lassankint épp oly gyűlöletessé vált. Voltaire pénzügyi üzérkedései és csínyjei a barátságot megtörték s távoznia kellett. «Voltairet a Parnassuson meg kellene bélyegezni» — írja Frigyes Algarotti gróthoz, «Pádua kedves hattyujához,» — «mert benne gyáva, aljas lélek lakik, mely nagy lángelmével

párosul s kinek majom szokásai vannak», «hitvány és gazember», «nem szeretné, ha jellemben Voltairehez hasonlítanák».

E lángelmét és nagy észt azonban sohasem felejti el és a botrányosan megszakadt viszonyt később fölújítja, verseit hozzá küldi, fölszólítja, hogy a béke érdekében írjon, örvend, ha Voltaire foglalkozik vele, inti, hogy tegyen jót az emberekkel s nagy örömmel tudatja d'Alemberttel, hogy Voltaire szobrát készítik. A mily mély volt az ifjú vonzalma, szeretete és imádata, a mily kinyilatkoztatásnak vette munkáit s tanulmányozta azokat, úgy nem tudta az egy ideig gyűlöletessé fajult viszonyt mindvégig megtartani, hanem visszatért ifjúkora szeretetéhez.

Ez királyi tett, mely előkelőséggel és nemes gondolkodással párosult.

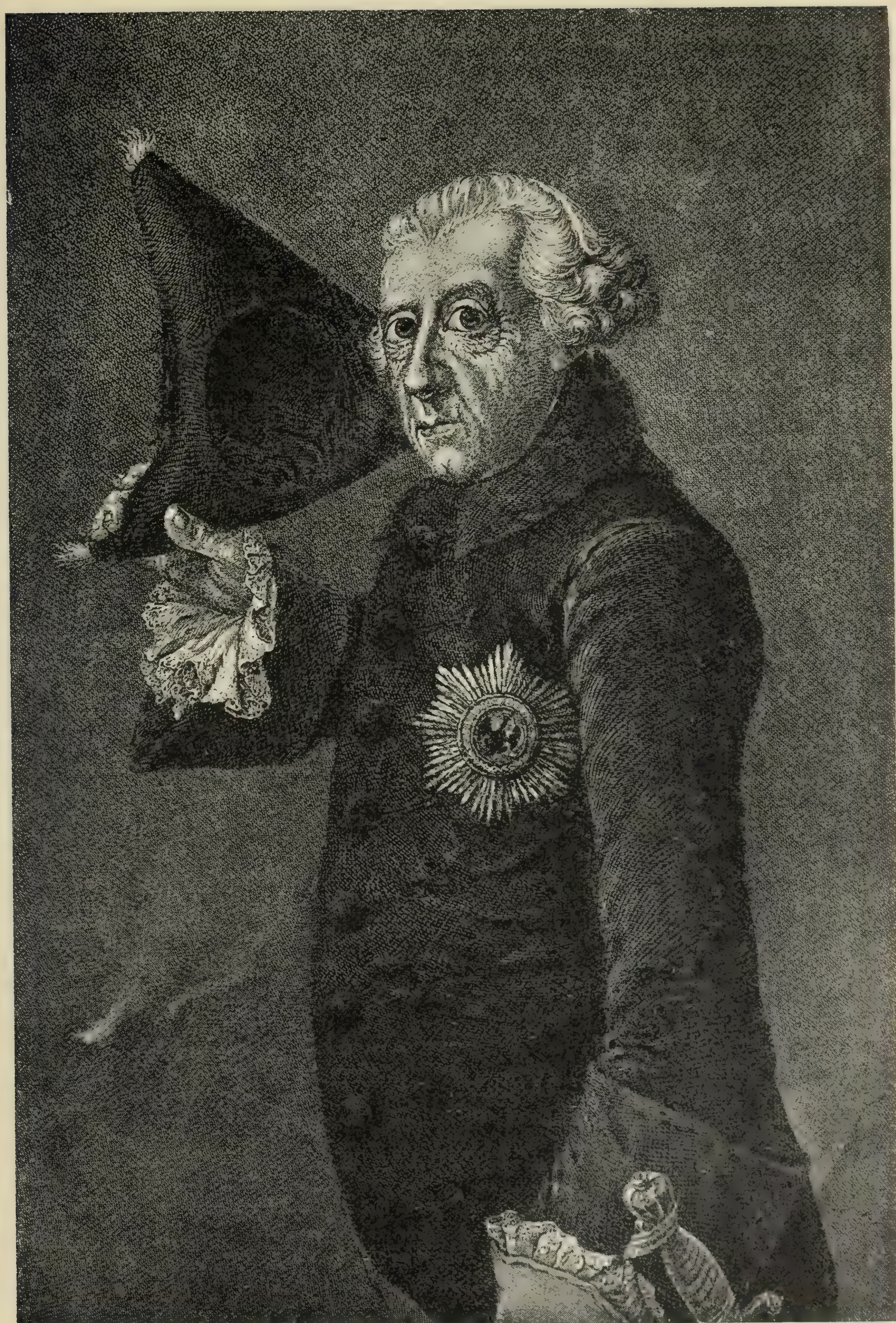
Ritka hosszú barátság volt ez, melyben inkább a nagy király bámulatos rajongását, mint Voltairenek kitartó ridegségét, hiú önzését és számító üzérszellemét csodáljuk. Ámde Voltairenek királylyal volt dolga s annak fényéből sok esett személyére és munkáira. A tollforgatás nagy mestere értette is, hogyan kell összeköttetéseket teremtenie herczegi és királyi imádói körében.

Pikáns részletekben kevésbbé gazdag Ligne herczeggel kötött ismeretsége, a ki fölkereste (1763), nála tartózkodott s vele levelezést folytatott. A magyaroknak és a magyar katonaságnak e kiváló barátja Feketét is közelebbi viszonyba hozta Voltaire-rel. A Bécsben tartózkodó herczeg szabad gondolkodása és francziás modora lekötötte nemcsak az udvarnak, hanem Feketének hajlandóságát is. Itt Lotharingiai Ferencz és környezete jó talajt vetett a franczia szellemnek. A szinházban Voltaire, La Chaussée, Falbaire, Menier, Destouches és Marivaux darabjai járták, jóllehet Voltaire és Rousseau munkái az Indexre kerültek, jóllehet Mária Terézia félt ezek szellemétől és fiának megtiltotta, hogy Voltairerel foglalkozzék vagy európai útjában meglátogassa. Ennek ellenére a bécsi és a magyar arisztokrakcziának gyönyörűsége Voltaire szelleme, gúnya, szarkazmusa és elméssége. Ez a rajongás, imádat átragadt az udvarnál tartózkodó testőrökre is.

És ez könnyen magyarázható.

Voltaire és alkotásai egy és ugyanazon egyéniség. Benne a lángelmének és a közönséges, átlagos embernek jellemvonásai egyesülnek. A mily felületes sokszor itéleteiben, tárgyalásában és okoskodásában, a mily szívesen kölcsönzi át az eszméket más iróktól és azokat a magáéinak árulja, a mily önző gondolatainak terjesztésében, a mily közömbös sokszor magasabb gondolkodás iránt vagy üldözi azt, a mily korlátolt az ő pozitivista fölfogása, szegényes és rideg eszméinek alapja, a mily kevés képzelőtehetséggel működik és pszichologiája teli ellenmondásokkal: épp oly fölszines életében, melyet ösztönszerű önzése irányít. Az angolokat utánozza és a brittek bölcseleti gondolkodását Francziaországba ülteti át. Egoizmusza következetes, mint a legügyesebb bankáré: közömbös az emberi kiválóság, nagyság és törekvés irányában, mit Rousseau és Frigyes ellen intézett működése bizonyít. Épp annyira kegyetlen az emberi gyarlóság iránt, a mennyire elnéző saját hibáival szemben, és reszket, hogyha hiúságán a legkisebb csorba esik. Ez átlagos, sokszor közönséges és hitvány vonások mellett azonban kortársai fölött erősen kimagasló tulajdonságok egyéniségét és munkásságát becsessé teszik. Iratainak és életének ez a jobbik fele volt az, melylyel korát vezette, mely miatt a rajongók ezrei környezték s mely a legelőkelőbb köröket is lebilincselte, sőt a XVIII. század gondolkodását és érzelmeit átreformálta. Bátorságát, mondhatnók vakmerőségét a korabeli nagyhatalmakra, előkelőségekre, királyokra és arisztokrácziára való támaszkodása növelte, épp ez biztosította szellemi függetlenségét, gúnyolódásának sikerét és hatalmaskodását. Irálya faszczináló és sajátságos: hosszú mondatok, rövid, velős, villanásszerű mondásokkal, erős összefoglalások világos és szemléletes tárgyalás után.

Bár sokszor téved, tévedései a valószinűség látszatával birnak, itéletei sokszor helyzet-itéletek, néha tarthatatlanok és ellenmondásokkal telvék, jóllehet arratörekszik, hogy kortársainak ellenmondásait fölfejtse és egybehangzó itéleteit elfogadja. Gyűlölettel

23. NAGY FRIGYES.

ostorozza a belső romlás okait, a rendiséget, a katolikus egyház hierarchikus szervezetét, főleg ennek a világi hatalomra irányított törekvését. Emberiesebb büntető törvényeket, a népoktatás javítását, igazságosabb adórendszert, lelkiismereti és sajtószabadságot, az öntudat által nyilatkozó isteni igazságszolgáltatást hirdet, a közintézményeknek korszerű átalakítását hangoztatja. E mellett fölötte arisztokrata, ki a grófi czímet hajhászsza, alázatosság nélküli konzervativ ember, ki meglehetősen jól érzi magát s az alkotmány megőrzésében óvatos, a zsidóságot üldözi, de pénzüzérkedésben velük szövetkezik, tagadása nem mély, az emberek nevetséges oldalait kihasználja s vallása angol eredetű biblikus deismus. Van természettudományi meggyőződése, melyet Angliából hozott. Galilei, Toricelli, Newton és Bacon mintái. Az asztronomiát és a kemiát kedveli s minden horoszkopnak, babonának és boszorkányhitnek ellensége. Ebből eredt a természetfölötti iránt érzett ellenszenve, minden vallás megvetése, epikureizmusa, optimizmusa és pozitivizmusa. Hiányzott benne a költőnek mániája, a képzeleterő és az ösztönszerű naivság, minélfogva sem Homerost, sem Shakespearet élvezni nem tudta, sőt a humor nem eleme, hanem az értelmen átszűrt ironia és a szarkazmusz. Értelmi s nem kedélyember. Legnagyobb érdeme az ő hatása és sikere, melyet kegyetlen önzéssel és egy diplomatának ügyességével s féltékenységével ellenőrzött és irányított. Hatását előmozdította, hogy kora az ily vegyes gondolkodás iránt fogékony volt, hogy az élcz és gúny tábora mindig nagyobb a higgadt és mély érzelmeknél, hogy a virtuozitás mindenkor nagyobb hallgatóságra számíthat az eredetiségnél. Előmozdították sokirányú munkásságának termékei, főleg kiváló és mesteri románjai, félbecsű szinművei s a remek elbeszélő próza.

Ez a hatás Francziaországon kívül aratta legszebb babérjait. A távolság elenyésztette az önzés, a hiúság, a hideg számítás közeli arányait s kivette magának az átlagosból a hasznost, a közkeletűvé válandó eszmékből a jót. Így volt ez Magyarorszá-

gon is. Bessenyey szeme előtt Voltaire eszméi lebegnek, vele küzd az anyagiság ellen, mivel Voltaire szerint a materia gondolkodik. Ő is indeterminista, a korlátlant szerető, mint az ifjú Voltaire volt. Barcsay levelezése Voltaire-ízű, Orczy is utánozza egy-egy versében, Péczeli leveleiben, Laczkovics, Hajnóczy, Bacsányi, Verseghy és Gvadányi munkáiban Voltaire eszméire bukkanunk. De legnagyobb imádója Fekete János, a ki a mesterrel a legközvetlenebb összeköttetésben állott, s a ki mindezek előtt úgyszólván tőle lett fölkenve eszméinek magyar, vagy — mint Voltaire mondja — «hún» terjesztőjévé.

II.

A Voltaire-imádatban eléggé nem hangsúlyozható körülmény, hogy jobbára az ifjúság rajongását tudta felkölteni. Amaz ifjúságét, mely minden új és nagynak látszó iránt fogékony, mely szereti a rombolást s azzal tetszeleg, hogy újat épít a régi, az elavult helyébe, mely természetes felületességével nem hat még a dolgok mivoltáig, mely kedveli az élcz, a gúny fegyvereit, mely minden nagy és fenségesért lelkesedik. Nagy Frigyes, Ligne herczeg, a magyar testőrség, a franczia forradalom nagy alakjai és Fekete János már ifjú korukban szeretik őt. Van olyan, a ki 12—14 éves korában mohón szívja magába átalakító eszméit. Voltaire-láz ragadta meg a világ francziául tudó ifjúságát és ez egyik jellemző vonása a XVIII. század második fele irodalmának is.

A sok ok közül, melyet Fekete fölhoz, hogy a költői pályára adta magát, a legerősebb Voltaire biztatása. A többi, mint a szerelem, Ligne herczeg, Orczy Lőrincz, gróf Bethlen László barátsága, az udvar kedvezése még sem oly döntő és hatalmas, hogy az önmagát komolyan biráló egyéniség magát valóban művésznek vagy költőnek higyje. Ámde Fekete sokkal erősebb jellem, semhogy magát elkapatta volna. «Messze sem tartom

magamat Voltérnak», mondja egy helyen,[1] de azt bátran hirdeti, hogy ő avatta poétává.

> Tudod, hogy nem féltem Frantznak dudájától,
> 'S néha ditsírtettem öreg Voltérjától;
> De magyar Voltérnak magyar versben írni
> Arra, hidd el, engem tsak te tudtál birni.[2]

S a mit a «Mes rapsodies» előszavában hangoztat, hogy Voltaire dicséretei el nem vakították, hogy az csak az ifjú embert lelkesítette, hogy eléggé meg van győződve költői tehetségének középszerűségéről, hogy a verstanban adott oktatásai vezették be a verselésbe,[3] azt épp oly egyszerűséggel mondja egyik magyar versében:

> Tudod, hogy Voltérnak kegyes ditsérése,
> Végre poetává tett bölts verselése;
> Tudod, mert te gyűjtéd azon két könyvemet,
> Kinn a' nyomtatásba nem látják nevemet.[4]

Kazinczy Ferencz által lett ismeretessé és majdnem példabeszédszerűvé Feketének az a későbbi, mások által is gyakran emlegetett jellemzése: «Nagyon elmés, nagyon eleven és lelkes ember és széles olvasású. Erkölcsiben, gondolkozásiban, módjaiban félig franczia, félig török. Atyja, az ország bírája, gondos nevelést ada neki, de ily lélekkel bírni nem könnyű, nem oda mennek, hova vinni akarják, hanem a hova menni önmaguknak tetszik. Fekete két kötetben Mes Rapsodies czím alatt adá ki franczia nyelven írt verseit, s egy példányt két átalag tokajival külde Voltairenak. Az öreg patriarcha megköszöné a két ajándékot, s a mint maga mondá nekem Fekete, franczia dévajsággal azt veté mellé, hogy bora jobb, mint a verse. Mások másként, a mint gyanítom, mivel nem hiszik, hogy oly társaságokban élt ember, mint Voltaire vala, ajándékot gorombasággal lehessen megköszönni».

Nem tekintve, hogy a Mes Rapsodies 1781. évben jelentek

1 Magyar Munkáji, 1. k. Előljáró Beszéd.
2 U. o. 1. k. 21. l.
3 Mes rapsodies, az előszóban.
4 Magyar Munkáji, 1. k. 56. l. Muzsámnak.

meg, tehát három évvel Voltaire halála után, hogy a Voltaire-levelezés 1767—1769-ik évekre esik, melyek után való a legtöbb vers, végül, hogy ily bonmotszerű mondás éppen Voltairere vallana, mégis valószinű, hogy Kazinczy igazat mondott. Ismerve Fekete kedvtelését, hogy önmagát sem kimélte a gúnytól, hogy költői munkásságától sem volt a végtelenségig elragadtatva, az ily mondás teljesen az ő szerzőségére vall, — a Voltairerel váltott levelek mást mondanak és költői pályáján Voltaire magasztaló szavai egyrészt lelkesítőül, másrészt mentségéül is szolgáltak.

Ennek a levelezésnek érdekességét és fontosságát emeli, hogy Voltaire jó ideig nem tudta, ki az ő tisztelője és benne valamely kamarást vagy más exczellencziás urat sejtett, még inkább emeli, hogy mihelyt Fekete visszautasította a «votre Excellence» czímzést és fölvilágosítja, hogy Ausztriában csakis a főmagasságú előkelőségeket szokás ezzel illetni, s hogy neki elég a «Monsieur le Comte» vagy a «Monsieur» czím is, Voltaire nem vonja meg tőle barátságát, sőt az erősbödik s a fiatal grófnak kéziratban küldött verseit épp oly szívesen javítja, mint azt kezdetben Nagy-Frigyeséivel tette.

24. VOLTAIRE ALÁÍRÁSA.

A levelezés nem nagy. Összesen hét-hét levélből áll, melynek némi politikai, sőt irodalomtörténeti értéke van, de becses azért, mivel egyrészt Voltaire jóakaratát, másrészt Feketének egyéniségét tanúsítja.

Fekete 1767-ben mint ismeretlen, «L'inconnu», fordul Voltairehez, kiben a század egyik halhatatlan emberét tiszteli, kit az egész világ bámul s kin nem fog az irigység, mely ellene fenekedik. Áldja sorsát, midőn legelőször olvasta, de legforróbb vágya, hogy őt láthassa és szemtől-szembe csodálhassa. Egyuttal verseket küld neki s kéri, hogy mondjon róluk őszinte itéletet. Mindenesetre vakmerőség, hogy egy szkitha a franczia költők királyához fordul, hogy huszonhat éves korában idegen nyelven szerzett verseit bemutassa annak, a ki húsz éves korban írta

Oedypejét! De hiába, oly országban él, hol a verselés nevetséges foglalkozás, hol a költőt nem becsülik s ezért igaz ítéletet kér, melyet az önszeretet egymaga mint veszélyes tanácsadó, ki nem ejthet, mely kigyógyitja a rímelés vétkéből. S e miatt Voltaire ne fogadja a szerelmi verseket és a prózában írt essayket udvariasan, hanem szigorúan és igazságosan. Jóllehet Voltaire a fiatal tehetségek pártfogója, mégis ki fogja őt ábrándítani merész vágyaiból.

Voltaire (1767 június 24-ikén) barátságos és bátorító rövid levélben válaszol: a versek szellemmel és bájjal telvék, az író tehetsége tiszteletetgerjesztő. Csodálja, hogy az idegen «ismeretlen» ekképpen szólaltatja meg franczia nyelven szíve nemességét. Örvend, hogy ily ifjú és érdemes férfiúval levelet válthat s kéri, hogy kerülje a hizelgést, melyet nem szeret. Egyúttal vallja be, hogy kivel van dolga.

Fekete (1767 július 10-ikén) a táborból felel Voltaire levelére. Boldogságtól áradoz, hogy Voltaire az ő verseit javításra méltatja s bevallja, hogy azokat előbb készítette, mint a verselés szabályait ismerte volna, de ő Boileaunak egyik mondása szerint dolgozik:

Trop paresseux pour abréger,
Trop occupé pour retoucher.

Nincs meg benne Gresset virtuóz könnyed verselőtehetsége, nem fárad Horatius előirása szerint, sokszor átsíklik a hibákon és kevés időt fordít a forma megalkotására. Muzsája barbár, de azt hiszi, hogy a mit nyújt, az elég egy idegentől. Ovidius a Pontus Euxinus mellett anyanyelvén faragta verseit, de ő mint szkitha francziául csak középszerű verset alkothat. Voltaire Fekete anyanyelvén érdesen hangzik, de mégis megszólalhat. Fekete azon van, hogy szabad idejében művelődjék s katonai munkássága után tanul, szótagokat számlál ujjain, rossz prozát irogat s sokszor forgatja mások verseit és prózáit. A levélhez csatolt «Lettre d'un officier protestant reformé» . . . a katolikus papságot és a felekezeti nevelést gúnyolja s végül egy deista-ízű imát mond Istenhez.

Ezzel a levéllel 100 üveg tokajit küldött.

A válasz (1767 augusztus 12-ikén) még bizalmasabb. Meghatva Fekete szeretetétől, örvend, hogy azt mások is dícsérik, hogy Voltairet szereti és méltányolja s egyúttal elküldi a «Copie de la lettre d'un Aman de Bàle, à Mr. le Marquis de Miranda» czímű levelét is.

Fekete mindenekelőtt, mivel mindenféle titulusnak ellensége, az excellencziás czímzést elhárítja magától. A küldött «Copie»-ra egy «Refutatio»-val válaszol, hogy a kis veréb is vetekedhessék a büszke sassal. Miranda márkit (Kaunitzot) még Hollandiában ismerte és tudja, hogy kiváló kormányférfiú, ki hazáját szereti és boldogítja. Egyben elküldi a lábbadozó királynőhöz és Albert szász herczeghez írt versét. Ne csodálja Voltaire, hogy Muzsája ilyen tárgyat is választ, de nem szolgai hódolatból teszi, hanem őszintén érzett tiszteletből és szeretetből.

248

III. Lettre.

23 Octobre 1767.
au Chateau de Ferney par Geneve.

Au bord du pont-Euxin le tendre Ovide un jour
Vit un jeune tendron de la race d'Orphée;
D'un beau feu leur âme échauffée
Fit des chanfons, des vers, & furtout fit l'amour.
Les dieux bénirent leur tendreffe;
Il en n'aquit un fils orné de leurs talens;
Vous en étes iffu. Connoiffés vos parens
Et tous vos titres de nobleffe.

Je reçus hier, Monfieur le Comte, vos vers qui m'étonnent toujours; votre belle apologie des chrétiens qui en ufent avec les Dames beaucoup plus honnétement que les Mufulmans; & voue vin de Hongrie, dont je viens de boire un coup malgré tous mes maux, &

25. VOLTAIRE VERSE ÉS LEVELE FEKETÉHEZ.

Voltaire (1767 október 23-ikán) két verssel tiszteli meg Feketét. Az egyik:

«Au bord du Pont-Euxin le tendre Ovide un jour
Vit un jeune tendron de la race d'Orphée;
D'un beau feu leur âma échauffée
Fit des chansons, des vers, et surtout fit l'amour.
Les dieux bénirent leur tendresse;
Il en naquit un fils, orné de leurs talens;
Vous en êtes issu. Connoissés vos parens
Et tous vos titres de noblesse.»

A másik a «Skythák» tragédiája elé szúrt Feketéhez és Beloselsky herczeghez irt ismeretes ajánló vers. Levelével együtt elküldötte a «Skythák» tragédiáját is, melyre Fekete oly kiváncsi volt. Egyúttal Feketének «A kereszténység apologiája» czímű versét és a nők iránt érzett tiszteletét dícséri, a küldött bort köszöni, de nem élvezheti, mivel beteg: «A bor versei és prózája után a legjobb, a mit szeret.» A genfi tó partján nem terem ily jó bor, a tokaji: Hypokréné forrása. Örvend, hogy Fekete milyen szórakozásokkal vegyíti katonáskodását s bár nem éli meg, hogy vezérségét lássa, de szerencsét kíván hozzá. Frigyes is versen kezdte és a hadvezérségen végezte. Miranda márki országát ő maga is jól ismeri s tudja, hogy igazságosan gondolkozik. Hogy Fekete nem excellencziás úr, az nem baj, ő szeretetét nem a czímekhez köti.

Fekete (1767 október 29-ikén) a versre verssel felel:

Homme divin, dont la Muse polie
Me trace en vers charmans,
Une lignée plus jolie
Que celle, dont des grands
L'ame stupide est tant enorgueillie;
Permets, qu'en bon chrétien
Il te rende le tien;
Emporté par la politesse
Tu veux me ceder tes aïeux:
Mais d'Orphée et d'Ovide, on ne voit la noblesse
Que dans tes vers harmonieux.

A húnok, mint Fekete hazafiait nevezi, nem zárkóznak el a tudomány haladása elől és tárt karokkal fogják Voltaire eszméit

fogadni, bár azok most még tiltvák előttük, de később nevét, műveit lelkesedéssel fogják olvasni és becsülni. Voltaire az erény, a becsület, a nemesség és a szabadság hirdetője s ez eszmék bennük mindenkor visszhangra találtak. Küldött borát igya még sokáig s minden évben küld majd neki, s boldog lesz, hogyha magyar hazája lesz az ok, hogy termése Voltaire életét meghosszabbítja. A «Szkithák»-at könnyezve olvassa s prózában meg versben magasztalja. Kéri, hogy újabb munkáit is küldje el, de álnév alatt. A bókot, mely szerint Nagy Frigyeshez hasonlít, visszautasítja, ő sem a harcztéren, sem a költészetben nem fog sohasem oly magaslatra emelkedni. Középszerű lovastiszt marad örökre, a ki szeretetével ki akarja érdemelni Voltaire barátságát s kéri, hogy a «Sur le Mariage» versét javításra érdemesítse. Bocsássa meg a verselésben, a helyesírásban elkövetett hibáit.

Voltaire (1768 április 4-ikén) beteg s hosszas hallgatását agg korával mentegeti. E levélben van a «Sur le Mariage» javítása.

Fekete újabb 100 üveg tokajival és pár verssel válaszolt.

Voltaire a kapott bort szívesen veszi (1768 november 14-ikén) és tréfásan jegyzi meg, hogy minden abbénál boldogabb, mert őt Fekete talán valami német abbénak, vagy a sanct-galleni apátnak nézi, hogy ennyi borral ajándékozza meg. Nagy megtiszteltetés érte s nagy jósága megnehezíti, hogy egy szegény vén ember józan maradjon. Ha ifjú volna, udvarolna Feketének s vele együtt kocczintana, de ő már csak a Styx vizét iszsza.

Fekete (1768 deczember 26-ikán) seregével Lengyelország határain járt és égett a vágytól, hogy tavaszszal Voltairet meglátogathassa, de a porosz mozgalmak nem engedték. Hogyha 1770-ben nem tör ki a háború, akkor meg fogja látogatni. Irigyli Braganza herczeget, kinek e szerencséből már kijutott. Ő még mindig bámulója és kívánja, hogy Fleury korát messze túlélje. A házasság ellen azért írt, mert megjárta vele. Az övé szerelem nélkül, csupán konvencziós érdekből és unalomból köttetett. Három verset küld.

Voltaire (1769 február 3-ikán) az újabb borküldeményt köszöni, de hozzáveti, hogy Fekete valószínüleg lengyelnek nézi őt. Verseit élvezi s vissza is küldi. Állapota most rendkívül kedvezőtlen és a ki őt most látni akarja, az nem talál egyebet egy pofánál és csontváznál. Echo nymphájához hasonló, a kinek csak szava van, az is rekedt, nyers és durva.

Fekete (1769 november 23-ikán) két levélre nem kapott választ. A fáradt patriarcha, úgy látszik, lassankint megszakította kisebb s némileg terhes összeköttetéseit. Ezt Fekete Voltairehez többszörösen intézett verseivel és az eddigi magasztalásokat meghaladó dicsőítésével mintegy elismeri. A rendkívül hízelgő és hosszú levél mintegy búcsú attól a nagyszerű idilltől, melyet e levelezés életében alkot.

Voltaire (1769 november 27-ikén kelt) utolsó levele a fönnebbinek fogadása előtt keltezett. A táborba ír. Biztosítja Feketét, hogy nagyon becsüli s munkásságát szereti, sőt, mi több, látni szeretné. Hogy levelezésük majdnem megszünt, annak oka halálos betegsége, melytől talán csak Fekete jósága mentette meg. Neki, borának köszöni életét. Kéri, hogy ne felejtse el őt soha, halmozza el továbbra is barátságával és jóságával, ha pedig meghalna, őrizze meg emlékét.

Az érdekes levelezés ez utolsó kelettel megszünt. Írt-e még Fekete, arról nincsen bizonyságunk s azt sem tudjuk, valjon beváltotta-e ígéretét s meglátogatta-e. Valószínű, mivel későbbi többszörös szabadságoltatása és utazásai közben elég alkalma nyilt Ferneyt érinteni s ifjúkori ideálját meglátni. Ő maga erről sohasem nyilatkozik. A mit pedig több levelében hangoztatott, hogy Voltaire a magyar irodalomban is el fog terjedni, azt többszörösen tapasztalhatta, midőn a magyar testőrség irodalmi fellépésével a voltairei szellem utat tört a magyar irodalomba. Ő maga is hozzájárult későbben, midőn az «Orleánsi szüz»-et, a «Természet törvényé»-t magyarra fordította. Barátsága és lelkesedése haláláig kitartott.

III.

A fent vázolt levelezés[1] alapján könnyen érthető az agg Voltaire barátsága is. Fekete, mint tanítvány, mint dúsgazdag és bőkezű főúr jelent meg előtte, kinek szabadelvű gondolkodása és dicsőítése mindig hízelgett Voltairenek. Hogy pedig Fekete vonzódott hozzá, az ifjúságánál, gyorsan felhevülő természeténél és a rajongó hajlamánál fogva nem természetellenes dolog. Külömben is nem ő az egyedüli, a ki Francziaország nagy szellemeivel rokonszenvezett, de egyedüli, ki Voltaire-vel levelezett. Kívüle ismeretes, hogy Teleki József gróf, a rousseaui eszmék híve élénk érintkezésben állott Rousseauval és polemizál Voltaire, az encziklopedisták, az ateismus és a poesie légère ellen, sőt az «Essai sur la faiblesse des Esprits forts» czímű franczia könyvét Rousseau, hogyha betegsége meg nem akadályozza, újra ki is adja.

Mindketten együttvéve Magyarországon a franczia fölvilágosodásnak igen tekintélyes előhírnökei, s míg Fekete a szabad gondolkodásnak, az encziklopedista tanoknak korlátlan, addig Teleki József a rousseaui fölvilágosultságnak protestáns szellemű, korlátolt híve.

Fekete és Voltaire viszonyát a két író gondolkodásában nyilatkozó ellentét és rokonság is erősbítette. Jóllehet Fekete mind politikai, mind társadalmi nézeteiben erőteljes és követelődző, filozofiája, bármily epikureus színezetű is, lényegében még sem az, mert belőle hiányzik az az autokrata egoizmus, a mely mesterének tetteit irányítja s írásait befolyásolja. Legkevésbbé sem önimádó, nem szereti a hízelgést és hiányzik benne a képzelőerőnek túltengése, a csodás vagy természetfölötti iránt való von-

[1] Mes rapsodies, II. k. 240., 314. l. Oeuvres complètes de Voltaire par Moland. Paris, Garnière frères. 1877—1883. Correspondance de Voltaire, XLV. k. 6921., 6976., 7052., XLVI. k. 7228., 7389., 7471., 7717. sz. — Poésies mêlées X. k. 583. l. «A m. le comte Fekete en lui en voyant les Scythes.»

zalma. Bizonyos pozitivista alázatosság jellemzi, mely érzi a lét szűk korlátait, de társadalmi felfogásában telivér arisztokrata, a ki érzi, hogy a nép nem képes a maga ügyeit kormányozni. Fekete tőle tanulta a gondolatoknak széles kifejtését és az általanosító összefoglalást, de nem a világos és villámszerűleg megvilágító részletezést. Van Voltairetől elsajátított természettudományi meggyőződése, mely a világ asztronomiai magyarázatát hirdeti. Ő is ostorozója minden múltbeli korhadásnak, de sokkalta erősebb demokrata, a ki nemcsak a rendiség, a hűbériség, hanem az alkotmány, sőt királyi hatalom fölforgatására tör s nem alázkodik előkelő nagyok előtt, nem kilincsel királyok ajtajánál és nem is intézi úgy, hogy azok közelítsenek feléje. Erős szubjektiv érzülete rokon a forradalmárok korlátokat döntő erélyével, de nincsen meg benne a prófétáknak, mártiroknak és hősöknek az a kitartása, mely még az enyészet előtt sem hajol meg. Fekete szeme előtt bármennyire negélyzi is a voltairei kozmopolitizmust, első sorban hazája lebeg, melyet a modern intézmények elfogadására kell rávenni. Egy pillantás a hazai állapotokra és belátja, hogyha a világ jól alkotott gép is, de tökéletlen, hazája e gépezetben a legtökéletlenebb. Voltaire nem hisz eszméinek, míg tanítványa lelkesen s görcsösen ragaszkodik hozzájuk, míg az laza pszichologiával dolgozik, addig ez Feketének legerősebb oldala. Mindkettőben hiányzik a derült humor, mely szivárványt húz a fergeteg fölé és verőfényt idéz föl a fölháborgatott emberi szívbe.

Külső körülményeik is érintkeznek. Mindkettő világlátott férfiú, az angol bölcselet híve s deista, mindkettő gazdag ember és sokszor ennek szemével tekinti az állapotokat. Míg Voltaire főleg pénzimádó, addig Feketében semmi érzék a vagyonszerzéshez vagy megtartásához. Az életfogytiglan pöröl, hogy vagyonát szaporítsa, ez pedig, hogy annak roncsait megmentse. Annak a kor s a körülmények rendkívül kedveztek, ennek minden komoly lépése ellen áthághatlan akadályok gördültek. Az széles körben hatott, míg ennek egy kis baráti körrel kellett megelégednie.

Voltaire eszméi simán mentek át a köztudatba, míg az őt hirdető Feketéi elnyomattak. Az korlátlanul fejlődött fölfelé, ennek szüksége lett volna, hogy vezessék, hogy kevés sikerrel érje be, mert a hazai társadalommal elégedetlen, mert az évszázas egyházi kényszer alól egy nap alatt föl nem szabadul és a nemzeti hiúság és tradiczió máról holnapra meg nem változik.

Egyszóval a viszonyt az jellemzi, hogy Fekete ifjú lelkesedéssel fordult Voltairehez, a mester pedig vonzódott e szűzies szeretethez és őszinteséghez, melyet igaznak ismert s melyben őszintén nem a megnyilatkozás formáját, hanem a tartalmat dicsérte.

E levelezéssel fejeződik be Feketének ifjúsága s kezdődik igazi férfikora. Eddig tart az apai támogatás, az udvar kedvezése és emelkedése minden küzdés nélkül. Ez az állapot a maga fényességével és édességével kevésbbé vonzotta s midőn házassági csalódása véget vetett ifjúi ábrándozásának, önmagától siet át abba a korba, mely az ember és az önismeret iskolája.

26. VOLTAIRE EMLÉKÉRME.

27. FEJLÉCZ HADIJELVÉNYEKKEL

NEGYEDIK KÖNYV.

A KATONAI ÉLET.

I.

Házassága után Fekete sorsa hirtelen megváltozott. Nyugtalan vére, mely kalandos szerelmi viszonyokban talált kielégítést, a házasságot utált lebilincselésnek érezte, melyet családja s nem az ő szíve kötött; óriási becsvágya, mely minden megnyilatkozásában a legmagasabb czélt tűzte maga elé, eddig költői ambicziójában érte el csúcspontját, személyes előnyei, melyek az udvar kedvezését vonták maguk után, ennek ragyogó körében mégsem nyertek végleges kielégítést. Külömben is az udvar Ferencz császár halála óta színtelenné, kihalttá vált. A fényes mulatságok sora lejárt, a királynő majdnem három évig mélyen gyászolt s József udvara sem volt valami hangos.

Fekete vágyait sem atyja befolyása, sem a családi élet, sem a magyar közpályán kecsegtető sikerek nem kötik le. A hétéves háború dicsősége és hadi esélyei, Mária Terézia hadvezéreinek

és Nagy Frigyes kiválóságának őszinte bámulása, a magyar fegyverek vitéz ténykedése, a gyors emelkedés a hadi pályán, mely becsvágyát kielégíthette, s még ekkor talán nejének előszeretete a katonai pályához őt is meghatották és már 1767-ben a katonai pályán találjuk. Igaz, már 1758-ban álmodott arról, hogy egyéb tereziánumi barátjával a háborúba vonul, ámde atyja és saját hibájából nem tette.[1] Kalandjai és utazgatásaiból eredő nyugtalanság tartóztatja vissza tőle, melyre daczára gyors emelkedésének és egyéb kiválóságainak nem volt hivatása. Egész katonai pályája pedig azt bizonyítja, hogy egyáltalában nem termett a béke, hanem inkább a háború katonájának, vére nem az engedelmességre és fegyelemre, türelme nem a katonai hivatalnokoskodásra és szervező munkára.

Barátimban tsalatván,
Szerentsétől hagyatván,
Fogyott pénzem erszényembe,
Rágalmaztak jó hírembe,
Akármire vágyódtam,
Mindég hátra nyomódtam.

Vitéz, Bajnok, Hazafi,
Rokonimhoz atyafi,
Még is elő nem vitettem
Nem mint illett betsültettem;
Mer nem tudtam mászkálni,
Vagy hamissan áskálni.

Minden lántzot utálván
A' rabságot általlván,
Belé juték a' békóba,
Magam menvén a hálóba;
Szabadságról álmodtam,
Kalodában akadtam.[2]

S valóban az udvari élet és a sok utazásból eredő költekezés adósságokba rántották. Ezek a pénzbeli zavarok vonták meg tőle Niczky György örökségét. Hogy nyugodtan élhessen atyja még házassága előtt kifizette nagyobb adósságait.

Kifizette későbben is házassága alatt, midőn költséges szerelmei miatt majdnem elmerült bennük.[3]

«Véres háborúk helyett szerelmi harczok, egy végtelennek látszó béke, mely a katonai életben cselszövényeket, irigykedést és torzsalkodást szokott teremteni.» Ezek a vallomások

1 Oeuvres posthumes. Petites reflexions, XXVI. fej.
2 Magyar Munkáji I. k. 94—95. l.
3 Mes. rapsodies, II. k. 167. l. Mes Confessions.

már 1772-ben születtek, akkor, midőn pályája kezdetén állott, midőn unalmas lengyel falukban kellett táboroznia.

Katonáskodásáról szóló biztos adatok 1767-ben kezdődnek. Előtte a Siskovics-huszároknál, majd ugyanebben az évben a Dessewffy-huszároknál emlegetik.

28. LÖWENSTEIN-SVALIZSÉR.

Szíve tehát, mint minden magyar arisztokratát, a lovassághoz vonzotta.

A magyar lovasság, mely Ligne herczeg szerint bátorság és megfontolás tekintetében elsőrangú csapat, az örökösödési és a hétéves háborúban örök babérokat aratott. A Siskovics- és Dessewffy-huszárok, a híres Nádasdy-, Hadik-, Károlyi-, Bethlen- és Székely-huszároknak méltó párja voltak. Csataterek, mint Kollin, Leuthen, Torgau, örökre emlékezetessé tették Nádasdy gróf,

Simonyi György, Dessőffy Imre báró és Hadik generálisokat, Ujházy, Bethlen Ádám gr. és Palásthy báró ezredeseket, Kiss alezredest, Makafy, Buday, Splényi, Vécsey és Festetich József báró, Kálnoky gróf, Magyary István és Szalay kapitányokat,

29. DESSEWFFY-HUSZÁR.

Márfy hadnagyot, Nagy közhuszárt, míg az 1760—1770. évekbeli törzstiszteknek elkallódott listája kétségkivül sok más derék magyar vitéz nevét foglalja magában.

Feketét azonban nemcsak a dicsőségövezte lovasság vonzotta a katonasághoz, hanem nevezetes barátainak, mint Ligne herczeg, Ayrenhoff és Ried generálisoknak barátsága, az Eszterházy

generálisok rokonsága és a hadvezéreknek: Hadiknak, Laudonnak, Lacynak közeli ismeretsége is. Egyszóval az a társaság, a melyhez az udvarnál tartozott s a mely a katonai pálya apróbb állomásait már elhagyta, midőn ő még csak főhadnagyi ranggal jelenik meg az udvari szánkázásokon és bálokon.

Versei és emlékiratai bőséges fölvilágosításokat nyújtanak e kiválóbb emberek iránt viseltető érzelmeiről.

Ligne herczeggel hadipajtás, Hollandiában is meglátogatta s családjához bejáratos. Ayrenhoffhoz ennek vitézsége, katonás egyenessége, szellemessége és férfias szépsége vonzotta,[1] Ried báró generálishoz, ki vele a Löwenstein svalizséroknál szolgált s annak családjához régi benső barátság fűzte.[2] Eszterházy Imre gróf brigadérossal, kinek Conte-jait is ajánlotta, a család idősb csesznekі ága révén rokon, vezérlete alatt Lengyelország fölosztása idejében Galicziában táborozott; ez kiváló katona és jó barát, a ki azonban, mint Fekete is mondja, minden versnél jobban szerette lovait, de nem idegenkedett pikáns kalandoktól és szerelmi anekdotáktól.

E férfiakkal meghatároztuk némileg a társaságot is, melyben Fekete szívesen forgolódott. Nem kevésbbé szíves viszony kötötte őt a hadvezérekhez is, sőt II. József császárhoz. Az ezekkel való érintkezésből erednek a későbbi emlékirataiban följegyzett vonások és jellemzések.

Hadik az ő megítélése szerint inkább születésének mint arravalóságának köszönte hadi sikereit. Mint a német hadi módszer utánzója és begyakorlója vonta magára az udvar figyelmét. Külömben jó katona, a ki azonban félt hadvezértársainak, különösen Lacy Móricznak sikereitől.[3]

Lacyt gazdagsága, Bécs szeretete és Lichtenstein Ferencz herczeg nejéhez még annak lánykorában érzett plátói szerelme köti

1 Mes rapsodies, II. k. 157. l.

2 U. ott, I. k. 164., l. II. k. 98., 100. l. A bécsi cs. és kir. hadi levéltár aktái, Lit. G. 157. Fasc. 16. 45.

3 Petites reflexions, XXI. fej.

Ausztriához. Az alsóbb tiszti rangokat megvásárolta. A poroszoknak és hadi taktikájuknak lelkes utánzója, sőt poroszszeretete oly nagy volt, hogy még ruházatukat is át akarta kölcsönözni. Keleti származását arcza és a német nyelvnek idegenszerű kiejtése árulta el. Szerencsefi, de szigorú, rideg katona és Laudon érdemeinek buzgó szószólója.[1]

Laudon Fekete bálványa, kit egyenesen Nagy Frigyes mellé helyez s kinek jelleméről néhány anekdotát is megőrzött, melyek egyuttal Nagy Frigyes bámulatát tanusítják e kiváló ellenfele irányában. Fekete II. Józseftől hallotta, hogy a neussi császártalálkozás alatt Laudon egyszer elkésett az ebédhez s Frigyes megszólította, hogy ő, a ki a hétéves háborúban sohasem késett el, egy ebédről hogyan tud így elmaradni. — Máskor a szerény hadvezér az asztal legvégén foglalt helyet s Frigyes magához intette, mondván: «Kedves Laudon, nem szeretem, hogyha a gyülekezet élére áll, kerüljön inkább mellém!» S midőn egyszer a hétéves háborúról beszélgettek, Frigyes kijelentette, hogy fivére Henrik és Laudon az egyedüliek, kik a háború nagy iskoláját alaposan kijárták. Tudvalevő dolog, hogy egyik igen kedves generálisát, Möllendorfot porosz Laudonnak nevezte és saját hibáit épp oly keményen birálta, mint Laudonéit.

Fekete katonai pályája ily kilátásokkal és ismeretségekkel a legkedvezőbben alakulhatott. 1767 márczius 11-én[2] a Ferdinánd főherczeg ezredében szolgáló Fekete főhadnagyságát Perczel hadnagy töltötte be. Május 10-ikén már kapitány,[3] június 6-ikán a Dessewffy-huszárokhoz őrnagyi ranggal helyezik át.[4] Az állásával és haladásával elégedetlen ember hosszabb ideig tartózkodik Bécsben engedélyt kieszközlendő, hogy a huszároktól az újonnan szervezett svalizsérokhoz helyezzék át, még pedig alezredesi rangban. Szeptember 2-ikán mint udvari kamarai taná-

1 Petites reflexions, CXXXI. fej.
2 Hadi levéltár, Publici, 254—255., Musterkarte, Muster Liste, 1769.
3 U. ott, Publici, 468. ápr. 29., 1205. okt. 7.
4 U. ott, Publici, 653. jún. 6., 524. máj. 10., 828. júl. 9.

csosnak, sikerült ez a lépése, még pedig úgy, hogy Plettenberg báró alezredestől, ifjúkori barátjától annak rangját 60 frt évdíjért megszerezze. Mindaddig azonban, míg az alezredesi képesítést elsajátítja, mint őrnagy díjtalanul szolgál.[1] Már november 14-ikén újra szabadságot nyer ezredétől, hogy Bécsben valóságos alezredesi rang kieszközlését szorgalmazza.

A Löwenstein-svalizsérok, a mai 7. sz. ulánus-ezred, 1760-ban a dragonyosokból alakultak. Jobbára német nemzetiségű könnyű lovasság, mely karabélylyal, pisztolylyal és kardddal volt fölfegyverkezve. A Chevaux-légers-ek, magyarosan svalizsérok IV. Henrik franczia király könnyű lovas testőrségéből alakultak át lovas ezreddé és könnyű mozdulataiknál s kiváló vitézségüknél fogva Európa többi hadseregeiben is gyorsan elterjedtek. Az itt szóban forgó Löwenstein-ezredet herczeg Löwenstein Wertheim Kristóf Fülöpről nevezték el, a ki 1758-ban saját költségére egy dragonyos ezredet alapított. Az ezred a hétéves háborúban sokszor tüntette ki magát. 1758 június 17-ike óta, midőn Winternitz falunál két porosz dragonyos svadront elfogott, száz embert levágott, nyolcz tisztet, kétszázötvenhét közkatonát és 400 lovat elfogott és az ezrednek pár kis ezüst dobot is szerzett, jutalmúl a rendes dob mellett a kis ezüs dobot is használhatta. Számos ütközetben (Arensdorf, Radesberg, Kunersdorf, Schlesisch-Neustadt, Landshut, Liegnitz, Schweidnitz, Bondorf, Freiberg csataterein) kitüntette magát, úgy, hogy Laudon tetszését is kivívta.

Fekete 1768 január 1-én valóságos alezredessé lett és fizetését negyedévi részletekben utalványozták ki. Ezután rendesen, a birodalom északi tartományaiban táboroz, honnan többször rándul Bécsbe, Pozsonyba, vagy Pestre.[2]

Ez a változatos és izgató élet nagyon megfelelt hangulatának. Kezdetben Voltairerel folytatott levelezése foglalja el és költői tanul-

[1] U. ott, Publ. 1050—1054.

[2] Hadi levéltár; jan. 8., Publici, 26. 82. 440. 491. 1395. 1185. okt. 1., 1253. okt. 15., 1396. nov. 16., Musterkarte, Muster Liste, 1769. 1773.

mányait a táborban is folytatja s kiegészíti. Mint a társas élet nagy barátjának, kellemesen múlnak a napok. Versei telvék lelkesedéssel, a változások és kalandok iránti nagy szeretettel. Kedves és előzékeny modora, könnyed társalgása és az ebben kifejtett szellemesség, azonkívül élénksége sok barátot és szép napokat szerzett neki s a mint a katonai élet rendesen magával hozza a bor, szerelem, kártyajáték és előkelő társaság sok pénzt is emésztett föl. A galicziai unalmas napok sok bohóságot, sőt balgaságot termettek. Saját emlékei örökös adósságokról s azoknak atyja által történt törlesztésről adnak számot. Tudjuk Ligne herczegről, hogy évdíját egy hónap alatt elköltötte s ezért igen sokszor «becsületes zsidókhoz» kellett fordulnia, hogy kölcsönüket busás kamatokkal visszafizesse; épp így járt Fekete is, a ki megett azonban nem állott ilyen királyi vagyon. A zajos mulatságok közepette még időt is szakít magának, hogy verseljen és tanulgasson, hogy az irodalmi alkotásokban üdülést, gyönyörűséget, lelkesedést találjon. Sokat tanul a hadi tudományokból is, hogy gyorsan elért állásának megfeleljen, mert hazájának és szeretett királyának használni kíván.[1]

II.

A mozgalmas 1770. és 1771-ik évek a közeli háború kilátásával a tábori élet unalmasságát megszakítani látszottak. Oroszország diadalai a törökön, azonkivül területének rohamos nagyobbodása megteremtették a porosz-osztrák szövetséget, melynek eredménye a neissei és neustadti fejedelmi tanácskozások voltak.

II. József több előkelő tisztjei között ott találjuk Ligne herczeggel együtt Feketét is, a ki ezúttal szemtől-szembe bámulhatta bálványát, Nagy Frigyest.

A szövetség azonban nem gátolta az oroszok további hódítását, a kik nem akartak az osztrák túlköveteléseknek engedni és inkább belement Lengyelország területi fölosztásába.

1 Mes rapsodies, I. k. 141. l.

Az osztrák hadak megszállották Galicziát s a Kárpátok északi lejtője a Dnyeszterig, Szanig és Visztuláig a monarchiának jutott. Az 1300 ☐ mértföld területen a magyar seregeken kívül a svalizsércsapatok táboroztak. A megszálló hadtest vezére Hadik András, a határszéli kordon parancsnoka Eszterházy Imre gróf. Tudvalevő dolog, hogy a királynő Halicsot és Lodomért Magyarországba kívánta bekebelezni, de ennek útját állta Hadik utóda, Auersperg, és később maga II. József. Kormányzási, szervezési és közigazgatási akadályok semmisítették meg Eszterházy Ferencz és egész Magyarország hő kivánságát.

Fekete ezrede legtöbbet Krakó, Dombrowa, Lemberg, Singava, Vengerka, Olesicza és Tarnow galicziai állomásokon táborozott. Ide fűződik legtöbb emléke is. Az 1771. évben lelkesedéssel várta a háború kitörését, melyet azonban Frigyes békemunkálatai meghiusítottak. Az a pillanat jelentkezett előtte, melyet minden katona óhajtva vár, hogy a hadi esélyek közt dicsőséget, előmenetelt vagy halált találjon. Lórobaj, hadizaj, dobpergés és trombitaszó kisértik álmait. Barátai babérok után futnak s a diadal biztos, mivel II. József «mint egy fiatal Nagy Sándor» vezeti dicsszomjas seregeit.

Fekete könnyek nélkül hagyja el kedveseit, fiát, ennek anyját és szerető apját, hogy dicsőséggel koronázva térjen vissza.[1]

Ezt a fiatalos lelkesedést emelte, hogy itt tulajdonképen magyar hódításról volt szó s újból a magyar lovasság vitézsége tündökölhetett Európa hadipiaczán.

A csalódást keserves panaszszal viseli s az örökös béke unalmassá válik előtte.[2] A katonai igazgatás gyötrelmei elől mulatságokba öli idejét és többször fordul meg Bécsben, hol Ferdinánd főherczeg társaságában mulatozgat, kinek rövid ideig belső, intim jellegű szolgálatokat is tett.

Élete tehát Galiczia és Bécs között oszlott meg. A tábori szórakozások, az udvari mulatságok néha elfeledtették vele katonai

[1] Mes rapsodies, I. k. 150. l.

[2] U ott, II. k. 192. l.

rangjával járó kötelességeit is, de azért pályáján még emelkedett. A hadi levéltár iratai 1774—1776 között már mint ezredest említik, ő maga egy fiához írt későbbi levélben azt mondja, hogy Olesiczán lett azzá.[1]

Mint ilyen 1778-ban a bajor örökösödési háborúban is részt vett, még pedig Laudon vezetésében az Iser hadosztálynál. Ez a háború, mely jobbára hadi szemlékből, incselkedő cselvetésekből és csatározásokból állott, melyet az osztrákok «szilvazenebonának», a poroszok «krumpliháborúnak» neveztek, kevés kilátást nyújtott a kitüntetésre.

Beaucoup de mal et de fatigue,
Et bien peu de Combats
Entre nos Chefs force débats,
Et souvent de l'intrigue,
Des lâches impunis,
Des braves gens sans récompense,
Ont trompé notre esperance
Et nos voeux reunis.[2]

A tulajdonképpeni hadi műveletek július 4-ikén kezdődtek. Laudon niemesi táborából Pleisswedelbe vonult, hogy Liechtenstein herczeget a lovassággal támogathassa. Az egész júliust menetelésekkel és szemlékkel töltötték el. Henrik herczeg támadását védelmi s óvóintézkedésekkel játszotta ki. Ekkor Laudon az Iser mögött foglalt állást. Itt segédkezett neki Ligne herczeg is. Henrik herczeg belátván támadásának haszontalanságát és Laudon állásának erősségét, lemondott annak sikeréről. Az egész augusztus ismét egyes mozdulatokban telt el. Ez alatt kisebb, jelentéktelen csatározások folytak.

Feketének szeptember hónapban nyilt alkalma magát is kitüntetni.

Vele együtt sok magyar előkelő család sarja vitézkedett ebben a háborúban, mindezek között ő tüntette ki magát leg-

1 Magyar Munkáji, II. k. 82. l. Hadi levéltár, 1777. I. 19., Muster Liste, 1774. 1775. 1776. május 8.

2 Vers sur la Campagne de l'an 1778.

inkább. E kitüntetés vonta maga után a már korábban megkezdett aknamunkát az ő további pályája ellen. Ugyancsak Laudon vezetése alatt tüntették ki magukat Blaskovics, Rakovszky, Dévay, Budaházy és Nagy kapitányok, Kapocsay hadnagy, Eötvös főhadnagy és Benyovszky Móricz gróf.

A svalizsér ezred Lichtenstein Károly herczeg közvetlen vezetése és Laudon parancsnoksága alatt állott. Július 31-ikén Giesshüblnél emberben és állatban nagy zsákmányt nyert, de később a Paskopole folyón tartott szemlénél egy része fogságba esett. Ugyancsak vereséget szenvedett 1779 február 5-ikén Brixnél, midőn Möllendorf porosz generális megszalasztotta.

E vereségeket Fekete már nem élte át, mivel fényes és emberséges haditette után nyugalomba vonult.

A nevezetes haditett Marienberg városának kizsákmányolása alkalmával történt. A városi hivatalos iratok siralmas leírását nyújtják ennek a támadásnak. Szeptember 10-ikén délelőtt Sauer Károly báró, svalizsér generális parancsára egy alezredes 100 huszárral és 50 horváttal [1] a város falai előtt megjelent és 20,000 tallér birságot követelt. Ellenkező esetben a város kizsákmányolásával fenyegetődzött. Ugyanő 300 arany ajándékot, nagy porczió sört, bort és szarvasmarhát kivánt. A városi tanácsot elfogták és a cseh határon fekvő bükkösbe hurczolták. Ezenfelül a huszárok és horvátok a várost bejárták, a boltokat feltörték, a lakosságot fegyverrel kényszerítették, hogy pénzét kiadja, a czipészeket kirabolták, sőt a lakosságot czipőjüktől megfosztották. A nagy zűrzavarban a polgárok igyekeztek házaikba menekülni. Déltájban néhány horvát és két hadnagy kiséretében két tanácsost visszahoztak és 20,000 frt birságot, kenyeret, sört, pálinkát, zabot és 20 darab ökröt követeltek. Mivel a 20,000 frt legott kéznél nem volt, megparancsolták, hogy négy óra alatt meg legyen, különben szabad teret engednek a fosztogatásnak. A polgárság házaiba zárkózott s a hátramaradt városi hivatal-

[1] Acta Marienbergiana: Bericht wegen des am 10. September feindlichen Einfalles.

Gegen diesen meinen Sola Wech-
sel [illegible] mein Herr
gesetzte zur Brandschatzung
an Ihro Königl. Preuss. Majestaet
die Summa von
Zwanzig Tausend Gulden
an Herrn Christian Gottlob Georgi
zu Leipzig oder dessen Ordre
[illegible]
zu [illegible] zu Neujahr
1779.

Rath und Burgerschafft zu
Marienberg

Capitain August [illegible]
p. t. Stadtrichter

Christian [illegible]
Assessor.

30. MARIENBERG VÁROS VÁLTÓJA.

nokokat a városi jegyzővel együtt horvátok őrizték. Ezek nagy pusztítást vittek végbe barmokban és egyéb vagyonban. A tisztek mindezt megengedték. Ekkor érkezett egy császári huszár, a ki 500 aranyat követelt, mire a tanács a városi pénztárban elhelyezett pénzekhez nyúlt, melyet meg sem számolva zsákba raktak s azt a városi jegyző kiséretében a bükkösbe vitte. Itt azonban a pénzt a foglyokkal együtt a határról beljebb szállították. A város pedig, mivel tudta, hogy az elvitt pénz nem üti meg az 500 arany értékét, attól tartott, hogy ezért újra megtámadják.

A megsarczolás tényleg tovább tartott, ámde egész más eredménynyel, midőn az újolag kiküldött csapat élén Fekete obester állott.[1]

Szeptember 10-ike után Marienberg városa a szász kormánytól katonai erősséget kért. Szeptember 19-ikén 300 porosz huszár és 150 szabad katona 8 ágyúval jött a város megerősítésére. Ugyanaznap reggel 6 és 7 óra közt 100 osztrák svalizsér, 100 horvát huszár és más kiséret, körülbelül 800 ember Fekete János gróf obester vezérlete alatt a bükkösből a város előtt táborozó poroszokra rontott és azokat vitéz ellentállásuk ellenére a városon keresztül üzte, majd a városból kihajtotta. A várost erre megszállották és fosztogatni kezdették. Fekete azonban, hogy katonáit kielégítse és a várost ez ismételt fosztogatástól megmentse, 200 aranyat és a már szeptember 10-ikén kivánt 20,000 frtot vagy a róla szóló váltót követelte. A 200 aranyat a polgárság készségesen összehordta s kérésére Fekete a váltóval is megelégedett, mire 10 órakor seregével eltávozott. A poroszok vesztesége 12 ember, 19 ló és egy ágyú. A váltót egy lipcsei bank tartozott kifizetni. A fosztogatásban ekkor csak 17 polgár károsodott, míg szeptember 10-ikén 348 emberen esett kár.[2]

[1] Bericht wegen des am 19 sept. gewesenen feindlichen Einfalles. U. ott.

[2] Acta Marienb. Tabella. Summarisches Verzeichniss alles dessen was an dessen Einwohner der Chursachs-Bergstadt Marienberg am 10. Sept. 1778. durch die daselbst eingerückten unter dem Commando des General von Sauer stehenden K. K. Trup-

Fekete humánus eljárásáért a város szeptember 20-ikán egy köszönő és hálairatot szerkesztett, melyet még aznap meg is küldtek neki.[1]

A támadáskor Fekete alatt két lovat szúrtak le és maga is jobb lábán megsebesült. Ekkor mindenképpen rászolgált arra, hogy valamelyes katonai kitüntetésben részesüljön. Midőn azonban ezt hiába várta, sőt midőn 1779 telén II. József hét Laudon-hadosztálybeli tisztet érdemkereszttel tüntetett ki, még pedig olyanokat, a kik Brixnél, Pascopolenál és Prága mellett szégyenteljesen megfutottak, Fekete Hadik révén egy pro memoriában kitüntetését kérte.

Ennek a pro memoriának nem éppen alázatos hangja ügyét még jobban elrontotta.

Kitüntetésben nem részesülvén, 1779 január 7-ikén áthelyeztetését kérte a toscanai hadosztályhoz, mivel érzi, hogy saját tisztikara előtt semmivel sem igazolhatja érzékeny mellőztetését. Midőn ez áthelyezésben sem részesítették, a tescheni béke után nyugalmaztatását és vele az évi 2000 frttal járó tábornoki rangot kérte. Ezt ugyanazon év deczember 3-ikán meg is kapta azon legmagasabb, de megalázó kitétellel, hogy atyja érdemeinek tekintetbe vételével adják. Deczember 27-ikén megkapta a végzést és ezzel a hadseregtől megvált.[2]

Midőn később II. Józseffel személyesen beszélt, ez kinyilvánította előtte, hogy szolgálatára még számít és azt hiszi, hogy ezt tőle sohasem fogja megtagadni. Fekete erre hajlandónak

pen gewaltsamerweise sovohl am baaren Geld als allen anderen Mobilibus erpresst vurden. — An baarem Geld 771. Th. 10 gr. Mobilibus 2674. Th. 19 gr. Ruinirt 7 Th. 18 gr. Summa 3454 Th. 5 gr. Victualibus 373. rh. Th. 17 gr. — Solowechsel der Stadt Marienberg. — Tabella beim Überfall der Königl. Truppe am 19 Sept. ein Summarisches Verzeichniss von den K. K. Truppen hiesigen Einwohner gewaltsamer Weise gewonnen Worden. An baarem Gelde 69 Th. 11 gr., Mobilibus 233 Th. 11 gr., Ruinirt und verdorben 39 Th. 16 gr Summa 347 Th. 15 gr.

1 Acta Marienb. Monsieur Monsieur le Comte de Fekete Colonell et Commandeur du Regime de Dragon de Löwenstein au Service au sa Majesté.

2 Petites refl. CXIV. fej. — Hadi lt. 1774. G. 5105. 9164. «Feldmarshall Hadik! Aus besonderer Gnade für den Vatter, bewillige ihm den Generals Carakter mit 2000 fl. Gehalt. mp.»

mutatkozott, kifejezvén, hogy a felség családjáért bármikor is kész életét feláldozni, de most a harcztéren megrongált egészsége miatt a magánéletbe kell visszavonulnia.

Bántotta mellőztetése és ezután is csak úgy volt hajlandó a hadsereg kötelékébe újból belépni, hogyha valamely dandár élére rendelik. Két év mulva II. József három levélben és egyszer szóval is megigérte, hogy visszatérése esetére dandárparancsnokká teszi, ámde nem fogadta el.

Fekete később, a török háború kezdetén kérte behivatását, de csak mint tényleges vezérőrnagyot tartották nyilván. II. Lipót trónralépésével behivatását újra kérte és kapott is igéretet, de mint maga írja: «más az igéret, más a megtartása». Hasonlóan folyamodott I. Ferencz trónrajutásakor a franczia háborúk alatt, de választ sem kapott. Kerülő utakon tudta meg, hogy nem alkalmazzák, mivel «egészsége legkevésbbé sem védi meg az iszákosságtól».[1]

Fekete katonai pályája furcsa történetének egyszerű magyarázata sok más magyar generális sorsának. Hasonlóan járt majdnem mint Gvadányi József, a Sztárayak, a Telekiek, az Orczyak és mások.

III.

A hadi levéltár aktáiból és magánemlékeiből három ok világlik ki, mely arra szolgált, hogy személye II. József előtt kegyvesztetté legyen s mely őt a magyar generálisok rendes sorsára juttassa s mely erőszakos mellőztetését, gyors és megalázó nyugdíjaztatását megvilágítsa. Az egyik óriási adósságai, a második a fölebbvalójával folytatott hadi pör, a harmadik feleségének udvari cselszövényei.

Említettük, hogy a tábori élet a maga költséges változatos-

1 Peti'es refl. cxiv. fej. — Hadi levéltár, Stabsbuch, 1787., 1774. G. 5105. 9164. sz. Sessio 96. Fasc. 3. 2941., 1779. G. 5421. Sess. 103. 9803. Fasc. 25. 3026.

ságával, de egyúttal sokszoros egyhangúságával csakhamar igen kellemetlen helyzetbe sodorták. Lassankint nagyobb adósságokba keveredik, melyeknek kifizetésével édes-keveset törődött, úgy hogy kezdetben apja, ennek halála után egész élete folytán ő maga kénytelen azokat törleszteni. Ezek 1783-ban 23,587 frt 58 krra rúgtak, melyeket 1785-ben apja kifizetett.[1]

Ezek bevallott adósságai.

Hitelezői néha évtizedes utánjárással juthattak pénzükhöz vagy annak kamataihoz. Nemtörődömségének természetes következménye volt, hogy azok felsőbb helyen keresték pénzüket. 1777 február 26-ika óta állandó panasz érkezik felsőbb hatóságához. Hitelezői közt barátain, bajtársain kívül polgárok és kalmárok foglalják el a legnagyobb helyet s mivel ő maga nem volt hajlandó tartozásait törleszteni, azokat fizetésének lefoglalásával a hadi fenhatóság törlesztette.

1777-től 1791-ig körülbelül 19,628 frt 85 kr és 2559 aranyra rugó adósságot tiltottak le fizetéseből. Ennek behajtásával a troppaui, tescheni, pozsonyi, sőt gráczi hadipénztárnak és parancsnokságnak elég dolga akadt, de Feketének ez volt a legkisebb gondja, úgy hogy 1792-ben maga sem tudta, valjon maradt-e még nyugdíja s a hadipénztár kétségben volt az iránt, valjon kivánja-e még azt s ne helyezze-e czim és jellegen kívül, mire ő maga jelentkezik, hogy nyugdíját a budai katonai pénztárból fogja évenkint fölvenni.

Voltak azonban Feketének is követelései, melyeket a hadipénztár hasonló szorgossággal hajtott be.

Ez a sok adósság, annak behajtása és a vele járó hivatalos apparatus mind Fekete könnyelműségét, mind a katonai adminisztráczió bizonytalan ingadozását jellemzi, Feketét illetőleg azonban sokban hozzájárult, hogy hitelét odafönn megingassa.

Ennél súlyosabb ügygyé vált a Sauer generálissal még tényleges szolgálata idejéből származó pöre. Sauer Károly a Löwen-

[1] A gróf Fekete János adósságainak törlesztésére vonatkozó adatokat l. a hadi levéltár 1777-től 1799-ig terjedő aktái közt.

stein-svalizsérok egyik legjelesebb tisztje, a ki már 1758-ben hősi tettei miatt Ahrendorfnál, 1759-ben Kunersdorfnál, 1760-ban Schlesisch-Neustadtnál, Landshutnál, 1761-ben Schweidnitznál, 1762-ben Bondorfnál, Freibergnél tüntette ki magát és 1763-ban a Mária Terézia-rend lovagja lett. Úgyszólván hősi cselekedeteivel emelkedett az ezred hírneve is. Rendkívül bátor férfiú, a ki a király kegyét nemcsak serege vezetésében, hanem személyes bátorságával is örökre biztosította magának. Feketének közvetlen fölebbvalója, kitől az ezredesi hivatalt is átvette. A két férfiú között nagy versengés forrott az érdemek szerzésében, de míg Sauernak dicsőséges multja volt, addig Feketének olyat csak szereznie kellett. E mellett a katonai adminisztráczióban mindkettő egyaránt könnyedén vette dolgát.

A több éven át húzódó kétséges és főleg az alantas Fekete obesterre nézve gyanús ügy 1777-ben pattant ki, midőn a katonai kormány jelentést vett, mely szerint a Löwenstein-svalizsér-ezrednél fizetési hátralékok forognak fönn és az ezred pénztárából elég tekintélyes összeg hiányzik. Első sorban Feketét vonták felelősségre, a ki válaszában egyenesen bevallja ez ügyben tehetetlenségét: hogy elszámolni nem tud, mivel ő ezt a hiányt Sauer ezredes távozásakor és az ezred átvételekor nem vette oly szigorúan s nem is tudott eredetéről. Erősen hangsúlyozza, hogy az ő ezredessége idejében semmiféle visszaélés nem történt. Erre a morvaországi hadi parancsnokság elrendeli, hogy a hiány Fekete fizetését terhelje és arra jegyeztessék. Fekete fölebbezésére Sauer generális válaszol s menti magát, mire Feketét, Sauert, Styner őrnagyot, Oberlein századost és Holinszky számvevő őrmestert kihallgatják. Ezek szerint Sauer alatt semmiféle hiány nem volt megállapítható. Erre Fekete Dambrováról július 26-ikán kelt védelmében kifejti, hogy a 2649 frt $6^2/_8$ kr pénztárhiány és a 221 frt 59 kr bizottsági költségbirság Sauert terheli. Egyéb tanukra hivatkozva kimutatja, hogy az ezred átvételekor a generális a pénztárt át nem vizsgálta, annak állását ki nem próbálta, mire ő azt jóhiszeműleg át is vette. Az ügy ekkor a morvaországi

hadi parancsnokságtól fölmegy a hadügyminiszteriumba, a hol Feeder tanácsos veszi át s a két félt egyben értesítette, hogy itt Fekete tévedéséről van szó, minélfogva őt terheli a felelősség. Ugyanakkor tárgyalják Feketének az ügy reviziója érdekében fölterjesztett kérvényét is. Időközben a galicziai hadi parancsnokság kereken tudomására hozza Feketének, hogy szünjön meg fölebbezni és panaszával ne forduljon többé semmiféle forumhoz. Fekete reviziós kérvényére azonban az udvari hadi tanács fölkéri a peres aktákat. Látván, hogy ügye a galicziai katonai hatóságnál nem nyer kedvező elintézést, 1778 januárban kéri, hogy a Löwenstein-svalizsérezredet Galicziából helyezzék át a Lobkovicz vagy toscanai nagyherczeg dragonyosezred kötelékébe. Ezzel a kérésével azonban elutasították.

Január 28-ikán a hadi parancsnokság elrendeli, hogy Fekete fizesse ki a szóban forgó hiányt, vagy pedig fizetéséből foglalják le. Február 8-ikán Sauer Msmowról nyilatkozik, hogy mivel pörében kedvező elintézést nyert, nem tartozik a hiány egy részét födözni. Ugyanakkor kérik Bécsből az ügynek újabb állásáról szóló újabb fölvilágosítást. Feketének az ez évben kért nyugdíjaztatásakor a pénztárhiány nyugdíját terhelte.

Ennélfogva adósságokkal terhelve, a kitüntetésben mellőzve és még súlyos gyanutól befeketítve távozott a hadi kötelékből. Daczára annak, hogy ez év kezdetén ügyét rendezendő kétszer is járt Bécsben, daczára, hogy augusztusban történt bevonulása után legott Marienbergnél egy fényes haditettet vitt végbe, a hadseregtől megvált.

A pör tovább folyik. Ezúttal a pozsonyi katonai parancsnokság ügykörébe kerül. Feketének végre 1781 április 18-án a 4434 frt 35 4/8-ad krajczárra hiányt és költségeket levonták, de a tartozás 4571 frt 18 2/8-ad krajczárra terjed, miértis elrendelték, hogy a hiányzó összeg is levonassék.

Így intézkedett az udvari hadi tanács is. A lesújtó ítélet ellenére Fekete nem hagyja ügyét, de sikertelenül, míg végre önmaga is belátja, hogy az igazságot nem a katonai hatóság

szokta osztani, tehát belenyugszik és a követelt összeggel nyugdíját terhelteti (1785). Mintegy erkölcsi elégtételül említi későbbi emlékeiben, hogy Sauer generális hasonló sorsban részesült.

A katonaságtól távozván, még egyéb ügyekkel is terhelték őt. Már 1780-ban követelik rajta az ezred regulamentumát, melyet azonban Ried generális hagyatékában nemsokára megtalálták. Ugyanakkor követelik tőle a meg nem lelhető ezredi gyógyszerészkönyveket, melyeket hivatalbeli utódjának, Kollonics gróf ezredesnek nem adott át. Végre ezek is megkerültek. Egy másik követelésnek, körülbelül 5190 frtnak törlesztését, mely a ki nem szolgáltatott gyógyszerészi és egyéb pénzekből állott, Fekete már szó nélkül elvállalta. Ekkor (1785.) Fekete a hadi pénztárnak a 4571 frt 18 $^{2}/_{8}$ kr. és az utólag elvállalt 6136 frt 56 $^{6}/_{8}$ krra növekedett eredeti tartozását, összesen 10,707 frt 75 krt nyugdíjilletékére rovatta.

Kegyvesztettségének harmadik oka saját felesége, a kitől már hadi pályájának befejezte előtt véglegesen elvált, részint azért, mivel érthetetlen szeszélyeit és gőgjét ki nem állhatta, részint, mivel azt hitte és ez későbben be is bizonyosodott, hogy ellenségeivel szövetkezve, kegyvesztettségének és balszerencséjének okozója.

Eszterházy Jozefának mind az udvarnál, mind a legmagasabb körökben élvezett befolyása, melyet kétségkívül előmozdított az a viszony, melyet Lacy marsall egyik barátjával kötött, sokban hozzájárult, hogy a könnyelmű férj és a látszat szerint könynyelmű katona elvesztette a felsőbb körök kegyét.

Feleségével ez időtől fogva csak a biróság előtt találkozik, a hol az férje ellen vagyona eltékozlása miatt pört indít.

Többszörös óhaja és törekvése, hogy a hadsereghez visszakerüljön, az ehhez érzett nagy szeretetének és a katonai változatos élet vonzalmának tanúja. Ez a vágy és csalódása végső napjáig fúrta őt. Több levélben, számos versében ismételten említi, mily galádul fosztotta meg «a tatár irigység», «az udvari

Caballe» a hadi pálya dicsőségétől.[1] Ő, az «Isten haragjából régi káplár», ki a »betsület útjába» járt és «diadalmat nyert néha Burgusoktól», ötven éves korában politikai dicsőségért kezdett lelkesedni, mely érzelem alól azonban ki-kitör a katona-szív elkeseredése és a mellőzött ember boszúja. Ily szellemben írja 1800 körül fiának, ki ekkor Galicziában utazgat, Vengerkából küldött levelelére[2]: »Valóban irigylem néked azon vidéknek látogatását, mellyben én sokféle okokra nézve szerentsés voltam. Singaván lakott a most meghalálozott Generalis Sauer akkori Obesterem; Olesiczán lettem Obester és kártyavárait előmenetelemnek (bár azokat irigység szele elpusztította,) építeni kezdettem. Jön ehhez, hogy fiatal 's egészséges lévén, a bút-bajt alig éreztem:

Hadaknak Istene nem szünt ketsegtetni
  Borostyán szerzéssel, 's velem reméltetni,
Hogy diadalmakra Vitéz sereginket,
  Vezérleni fogom, mert noha népinket
Hódítnám, nem hagytam szívem bágyasztani,
  'S úgy tudtam időmet két karban osztani,
Hogy kötelességem gyorsan meg tétessék;
  De mégis mulatás el ne mellőztessék;
Dombiczán, Tarnovon Amor lépes méze
  Szívemet elfogta, de rajt nem tetéze,
Mert naponkint mégis legényim munkáltam,
  Vagy hasznos sereglést fejemből próbáltam.
Így éltem Ifjantan azon szomszédságba,
  Nem vélvén, hogy jutok olly nyomorúságba,
Mely már régtől fogvást kínozva lelkemet,
  Sem hogy had piarczról el nyomnak engemet,
'S későbben kivánván Hazát építeni,
  Hogy udvarnál bajba, szint a fog ejteni,
Mert tsak Törvényünknek, 's ő néki szolgáltam,
  Demagogusoknak pedig ellent álltam,
Kik mindent intézvén maguk rút hasznára,
  Mászva mégis értek, jóknak jutalmára,

1 Pucelle, a XII. ének előszava.
2 Magyar Munkáji, II. k. 182. 183. ll.

Azt sem véltem akkor, hogy én vénségemre
Siránkozva nézzek fogyott értékemre,
'S a' rendet szeretvén, mégis bele dűljek
A' kerűlt örvénybe, 's torkig elmerűljek.»

Összes kártyaváralnak összedőltén siránkozik e versben, pedig mindegyikhez sok tehetséggel, nagy ambiczióval, de még több önérzettel fogott, de éppen egyéniségének e tulajdonságai buktatták ki először a hadsereg kötelékéből, majd az udvar kegyéből s végre az országintéző rendek sorából.

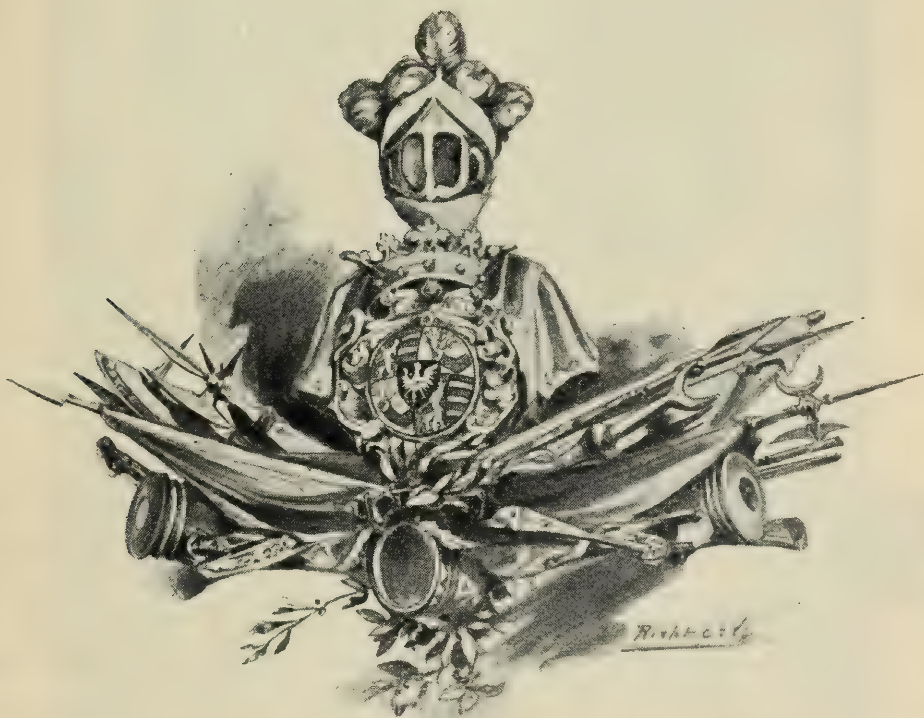
Hadi ténykedését nemcsak a vitézség, hanem a humánus katonai szellem jellemzi. Oly katonai szellem, mely nem értett ugyan a magas állásához szükséges hivatalnoki pedánssághoz, de annál inkább tudott a fegyelemhez, a lovagiassághoz, a gavallérsághoz és vitézséghez. Oly erények, melyek a háborúban több sikerre vezetnek, mint a békében, pedig az ő rövid hadi pályája épp a békés időbe esik, mikor műveltsége a szellemi munkásság terén több hasznot hajtott volna, mint a táborban. Összes nevezetes bajtársai a háborúban tüntethették ki magukat s aztán a nyugalmas években sokat elnéztek hadi dicsőségük kedveért. Neki ebből nem jutott ki. A bajor örökösödési háború, melyet franczia verseiben oly lelkesedve üdvözölt, inkább egy óriás méretű hadgyakorlat volt, semhogy benne kisebb csapatok nagyobb feladatokat végrehajthattak volna. Marienbergi dicsősége az egyedüli kimagasló hadi tett, melynek gyümölcseit azonban nem élvezhette.

Egy szóval, a körülmények itt sem kedveztek tehetségeinek.

Katonaerényeit azonban nemcsak az elősorolt dolgok bizonyítják. Levéltári adatok szerint 1778-ban a legfelsőbb katonai hatóságtól az ezredparancsnokok számára a korlátlan pallosjogot kérte, hogy a béke idején vagy a háború előtt és alatt állandóan ismétlődő katonai szökéseket statarialis büntetéssel megszüntesse. Mivel kérése a regulamentumba ütközött, megtagadták. Ugyanakkor a fegyelem föntartása végett kérte, hogy ezredkiegészítő csapatainál tiszteket is alkalmazzanak. Első izben hallani sem

akartak róla, végre megengedték. Alárendeltjeinek nyomorán, elhunyt tisztjeinek özvegyein és árváin pedig nemcsak tényleges szolgálata idejében, hanem utána is, pénzzel és közbenjárásával igyekezett segíteni.

Fekete János katonai pályáját, mint megannyi más magyar generálisét, az egyéni önérzet, a büszkeség és a lelkesedés érzelme aranyozza be. Ő az érzelem katonája volt, a ki hadi tevékenysége alatt nem értett a felsőbb katonai tisztségekhez is megkivántató bürokrata rendszerhez és inkább saját hadászati invencziójának sugallatára, mint föllebbvalóinak vagy a regulamentumnak parancsszavára hallgatott.

31. GRÓF FEKETE JÁNOS CZIMERE.

32. FEJLÉCZ EGY II. JÓZSEF FÖLÖTT MONDOTT GYÁSZBESZÉDBŐL.

ÖTÖDIK KÖNYV.

II. JÓZSEF ALATT.

I.

Mária Terézia, a Fekete család egyedüli jótevője és pártfogója, a kinek Fekete György méltóságát és terjedelmes vagyonát köszönte, 1780 november 27-ikén halt meg. Igaz, hogy a kanczellár nagy népszerűségét és a függetlenül gondolkodók szeretetét föláldozta, de azért nem szűnt meg a bécsi udvartól minden hazafias áldozatért a hazának a viszonyokszabta és a körülményekengedte újabb előnyöket kinyerni és biztosítani.

A trónváltozás nemcsak az országra, hanem a királynő egyes kegyeltjeire nézve is végzetessé vált. II. József trónraléptével az udvari szellem, az állami háztartás rendje, a közigazgatási rend-

II. JÓZSEF CSÁSZÁR.

szer majdnem máról holnapra megváltozott. A tettekre vágyó fejedelem, a ki már anyja életében sok kiváló jelét adta annak, hogy országait a szellemi és politikai haladásban európaibb, még pedig az eddigi állapotnál több hasznot hajtó anyagi színvonalra emelje, s kit eddig a királynő konzervativ kormányzása és akarata sok reformtól visszatartott, most még ifjú korából megőrzött lelkesedésével fogott államfölújító és nemzeteket, ha kell, fölforgatás árán is átalakító eszméinek érvényesüléséhez. A korviszonyokhoz képest egy önalkotta elméletnek, politikai utópiának megvalósítására törekedett, mert sem monarchiája, sem népe, különösen annak papsága és nemesége, nem volt hajlandó arra, hogy újításait elismerje, kecsegtető üdvriadallal vagy örömmel fogadja. A köznép maga, mely a változást, a jobbulást óhajtotta, még halála után is kesergett érte, a nemesség, melyet kiváltságainak gyökerén támadott meg s mely az évszázados alkotmány intézményeiben és a közigazgatásban látta kiváltságainak biztosítékát, halálát újjongással fogadta.

Bár a jövő a császárnak adott igazat és eszméit jobbára megvalósította, de korának hatalmasai intézkedéseinek ellentállottak és még életében fölforgatták.

Trónraléptével legott munkához fogott. Eljutott tehát oda, a hová évek hosszán vágyódott. Már korábban is többször hangoztatta: csak tíz évre van szüksége, hogy terveit végrehajtsa. Most e tíz évnek kezdetén allott, nem remélve azt a véget, mely tervszerű és igaz meggyőződésből eredt munkásságára vár. A mit jóindulattal és lángeszű divinároióval kezdett, azt később egy tollvonással kellett eltörölnie.

Föllépése elsöpörte Mária Terézia kegyeltjeinek nagy számát s reformjainak több nevezetes államférfi és katona esett áldozatul. Ezek egyike Fekete György gróf, a ki József erőszakosan fölforgató intézkedéseinek hivatalból is ellenszegült, midőn a koronázatlan király a magyar alkotmány és közigazgatás ellen intézte támadását. Györgynek indokolatlanul meggyanúsított fia pedig méltó elkeseredéssel és nem titkolt boszúvágygyal hagyta

el a katonai pályát, a melyen tehetségeinek már-már sikert elérő mesgyét vágott.

Fekete Jánosnak egész szellemi lénye, jelleme, törekvése és szórakozásai minden ízében ellenkezők a császáréival.

A lelkes katona nemcsak a katonai bürokratizmus megtestesült ellenségeként áll Józseffel szemben, hanem politikai meggyőződése, belénevelt arisztokrata fölfogása, régi magyar nemesi mivoltának átható érzete is ellentmond a monarchikus jozefinus szellem zsarnoki erejének. Lelkéből gyűlöli a császár rendszerét, de nem azzal a hévvel, a melylyel egy elvet gyűlölnek, hanem a mint a megyűlölt személyiségnek: a császárnak elveit szokás gyűlölni és üldözni. Ettől az érzelemtől hajtva hagyja el a katonaságot és nem tér oda vissza a császár hivására sem. Ettől vezetve a társadalmi és politikai téren is fölvette ellene a harczot. Igaztalanul ugyan, mint azt későbbi vallomásai elárulják, de mégis bizonyos, a megsértett ellenfél által elismert joggal. Működése tehát inkább a császár személye ellen irányult, s csak másodsorban intézkedései ellen. És a gyűlölség azonnal megszünik, mihelyt a császár nem él többé és az autokrata, reakczionárius I. Ferencz uralkodása alatt József szabadelvű intézkedéseinek egy részét visszaóhajtja.

Fekete különben is Voltairenek és irányának testi-lelki híve, mig a császár Rousseau tanítványa. A voltaireianus bölcselete lassan és önállóan fejlődik át bizonyos eredeti világfölfogáshoz; Rousseau híve, mihelyt a hatalmi polczra jut, mint II. Frigyest követő fejedelem, kiváló eredetiséggel kívánja országait átalakítani és alattvalóit boldogítani. A voltairei epikureizmusnak és fölületességnek esküdt ellensége, államában a katonai rendet és szigorú kötelességtudást kivánja, mint azt Poroszországban látja.

II. Frigyes Józsefnek is, Feketének is ideálja, s mig Fekete, ki a csatatéren ismerkedett meg Nagy Frigyes tehetségével és vele magánuton is érintkezett, neki föltétlen bámulója, addig József bár sokban utánzója és követője, mégis politikai ellenfele. Ez hagyományokat tipró intézkedéseiben a rendiség kiváltságait és

a felekezetiség palladiumjait nem ismeri el, csakis újító eszméire, a czélszerűségre és a józan észre hallgat. Mint az állam első hivatalnoka, csakis a munkának szenteli magát. Meggyőződése, hogy minden ember szolgálatával tartozik az államnak s a hivatalok betöltésénél a monarchiai közjóért lángoló lelkekre volt szüksége, a kik le tudnak mondani az élet kényelméről. Fekete ellenben csakis a nemzet közjaváért lelkesedik és áldozik. József rideg államáért nem akar lemondani semmiről, legkevésbbé nemesi előjogairól. A császár előtt az egyén megszünik, de nem a nemzetekért, hanem a monarchiáért, Fekete mindenekfölött egyéniség, még pedig határozottan magyar. Józseffel, a fukar, makacs, feledni nem tudó, zárkozott, bizalmatlan, föltétlen engedelmességet követelő császárral szemben a művészetet és költészetet szerető, az ünnepélyeket, a drága szövetekben ruházkodást, a családi kincseket fitogtatni akaró és az aranyos termek fényesre viaszkolt pádimentumát megszokott udvaroncz állott, ki azonfölül nyiltszivű, jókedvű, pazarló, kényelemszerető és czigány természetű főur is. A császárral csakis a makacsságban és megyőződésének szívósságában rokon, a mely rokonság azonban két ilyen egyént csak elválaszthat és sohasem egyesíthet. Az a nagy szeretet és rajongás, a melyet Fekete egykor a fiatal császár iránt érzett, most tízévi gyűlölséggé fajult. Érezte, sőt vallja is, hogy József nagy fejedelem, a ki hősnek született, látta, hogy minden vállalkozásában szerencsétlen, tudta, hogy mélyeszű férfiu, a ki azonban korlátlan erőszakosságával észellenes dolgokat művel, hogy spártai jellem, ki csak jót és hasznosat akar, de kiváló autokrata, a ki csak rosszat teremt; tudta és vallotta is, hogy Habsburg Rudolf óta ő az egyedüli nagy Habsburg, de rossz nevelése, önfejűsége és szarkasztikus valója lerontja a nép és a külföld imádatát.

Ilyen fölfogással Fekete nem várhatott s nem is várt semmit sem a császártól, sem annak kegyeltjeitől.

A katonaságtól megvált generális ezután kizárólag szenvedélyes kedvteléseinek élt. Szinház, gyakori utazás, hazardjáték,

a költészet és később egy kalandos politika foglalja le idejét. A két utolsóban lelte meg tulajdonképeni életczélját. A többi magyar érzelmű főúrral együtt, a kik József alatt politikai tétlenségre voltak kárhoztatva, s kiknek forró hazafisága tevékenységre alkalmat nem talált, megvárta, mig vállvetve részt vehet a nemzet újjáteremtésében, vagy, a mint ő mondja, a «haza építésében».

Elhagyván a katonai pályát 1780-ban nagyobb utra kél a «római birodalomba,» a hova «egészségének helyreállítása végett» négy havi engedélyt kapott a katonai hatóságtól.[1] Franczia emlékirataiból tudjuk, hogy szabadságoltatásának ez a czíme, csak czégér, hogy a katonaságtól, melyet «dicsően szolgált, de dicstelenűl végzett be», menekülhessen. Útja a Rajna felé vezetett, hol már annakelőtte is megfordult, midőn II. József császárrá koronáztatása alkalmából Frankfurtban mulatott.[2] Még útközben fogamzott meg benne a szándék, hogy franczia munkáit: verseit, levelezését és prózai műveinek egy részét egybegyűjti és kiadja.[3] Nagy arányú levelezéséből főleg a Voltaire-rel, Ligne herczeggel és körével közölt levelek, prózai műveiből a Mária Teréziát és Ferencz császárt jellemző beszédek, az 1764. országgyűlés jellemzése és a voltairei levelekben foglalt politikai irányzatú «Copie» és «Refutation»[4] költi föl az általános érdeklődést.

A «Copie» Voltairetől, a «Refutation» Feketétől származik. Az támadó, ez védő irat.

Ez a két gúnyolódva írt elmélkedés a bécsi udvarnak, Kaunitznak és Mária Teréziának álnevek alatt tárgyalt jellemzése. Erese, Aranda, Amman, Miranda, Spanyolország, Madrid helyett a királynő, Kaunitz, Voltaire, Fekete, Ausztria és Bécs értendő.

Voltaire szerint Spanyolországban a szabadság bűn, a szellemi eldurvulás megfizethetetlen érdem, az uralkodás olasz

[1] Hadi ltár: G. 1857. sess. 50. június 24., Fasc. 1341. június 14.
[2] Mes rapsodies, II. k. 145. l. Mes Confessions.
[3] U. ott, II. k. 242., 273. l.
[4] U. ott, II. k. 199. l.

harlekinád. Volt idő, midőn Cicero és Virgil volt az egyetlen engedélyezett olvasmány, midőn a gondolatokat megvámolták, midőn egy könyvárús, a ki egy udvari tisztnek betegsége alatt könyvet adott, a gályára került. Mindenben a jezsuita uralom kerekedett felül, s Konstantinápolyban a görög rabszolga szabadabb, mint az osztrák alattvaló. Megfélemlítéssel uralkodnak s a politikus nem meri egy courtisane fülére bízni azt, mit az angol az egész parlamentnek, a népnek, a világnak elmond. Itt a vallás az első hatalom, ez pedig üldözi a merész szót, jobban mint Attila vagy Tamerlan, a merész író pedig a trón megingatója. Alig van három vagy négy ember, a ki nyiltan mer beszélni, s a «coetus selectus», melyben a férfi be meri vallani érzelmeit, titokban működik. Csak Anglia és Poroszország szabad, mert lerázta a római igát.

Fekete szerint Voltaire téved, távolból nézi a dolgokat s messziről elhatott mendemondáknak ad hitelt. Aranda miniszter nem reformálta ugyan az előítéleteket, de sarokba szorította a jezsuitákat. Szellemes ember, a ki a művészetek és a franczia irodalom pártfogója, szereti az olasz operát, de e mellett parókájára és ruházatára épp oly nagy gondot fordít, mint a diplomatiára. A hízelgők és udvarlók csoportja nem érzi szükségét a gondolatnak, a merész támadásnak s bár a miniszter az uralmi formát átalakította, a vallás hatalma óriási. Voltaire, d'Alembert és Marmontel műveit száműzték az udvartól, mert a királynő fél szellemüktől, pedig örökösen róluk beszélnek, őket idézik és híveik száma az egész környezet. A kormány nem üldözi a filozófust, az uralkodó a néppel sokat törődik és híveinek üdvét emelni óhajtja. A «coetus selectus» nem oly erős, hogy itt is megteremtse azt a szellemet, a mely Francziaországban otthonos, de a tudatlanság nem egyetemes. A szellemi reformokat sem a miniszter, sem a kormány, sem az uralkodó nem fogja keresztül vinni, mert a reformokat rendesen pár elszánt egyén teremti meg.

Ugyanebben a munkájában látott napvilágot a «Lettre sur la diète de 1764,» az oly nagy lelkesedéssel összeült, de annál kevesebb eredménynyel eloszlott országgyűlésről írt levele, melyben a nemesi felkelésnek atyja által elkerülhetetlenül szükségesnek tartott és állandóan sürgetett, de a nemzet egyeteme által el nem fogadott reformját magasztalja.

Nevezetes még a «Mes confessions» czimű verse a frankfurti koronázás idejéből, a melyben leplezetlen, sőt kiméletlen magajellemzése kelti föl az olvasó figyelmét.

A többi: a versek, az elbeszélések, a beszédek és gondolatok inkább kulturtörténeti adalékok, semhogy a mai általános érdeklődést Fekete verselő munkásságára irányítsák. Látjuk bennük, mint forgolódik az annyira művelt udvaroncz a bécsi udvar pajkos és negédes köreiben, mint élvezi annak franczia ledérségét, mint csillog szellemével ama jelentős körben, mely az imádott királynő, de különösen férje közelében a franczia udvart, a franczia műveltséget és irodalmat pártolja és utánozza.

Ezek a művek azoknak az előkelő írói férfiaknak jellemzését foglalják magukban, a kik czéljukul tűzték ki maguknak, hogy — ügyet sem vetve az akkor Bécsből fejlődő és erősbödő német szabadon gondolkodó irodalomra, — az udvart a franczia szellemnek foglalják le s a szinházakban és a társaságokban a franczia gondolkodás hódító útját előmozdítsák és hatását megszilárdítsák. Ligne, Ayrenhoff, Ried és maga Ferencz császár voltak ez iránynak legkiválóbb szószólói.

Fekete ebből a szempontból válogatta össze jelentősebbeknek látszó munkáit; midőn azonban 1781 évben a «Mes rapsodies» két kötetét közrebocsátotta, ez a szellem már nem hódított. Ferencz császár halálával lassankint az udvarból, majd a társaságból, végre a hadseregből is tünedezett. József köre irodalomra és művészetre nem igen adott, ez haladhatott a maga rendes demokratikus útján. Helyette tehát a Denis, Gellert, Gleim, Müller János Henrik Frigyes, Schröder és mindenekfölött Lessing úttörö munkássága kaput nyitott a német szónak

és költészetnek Bécs szinházaiba, a társaságokba és a lapokba. Lessing személyes megjelenése után az ő művei és velük a germán szellem hódították meg az udvart, II. Józsefet, a körülte csoportosuló szabadkőműveseket s más titkos társulatokat, Bár maga II. József sem a tudományt, sem az irodalmat nem sokra becsülte, mégis germanizáló törekvéseinek előnyére szolgált a már hatalmasan föllendülő német irodalom.

A «Mes rapsodies» franczia szelleme tehát már nem talált Bécsben termékeny talajra, s a mit hatásáról tudunk, az csak annyi, hogy baráti körben: az arisztokrácziánál, a katonaságnál csakhamar elterjedt, a nélkül azonban, hogy a köztudatban mélyebb medret vájt volna. Nem terjedt el hazánkban sem és igen kevesen olvasták. Híre ugyan terjedt, sőt még bizonyos nimbuszt is adott írójának, de az akkori magyar írói nemzedéket nem lelkesítette. Inkább beszéltek róla, mint olvasták, sőt legendákat ís költöttek írójáról, mint azt Beretsinyi Nagy Lászlónál, Aradmegye jeles monografusánál olvassuk, ki azt mondja, hogy «a titokzatos tudományokkal foglalkozó» Fekete franczia munkái «Amstelodamban» adattak ki. A már mondottakból kiviláglik, hogy ezt a művet még a külföldi irodalomban oly alaposan és majdnem egyetemesen jártas Kazinczy Ferencz sem olvasta.

A könyv különben is az indexre való volt. Szelleme, mely leplezetlenül hirdeti az encziklopédisták tanait, mely Voltaireből táplálkozott, mely vallásellenes tendencziákban gazdag s szocziális fölforgatásra is törekszik, s mely végre az erkölcsöt illetőleg is sok kivánni valót hagyott fönn, a czenzurának, még az amúgy is enyhe jozefinus sajtórendeletnek is megsérti pontjait, a mennyiben a katholikus vallást rendszeresen ostromolja, a lábrakapott hitetlenséget terjeszti és elősegíti.

Fekete tudta ezt s azért, habár jelszava «inque meo nullum carmine crimen erit», mégis névtelenül és Genfben adja ki munkáját.

A könyv tényleg az indexre került s hatása ezzel is elmaradt. Későbben azonban, midőn II. Lipót alatt az új szellem iránt

Magyarországon is fölébredt az érdeklődés és Fekete politikai szereplése lekötötte iránta a közfigyelmet, annál szorgalmasabban forgatták főúri barátai és elvtársai.

Fekete e franczia műve kiadásának egyik czélja az is volt, hogy a külföldön, főleg Francziaországban is elterjedjen. Vajjon írói ambiczióját sarkalta-e ezzel, vagy pozicziót akart teremteni magának, az kétséges. Dalolt, írt francziául, mert ilyen volt a divat, s mivel jól írt, sőt Voltaire dícséretét is kiérdemelte, tehát költött tovább is mindhalálig. Fő czélja pedig az volt, hogy voltaireianus gondolkodását a jozefinus korlátolt józansággal összemérje, hogy meggyanusított jellemét a maga őszinte mivoltában tárja ki barátai előtt. S mindezt el is érte. Sajnos, hogy idegen nyelven teszi, ámde még nem látta be, hogy eszméi csakis akkor hathatnak, hogyha azokat nemzete szűk körében iparkodik érvényesíteni. S ekkor talán még nem is érlelődött meg benne az a szándék, hogy politikailag is hasson, inkább emléket állított élete egy nevezetes és nem dicstelen korának, a melyben a legmagasabb kitüntetések között is megőrizte lelke ifjú ragaszkodását a költészet és a barátság iránt.

Franczia művét még 1782-ben, Hollandia és Németország bekalandozása után, egy németül írt munkája követte.[1] «Die Buchstaben, oder Bruchstücke über was Sie wollen; kein ABC weder für grosse noch kleine Kinder» czímű műve, mely Dessauban látott napvilágot. Tárgyát, körét és irányát csak cziméből sejthetjük; a munka maga egyetlen példányban sem ismeretes. Úgy látszik, teljesen elkallódott, s csupán a bíbliografiai adatok őrizték meg emlékét.[2]

E két munkával tetemesen rászolgált arra, hogy Bécset, az udvart és saját otthonát kerülje, nehogy alkalmatlan zaklatások nyugalmát zavarják. Ezért még 1782-ben és 1783-ban Olaszországba utazik, majd hosszabb ideig tartózkodik Triesztben, a

[1] Hadi ltár. Fasc. 1. 341.

[2] Emliti Wurzbach, de Kayser is: Vollständiges Bücherlexikon, 1834, Magyar könyvtárakban nincsen. Berlin, Dessau Lipcse, Páris és London könyvtáraiban sem sikerült megtalálni.

honnan atyja hivására is, de főleg pénzzavarok miatt ismét haza jön. Ily értelmet olvashatunk Széchenyi Ferencz grófhoz írt és pénzügyleteinek elintézését kérő leveleiből.[1]

II.

Atyja 1783-ban hivatalát ott hagyta és nyugalomba vonult. Áldozatává lett II. József alkotmány- és közigazgatási reformjainak. Az öreg országbiró erős udvari érzelme és hazafias gondolkodása összeütközésbe jutott Józsefnek a helytartótanácson eszközölt reformjával. Kivénült abból, hogy a tetterős fejedelem újításait átértse és őt érvényesítésükben gyámolítsa. Bürókrata sem volt annyira, hogy a rendiségen, a nemesi kiváltságokon alapuló régi alkotmányt megszüntethetőnek vélhette. Annál inkább volt erre hajlandó mindenre kész és általánosan gyűlölt sógora, Niczky Kristóf gróf, kit József Magyarország kormányának élére állított, ki «tetőtől talpig bürókratának mutatta magát, kiben ez országban senki sem bízott és ki annálfogva legméltóbbnak látszott a legfelsőbb bizalomra.«

Sem Fekete György, sem Niczky Kristóf az igaz magyar érzelmű politikusokban még haláluk után sem hagytak áldott emléket maguk után, de míg az leköszönésével kiengesztelte a kedélyeket, ez hivatalvállalásával osztatlan gyűlöletet keltett. A későbbi paskvillus-irodalom mindkettőt sújtja:

. . . már kettő meghalt,
És mindenik magyar volt.
Utálatos hamuvá vót,
Minden roszat az koholt;
Egyik kinek Kormos neve
Feketére mutatott,
Betöltötte nevét szive
S vajmi sok kárt okozott.
Másik Niczky Kristóf vala
A hazának Pestise,
A ki minket el-árula,
Pandorának Pixisse,

1 Széchenyi Ferencz levelei az 1782—1783. évekből a Magyar Nemz. Múz. levéltárában elhelyezett családi levéltárban.

Méltó kinek koporsóját
E versekkel illetik,
Dicső hazánknak rontóját
Imigyen megtisztelik:

Hic jacet,
Quod omnibus placet,
Quia
Proditor patriae tacet.[1]

Fekete János, a fiú és rokon azonban más emléket állított nekik.

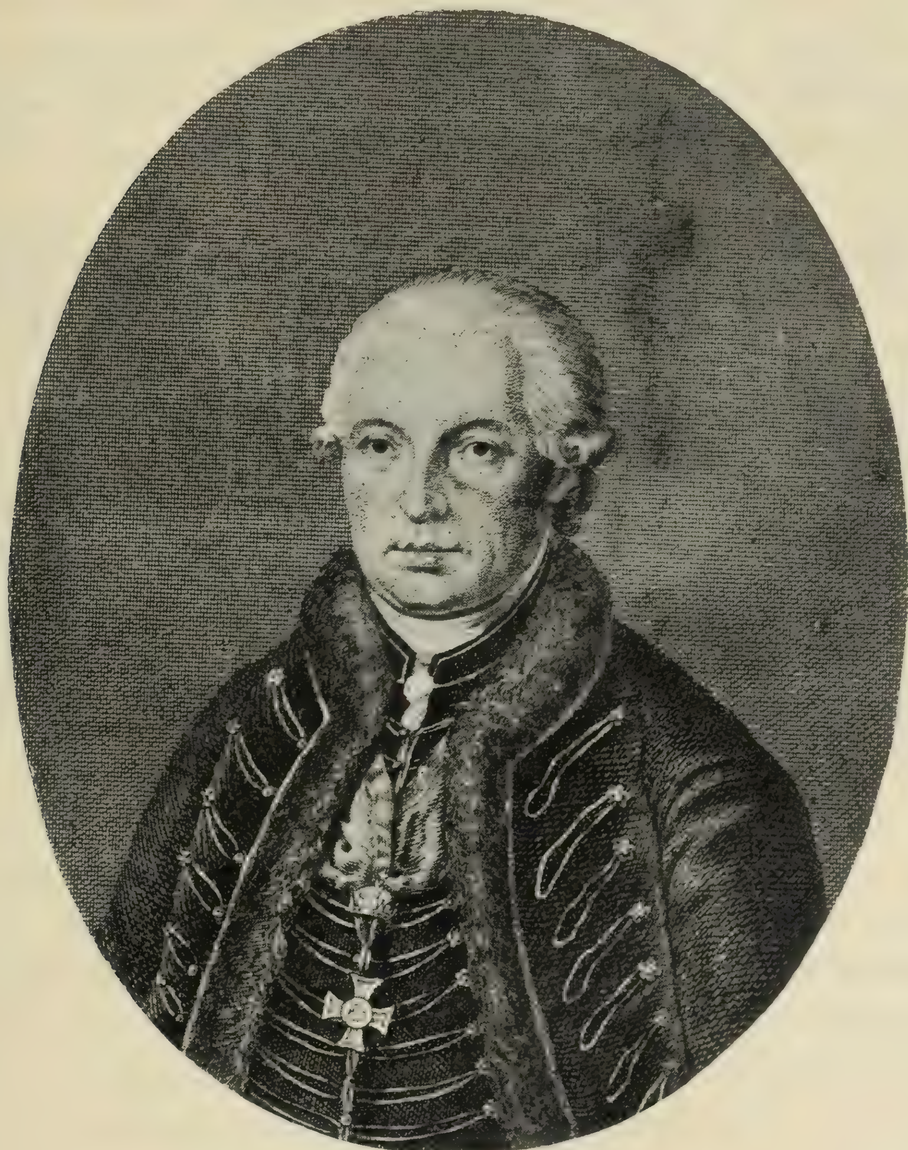
Niczky Kristófról különös módon emlékeznek emlékiratai. Tudvalevő dolog, hogy Fekete Györgynek azért kellett hivatalát otthagyni, mivel Józseffel szemben az alkotmányt, a kiváltságos közigazgatást és a helytartótanács szervezetét védte. A haladó császárral szemben a maradi államférfiu Mária Terézia intézményeit védte, sőt még nádorválasztást is emlegetett. Bukását Jankovics Antal és Niczky Kristóf nyilvános és alattomos támadásai mozdították elő. Niczky sugallta a királynő utolsó éveiben azokat az újságczikkeket, melyek az országbiró munkásságát birálták, érdemeit tépdesték s elítélték, és mikor József alatt Fekete György nyugdíjaztatása szóba került, Jankovics Antal a kanczellár állására Niczkyt ajánlotta a császárnak.[2]

Fekete János emlékiratai szerint, a ki nagybátyját már korán gyűlölte, az új országbiró, vagy mint ő nevezi, Magyarország Sejanusa, «ostora»: nem volt lángelméjű, hanem közepes, alantjáró tehetség. Ifjú korában írt munkái: színművei (Tagyrides) kritikán alúl álló művek, melyeket Fekete már tizennyolcz éves korában javított. Csak latinul és magyarul tudott. Szellemtelen, száraz lélek. A mi szellemességet későbben elárúlt, azt alantasaitól sajátította el, kiknek korlátlan zsarnoka volt. Mint hivatalfőnök, megkivánta tőlük, hogy gályarabok módjára dolgozzanak és a császár intenczióit ellenvetés nélkül végrehajtsák. Fenhéjázása és önzése határtalan volt. Állásánál fogva követelte, hogy tekintélye előtt nemcsak hivatalnokai, hanem egész Magyarország földre boruljon. Működése kiölte a haza és a magyarság iránt viseltető szeretetet. Halotti terítőt vetett az országra. Jankovics gróf, a ki hasonló

1 Múzeumi kézirattár.
2 Petites reflexions, LXXI—LXXVI.

anyagból volt gyúrva, mégsem vállalkozott szerepére, hanem Niczkyre hárította azt a tisztséget, melyet a császár neki szánt.

Niczky és Jankovics egyesült erővel túrták ki Fekete Györgyöt a kanczellariából.

33. GRÓF NICZKY KRISTÓF.

Niczkyről említi György fia, hogy egy ízben, midőn atyja már nyugalomban volt, nagybátyja az öregnek vendégszeretetét vette igénybe. Fekete György, a ki sógora jellemét ismerte, vele szemben megőrizte hidegvérét, a házigazda tekintetét és a külső formát. Együtt ebédeltek. Leverő, nyomott hangulat uralkodott.

Niczky az asztalnál komor, egyszótagú volt és keveset is evett. Midőn ebéd után a beszéd folyamán egy ablakrésben megállottak, Niczky könnyekkel szemében kért Fekete Györgytől, «ki belőle embert faragott», bocsánatot, mert ellene dolgozott s hivatalából kimarta. Fekete vidám szóval nyugtatta meg az új országbírót s kijelentette, hogy hálát ad Istennek, mivel megengedte, hogy meggyőződését nem kellett föladnia, hogy hivatalától megvált, s örvend, hogy addig, a míg működött, föladatának emberül megfelelt.

Fekete János, atyjának föltétlen bámulója, e jelenet tanúja, mélyen okult atyja sorsán, midőn kijelenti, hogy minden maradékának meghagyja, nehogy valaha hivatalt vállaljon vagy a nemzetet szolgálja, mert a haza, épúgy mint a fejedelem, mindig hálátlan és «qui publico servit, nemini servit».[1]

Fekete János ekképen ellenséges lábon állott nemcsak a fejedelemmel, annak közjogellenes intézményeivel, hanem leghatalmasabb hivatalnokával is, a ki egyúttal vérbeli rokona volt. A «Petites reflexions», melyeket 1784-ben kezdett írni, minden sorából ez az olthatlan ellenszenvet, sőt gyűlöletet sugározza ki.

Hogy a viszonyok tűrhetlenségét elkerülje, ismételten utazgat. 1784-ben Olaszországban, Triesztben és Fiuméban fordul meg.[2] A költségeket apja fedezi, a ki ez évben, hogy fia gondtalanul élhessen, évi 5000 frt segélyt biztosít számára.[3] Ennek hallatára hitelezői tömegesen megtámadják, mire apja, hogy fia megrendült hitelét biztosítsa, 1785-ben tartozásainak összes kamatait kifizeti.[4] Ámde még ez sem teremtett neki kedvezőbb helyzetet, mivel rendes életmódja tetemesen meghaladta az évi segélyt és ő újra hitelezőkre vagy apjára szorult. Adósságainak s vele ezek kamatainak nagyságát maga sem ismerte, de nem is törődött velük. Kedvteléseinek semmiféle hitelező útját nem

1 Petites reflexions, LXXI—LXXVI.
2 Hadi ltár. G. 2998. Fasc. 3. 1337.
3 U. ott. C. 613. — Fasc. 58., 405.
4 Magyar Munkái, I. k. 9. 10. l. és Petites reflexions.

Trauerrede

auf den Hinschied

Sr. Hochreichsgräflichen Exzellenz

des Herrn, Weiland des Heil. Röm. Reichs Grafen

Georg Fekete

von Galantha,

des Heil. Stephanordens Großkreuz, Obergespanns der Aradergespannschaft, Ihro K. K. Apost. Majestät wirklichen geheimen Raths und gewesenen Obristlandrichters.

---

gehalten

von

Leopold Freyherrn von Schaffrath

Weltpriester, der JJ. KK. und der WW. Doktor, Direktor der Gymnasialschulen zu Pest.

PEST,
gedrukt bey Matthias Trattner, kön. priv. Buchdruckern.

34. GYÁSZBESZÉD GRÓF FEKETE GYÖRGY HALÁLÁRA.

szeghette, s így 1785-ben ismét utazik. A katonai hatóság megengedte,[1] hogy a német birodalmat beutazza, megparancsolta azonban, hogy Poroszországot ne érintse. Októberben már Bécsben van s innen távozik Morva-, Szász- és Bajorországba. 1787-ben ismét Németországban kalandoz.[2]

Ennek az örökös czigányéletnek eredménye, mint maga mondja 1788 újév napjára:

Im ez uj esztendő soknak ujj boszuság,
 Tsak üres erszény is, melly nagy nyomoruság.
. . . .
Nem kinozna, mint most adósságim súllya,
 S Tisztem hátrálása, ki szivem meg dúllja.[3]

Ámde a következő évben már nem énekelhette:

Bár üres erszényem bővebb töltésére,
 Adna kedves atyám újjult vetsernyére,
E' drága szokásnak fenntálló nevére,
 Körmöcznek borsábúl fia kenyerére.[4]

Mert atyja ekkor már nem élt, de megérte még azt, hogy családjának és pályájának nagy ellensége, Niczky Kristóf 1787-ben a nemzet nagy örömére meghalt. «Halálát ugyan» — mondja Dugonics a «Niczky-Róka» szerzője — «nem annyira sajnállaná, mivel halandó ember volt, hanem csak azt bánná, hogy halálával maga után vinné ő koporsóba egész Magyarországnak átkát».

Niczky felett a közvélemény mint történeti szellem tört pálczát.

Az 1788-ik évet Fekete János beteg atyja körül töltötte, a ki október 19-ikén halt meg, mint a Magyar Kurir mondja: «hosszas betegség után F. Ts. és királyi Fő hadivezér kedves fiának ölében,»[5] s utána veti e sorokat:

Nyugodjál nagy Oszlop! Sok terhit emelted
 Hazánknak midőn e szükségét viselted.

[1] Hadi ltár, G. 1931. Fasc. 1. 120. — F. 994. Fasc. 29., 87.
[2] U. ott, C. 395. Fasc. 29., 87.
[3] Magyar Munkáji, 1., II. k. 11. l.
[4] U. ott, 1. k. 10. l.
[5] U. ott, 1. k. 13. 14. l.

III.

Fekete György halálával fiára nagy föladatok háramlottak. A vagyon, mely reá nézett, mindeddig ép és adósságmentes. Atyjának kamatozóan elhelyezett pénze biztos kezekben volt, s a hol szükségesnek mutatkozott, ott a fiú pör útján hajtotta be. Így jutott a pestmegyei Vattay János és neje Törös Máriánál még 1781-ik évből eredő 10,000 forinthoz, melyért az adósok pestmegyei birtokukat terhelték.[1]

A birtokokat, melyek Vas, Somogy, Zala, Pest, Arad, Csanád és Zaránd vármegyékben feküdtek, bár széttagoltságuknál fogva nehezen voltak kezelhetők, apja rendben tartotta és így juttatta gyermekének. A régi kötések alapján a zalamegyei birtokok elidegeníthetetlenek, de megterhelhetők voltak. Hogy idegen kézre ne juthassanak, arról Niczky György végrendelete alapján utódainak őrködő szeme gondoskodott. A többi birtokról tetszése szerint rendelkezhetett.

Adósságainak nagysága már ekkor kénytelenítette, hogy birtokainak távolabb fekvő részeit eladja s így adósait kielégítse. Ezek a Somogy és Vas vármegyékben fekvő részek, melyek a nagy Niczky-hozományból eredtek ugyan, de a Niczky Kristóf örököseivel kötött egyezség alapján eladhatók voltak. Niczky Kristóf egyetlen fia, György három gyermekének: Jánosnak, Lajosnak és Máriának, Erdődy Péter feleségének, csakis a nagy kiterjedésű, de Fekete haszonélvezetében levő zalamegyei birtokokat akarta biztosítani. Ekkor még az öreg Niczky György, a nagyatya szellemében és kivánsága szerint barátságosan egyezkedtek, míg később, Fekete János halála után, évtizedekre huzódó pörrel nyerték vissza jogos tulajdonukat, melyet Fekete elzálogosítás, bérbeadás és egyéb megterheltetés által alapjában megingatott.

[1] Pest vármegye levéltára, Ad Nr. 731. Nr. 1. 2. — Nr. 60. — Rotulus Actorum, Nr. 2258. — Chartabianca.

Fekete György a vasmegyei és somogyi birtokokat bérbe adta és így biztosította azokat. János már 1789 június 23-ikán Niczky Györgygyel megkötötte az egyezséget az iránt is, hogy a zalamegyei Betsehely, Pola és Szurd pusztákat eladhassa.

Ennek alapján részint azért, hogy fiának, Ferencznek, a ki ekkor már kimutatta hajlandóságát Illésházy Anna grófnő iránt, biztos megélhetést nyujtson, részint pedig azért is, hogy tömegesen jelentkező hitelezőit kielégítse, a fentnevezett három pusztát eladta.[1] Ennélfogva Szurd, Bakófa, Polány s velük Kápolnás-

35. RÁKOS-PALOTA.

falu, Táplánfa, Szent-Lőrincz és mások 1790 augusztus 31-ikén 100,000 forinton Festetich György gróf birtokába kerültek.

A zalamegyei birtokok nagy részét s így Rendeket is, úgyszintén a pestmegyeieket és az aradiakat idők folytán mind nagyobb adósságokkal terhelte.

Ő maga leginkább Pest és Arad vármegyékben tartózkodott. Fóthon úri kastélya, vadászterülete volt. Ez közel feküdt Pesthez, hová gyakran behajtatott. Aradban, hol irodalmi munkássága is

1 Múzeumi kézirattár, Fol. Hung. 984. Fassio Ctis Joannis Fekete.

visszhangra talált, benne nemcsak a gazdag birtokost, hanem a tudóst és költőt, a «Rejtektörténetek» íróját is becsülték.[1] Zarándon tornyos, régi udvarháza, szép vadaskertje, több uradalmi épülete, Ó-Szent-Annán, Új-Varsándon vagy Cserepes-Varsándon, Moróczon és Alatkán tágas instrukcziós pusztái voltak,

36. A RÁKOSPALOTAI RÉGI KÁPOLNA BELSEJE.

melyek többször látták földes uraságukat. Oláh és magyar lakosai szerették urukat és védnöküket, a ki pénzzel és egyéb adományokkal segítette őket. Ezek a birtokok sem voltak adós-

1 Múz. kézirattár, Quart. Hung. 60. Peretsényi Nagy László, Tettes Nemes Arad vármegyének az ő Egyházi ... állapotyáról, 1806.

sagmentesek, sőt halála után fia kénytelen volt azokat az Edelspacher családnak bérbe adni.

Ezek ellenében Fóth, Palota és Csomád pestmegyei birtokait bérbe adta, de felesége és fia szorongatására még 1790-ben mint hitbizományt fiának biztosította. A pazarlásai miatt aggódó és régóta elváltan élő felesége is pörbe fogta, hogy magának saját holtanapjáig életjáradékot biztosítson. Erre mindkét félnek kötelező testimonialét adott ki.[1]

Katonai adósságainak javarészét a hadi kincstár gondoskodásából már kifizette és e részről nem kellett azért aggódnia, hogy tovább zaklassák, sőt ebbeli kötelezettségeinek oda se nézett, úgy hogy az adósságok teljes törlesztéséről maga sem tudott, midőn a kincstár erre figyelmeztette. Annál inkább zaklatták a faráón vesztő, lovakért és asszonyokért mértéktelenül pazarló főurat nagyszámu hitelezői.

Adósságait szaporította a királyi életmód, a fényes megjelenés és a politikai czélok elérése érdekében tett költekezései.

IV.

Atyja halála után egy ideig Pesten tartózkodott, majd ismét utazási szórakozásokban keresett üdülést.

Huzamosabb ideig tartózkodik Bécsben, melynek társasága és irodalmi körei szívesen látták a bőkezű és szellemes grófot. Az a Bécs, a melyben ifjú korát töltötte, nagyon megváltozott. Az «Esquisse d'un Tableau mouvant de Vienne» könyvében, egy múltat és jelent összefoglaló képet nyújt és híven tükrözi vissza, mi vonzotta az írót ehhez a városhoz. Az élénk művészi élet, a mozgalmas társadalom, a művészeti intézmények, a felsőbb körök szórakozásai, maga a nagy városok ledérsége és romlottsága, minden kor művelt emberére nagy vonzó erőt gyakoroltak. Fekete, ki ennek az életnek minden előnyét kiélvezte,

[1] Pest vármegye levéltára, Fasc. 1087. és Fasc. 1088.

most bizonyos erkölcsi magaslatról birálja Bécs társaságát s művéből kiérzik a kegyvesztett főúrnak keserűsége, sokszor gyűlölete a II. József korabeli székváros iránt.

Azután inkább Olasz- és Németországban járt, hol egyéniségénél fogva is több rokonszenvre talált s hol írói munkássága alapján nem is volt ismeretlen, sőt, mint maga állítja, több irodalmi társaság tagjává is választotta volna,[1] hogy ha ez olcsó dicsőség ambiczióját kielégítette volna. Tudjuk ifj. Teleki Domokos példájából, hogy ily kitüntetés könnyen érhetett bármely előkelő és gazdag embert, kivált akkor, hogyha még hozzá mágnás is volt s ha pénzét nem kimélte.

Fekete nem ezt kereste Németországban, állandó utazgatásainak komolyabb háttere is volt.

Régi hadi pajtásai közül nem egyet talált ott, kinek házánál azután huzamosabb ideig is mulatott. A régi barátság révén került abba a nagy II. József-ellenes és poroszbarát mozgalomba, a mely ekkor Magyarországon nagyon elterjedt és erős visszhangra talált Poroszországban is.

Ennek a hangulatnak legerélyesebb megnyilatkozása a még mindig homályba burkolt Hompesch-féle konspiráczió.[2]

A József intézkedései iránt való ellenszegülés nemcsak a földmérés, a vallásos alapok államosítása, a közigazgatási és alkotmányellenes ujítások miatt ébredt, hanem nagyrészt személyes okokban is gyökerezett. A papság és a kiváltságait féltő nemesség, tehát mindazok, a kik hivatali minőségükben vagy anyagiakban kárt szenvedtek, a kik az alkotmányos és közjogi sérelmekben Magyarország romlását látták, egy más ország felé vetették tekintetüket, hogy onnan támogatást, jogorvoslást, sőt, ha kell, királyt is nyerjenek. A Hóra-féle lázadás az ország békéjét egy időre feldúlta, a török háború előrelátható kudarcza pedig a magyar nemzetet s annak hazafias elemeit Poroszország felé irányította, a honnan az ország megmentését várták. Egyes

1 Magyar Munkáji.
2 V. ö. Wertheimer Edének idevágó munkáival.

megyék, mint Gömör, Zemplén, Bihar, jeles főurak, mint az Orczyak, Vécseyek, Sztárayak, Semseyek, maga Fekete János és baráti köre, József esküdt ellenségei, inkább idegen uralmat kivántak mint Józsefét. A császár tartott attól, hogy Poroszország ki fogja aknázni a török háborúból reá néző előnyöket. II. Frigyes Vilmos porosz király élénk összeköttetésben állott az elégületlen magyarokkal, a kik minden alkalmat megragadtak, hogy József ellen a bálokon, az utczán, otthon, a megyei összejövetelekkor magyarságukkal tüntessenek. A megyék a porosz királytól kérték és várták megmentésüket s gyakori a magyar követ, a magyar főúr a bécsi porosz követnél és a berlini minisztereknél, sőt a királyi udvarban is. Fekete esetéből tudjuk, hogy a bécsi katonai hatóság szabadságolt és külföldön utazó katonáinak megtiltotta, hogy Poroszország határait átlépjék, mert a külföldön tartózkodó és utazó magyar urak szívesen látott vendégei a porosz udvarnak. Bécsben, Berlinben, Pesten és megyeszerte szőtték a barátság szálait, mely József és erőszakos intézkedéseinek megbuktatására törekedett. Nem ritka a porosz pénz, melylyel ezt a barátságot tovább terjesztették. Országszerte meg voltak arról győződve, hogy a porosz király nemcsak a protestánság őre, hanem a Habsburgok természetes ellensége s ügyesen fel tudja használni a magyarok Habsburgellenes hangulatát. Az elégületlenek megyénként szervezkedtek, egy részük pedig Hompesch báró személye körül csoportosult.

Hompesch-Bollheim Nándor Lajos József Antal báró, később gróf, előkelő pfalzi család ivadéka, ifjú korát az osztrák hadseregben töltötte. József császártól magyar indigenatust kapott. Kezdetben a svalizséroknál, majd a Jaquemin-kürasszíroknál szolgált. Mint katona ismerkedett meg a svalizsér Fekete óbesterrel, kivel későbben szoros barátságot kötött. A magyarokat «a kik vitézek, nemeslelkűek, de tudatlanok», igen korán megszerette és sokszor fordult meg Magyarországon, különösen a gömörmegyei udvarházakban. Alispánságot — mint állítják — nem viselt soha. A gömörmegyei alispánok listájában nem találjuk.

Inkább előkelő modora, műveltsége és galáns kalandjai révén vált nevezetessé és kedveltté. Híres a Draskóczy Máriával kötött

37. II. FRIGYES VILMOS POROSZ KIRÁLY.

szívbeli viszonya. Kiváló nyelvtehetség. Tud németül, francziául, latinul, angolul és olaszul s e tekintetben barátai közül csakis Fekete János múlja felül.

A katonaságtól 1787-ben mint kapitány vált meg. Egyideig Angolországba vonult s Londonban lakott. A török háború kitörésenek hírére Magyarországon át Zimonyba igyekszik, hogy ott Józsefnek szolgálatát felajánlja. Útközben Pesten és Budán is megfordult, hol régi fegyvertársai, Fekete, Orczy József és Sztáray Mihály körében mulat. Ezek rá akarják venni, hogy hagyjon fel a katonáskodás tervével, maradjon náluk, csatlakozzék az elégületlenekhez, kiknek világlátott és tapasztalt fölfogásával nagy hasznot hajthat. Visszautasította az ajánlatot. Midőn azonban József szolgálatkészségét el nem fogadta, haza felé utaztában boszúsan tért be pesti és budai barátjaihoz, a hol egyizben nemes emberekből, polgárokból és pórokból álló küldöttség kereste föl és kérte, hogy álljon az elégületlenek élére. Hompesch hajlandóságát látva, barátai siettek e kedvező fordulatot a maguk javára kihasználni. Az elégületlenek Orczy József báró vendégszerető budai házában beszélték meg terveiket. Orczy házánál, hol az előkelő világ ki-bejárt, szolgált Stoll titkár és a gyermekek nevelője, ki neszét vevén a titkos összejöveteleknek, azokat följelentette. Jelentésében kifejti, hogy az elégületlen főurak mindenekelőtt az inzurrekcziót akarják lábra állítani, hogy a lengyelekkel szövetkezvén, megnyerik a török barátságot, hogy Józsefet megölik s utána egy angol herczegnek juttatják a koronát. József megöletésére Hompesch volt kiszemelve. Stoll jelentése a császár kezébe került, a ki legott utasítja a bécsi hatóságot, hogy a dolgot nyomozza ki. Erre a rendőrséget mozgósítják és Beer udvari tanácsos Pestre utazik, a hol Barko helyőrségi generális fogadja és a nyomozásban kezére jár. Mindenekelőtt Stollal lépnek érintkezésbe, a ki felvilágosítja őket, hogy Orczy József és fivére László a két főczinkos. A nyomozás lassú és óvatos és az összeesküvőket állandó figyelemmel kisérik. Hompeschnek minden lépésére ügyelnek, midőn ez egyszerre Belgrádból levelet kap, melyben figyelmeztetik, hogy minél előbb meneküljön, mivel az egész összeesküvés föl van fedezve. Hompesch azonnal Bécs felé szökik és itt elfogják. Podgyásza közt

pár értéktelen levelet, Magyarország térképét és egy a porosz királyhoz szóló röpiratot találnak. Két láda irást még szökésekor Fekete Jánosnál hagyott, a ki elfogatásának hírére ez írásokat megsemmisítette. Tettét követi Orczy László is, a ki minden papirját elégeti. Hompesch 1790-ben rendkívül szigorú fogságot szenved Bécsben, míg végre hiábavaló faggatás és kutatás után szabad lábra helyezik és kiutasítják. Márczius 7-ikén távozott, hogy többé ily veszélyes ügyekbe ne ártsa magát. Kezdetben Poroszországban szolgált és őrnagyságig vitte, grófságot kapott, később Angliába távozott, a hol generálissá lett.

Az operetteszerű összeesküvés fölfedezése nem csillapította le az elégületleneket és a porosz udvarral föntartották az összeköttetést. Köztudomású dolog, hogy itt nem hiába kopogtattak, sőt a porosz király már gondolt egy német fejedelemre is, a ki magyar király lett volna. A Hompesch-féle államcsinynek meg volt a kedvező talaja az általános forradalmi hangulatban, melyet Zemplénben Sztáray Mihály, kit II. József «gazembernek» bélyegez, Aradban Fekete János, Hevesben Orczy József, Gömörben, Biharban a forradalmi láz is szított. Az államcsiny ily körülmények között elég kavarodást okozhatott volna a törökkel elfoglalt Józsefnek. Midőn később a császár Poroszországgal békülni akart és utóbb halála után a reichenbachi szerződés létre jött, osztrák részről Hompesch kiadatását is kérték, de hasztalanul.

II. Frigyes Vilmosnak tehát majdnem sikerült terve. Az elégületlenség átfogta az egész magyar társadalmat s a király hatalmi terjeszkedésének kapóra jött az elégületlenség, sőt bécsi nagykövete útján közvetlen érintkezésben állott az elégületlenekkel. Kivánta, hogy a magyarok ne válaszszanak Habsburgot királynak. II. József külpolitikája amúgy is balul ütött ki s a konstantinápolyi porosz követ is szakadatlanul a Habsburg-hatalom ellen dolgozott s azt írja királyának, a török nem gátolja, hogy Magyarország kiszakíttassék a Habsburgok kezéből. Csak vezér kellett és kitör a forradalom. A porosz király követelte, hogyha az uralkodóház a forradalom leszerelésére

velük alkudozni fog, a magyarok az alkotmány biztosítása végett a porosz és a török garancziáját kérjék és ő ekkor közbenjárásáért Felső-Szileziát kéri. Így kivánta felhasználni az elégületlenséget saját hatalmi terjeszkedésének eszközéül. A porosz király bizott a forradalomban, annál kevésbbé bécsi követe. Azt írja, hogy nem kell túlságosan bizakodni a magyarokban, mert a magyar a békés időben sokat veszített régi energiájából és nem mer semmit sem koczkáztatni, alkotmányában sem bízik, mivel a mágnások érdek és összeházasodás miatt inkább az udvarhoz szítanak, a nép, a parasztság pedig II. Józseftől vár mindent. A király azonban nem hajtott követének jelentésére s tovább is fönntartotta az elégületlenekkel a kapcsolatot.

Fekete e mozgalomban tevékenyen részt vett, de seholsem említi irataiban. Hompescht is, kivel tovább megmaradt a régi barátságban, csak egyszer említi, mikor 1795-ben Magyarországban tartózkodik és Hyderabad nevű hires kedvencz paripáját ajándékba küldi Angliából.

Életének ez az epizódja azonban eléggé jellemzi azt az ellenséges érzületet, melyet a császár iránt táplált. Terve nem sikerült, s vele alaposan rászolgált, hogy ismét távozzék az országból.

Olaszország felé vette útját s mig Triesztben mulat, veszi hírét II. József halálának.

38. II. JÓZSEF CSÁSZÁR HALÁLÁRA VERT ÉREM.

39. FEJLÉCZ EGY II. LIPÓT FÖLÖTT TARTOTT GYÁSZBESZÉDBŐL.

HATODIK KÖNYV.

A POLITIKUS.

I.

Olaszországból, hol az 1790-ik év elején fiával tartózkodott, II. József halála hívja vissza. A régi rendszer bukását nem palástolható örömében az egész ország hangulatának visszhangját halljuk.

Triesztben elválva fiától, még ezeket a sorokat küldötte utána:

Visszatérsz már Fiam! az árva Honnyunkba,
  Látni fogod ottan Lánczon szabadságunk'
Ama' tíz elpártolt mirigy gyilkosunkba',
  Kiken bár tölthetnénk egyszer bosszúságunk.
Annyi otsmány kigyót ki vérünkön hízni
  Igyekezett, s a' kikről Verbőcz Törvényt nem írt,
Komiszárságokban azért mertek bízni,
  Hogy kipréselhessék csontjainkból a' zsírt.

Irtózván ezektől, Apád eltávoza,
  Hogy ne lásson büszke kegyelmes Barmokat
Csalni József császárt, ki minket áldoza,
  'S el tiprani nálok igazbb Magyarokat.
Magyar Menyetskéket fogsz látni Búbokba,
  Koresosult Hazánknak Franczia majmait,
A kik rút festéket kennek orczájokba,
  Hosszú nadrágban is Bétsnek Magzatjait..
Majd fognak kérdezni: Mit láttál utadba?
  Mond: láttam, Uraim! a' mi nálunk hibáz,
Téged, szent Szabadság! igaz fent álltadba,
  Kire sok hív Polgár serénységgel vigyáz.
Nagy becsben vagyon ott Haza szeretete,
  A' régi szokások bontatlan tartatnak
Meg őszült Törvények kies eredete,
  'S A' Polgár vagyonja nem háborgattatnak.
De talám történik kurucz Magyarokra
  Hogy még botolhatol, ámbár meg ritkultak,
Igaz köszöntésem terjeszszed azokra,
  A' kik Hazájoktól még el nem pártoltak.
Mondd: él még az Atyám Trieszt Várossába,
  Azon vidámító tellyes reménységgel,
Hogy a' rég Szabadság fel virrad Honnyába,
  S vérét fel áldozná kedvéért készséggel.
Vajha mi is, úgymond, midőn meg ölele
  Méllységes álmunkból egyszer felébrednénk,
(Azomba könyekkel a' szeme meg tele)
  'S Szabad Országokkal hírről vetekednénk.
Add Uram Istenem! hajdani soršába
  Visszatérni lássam Scityai Nyájomat,
'S én is fáradhassak szabadulásába. —
  Ezzel fejezte bé tőle válásomat.

Így ír, mielőtt még József rendeleteit visszavonta volna. Annál viharosabban tör ki hazafias érzelme, midőn József halálával Lipót országgyűlést igért a magyar követeknek:

Visszatért Hazánknak ditső szabadsága,
  Commissár' nem poczkáz már a' Nemeseken,

Nem mázolja Házink a' számok rabsága,
  Nem peng a' mérő Lántz vérrel nyert földeken.
Megtért a Magyarság Németült Honyunkba,
  A' Szent koronával vissza jött Törvényünk
József meg vigasztalt szomorúságunkba,
  Régi lábra tévén vérrel szerzett fényünk.
Verd meg édes Hazám Tizedes rontóid,
  Ne hadd kérlek őket más katlanba főzni,
Köpd ki kebeledből meg bérlett kínzóid,
  Mert szabadságodban akartak fertőzni.
Vallyon hogy láthatnád jó Magyar jutalmát
  A' Fő Ispányságot olly pribék kezekbe?
Ragadó szíveknek éreztük hatalmát
  Melly Magyar bízhatna rút Vezérlésekbe?
Lássák így gyermekink, hogy voltak közöttünk
  Kik nem szégyenlették Nemzetjeket rontni
De lássák azt is, hogy rajtok kikötöttünk,
  'S Törvényünket, mint ők, más ne merje bontni.
Légyen büntetések, hogy az igaz magyar
  Tőlök mint kigyóktól távozzon irtózva
'S hogy akárki vélek társalkodni akar,
  Magyar barátságból ki légyen átkozva.[1]

Ez a hangulat hatotta át akkor az egész köz- és a mellőzött főnemességet, mely József halálával örömmel és bizalommal tekintett utódja felé, ki alkotmányos fejedelemnek és a magyar intézmények barátjának igérkezett s kiről tudva volt, hogy az ő tanácsára vonta vissza József rendeleteit. Az országgyűlés kihirdetésével a nemesség egyszerre országintéző politikussá lett, a melyre a rátermettséget még őseitől öröklötte.

Fekete maga is érezte, hogy nagy feladat vár reá, melyhez meg volt a hajlandósága s melynek kivívásához nem hiányzott a derék múlt és a kivételes szellemi tehetség sem, de ezt eddig sem a körülmények, sem a jobb szerencse nem gyámolították. Nem hiába mondta róla Voltaire, hogy ha Angliában születik, akkor nyilteszű politikus, parlamenti szónok lett

[1] Magyar Munkáji, I. k. 203. és 205. l.

volna belőle. Eddigi működése távol tartotta az ország köz-ügyeitől s inkább ötletei és szenvedélyei kielégitésére forditotta idejét, a dinasztiának és fejének szolgálatába nem állott, hogy érte, mint atyja tette, magát feláldozza, de nem is érzett sohasem hajlandóságot iránta. Inkább a haza, a vallás és a nemesi ősi jogok érdekelték. Elégületlenségét, boszússágát sem viselkedésében, sem nyilatkozataiban sohasem palástolta, sőt inkább tüntetőleg kimutatta, úgy hogy a legmagasabb helyen nyilt konspirátor hírébe keveredett.

II. József állami munkásságát, külföldi politikáját, Belgium elvesztését és a nem éppen dicsőségteljes török háborút, mint világlátott politikus, kérlelhetlen szigorral, sőt gúnynyal illette és itélte meg emlékirataiban, míg nagy lelkesedéssel fordult a Francziaországból hozzánk is elható forradalmi eszmék felé. Politikai munkásságának megkezdésével tiz évig hiába várt s ha tett is valamit a Hompesch-féle mozgalomban, azzal nem igen kérkedhetett s ez időben Poroszország felé érzett hajlandóságát, elvtársaival együtt, inkább rejteni, mint vele hivalkodni kényszerült.

József politikája, államának gépies szervezete semmiféle alkalmat nem nyujtott a gondolkozó és elszomorodó magyar politikusoknak, hogy egyéniségüket kifejtsék.

Fekete pedig kiválóan egyéniség volt.

József halálával a nemzet megszabadult eddigi aggodalmaitól. Utódját, Lipótot a nemeslelkű és szabadelvű fejedelem híre előzte meg. II. József öcscse Montesquieu tanítványa. Mária Krisztina nővérének írja: «Azt hiszem, hogy a végrehajtó a hatalom a királyt illeti, a törvényhozás a népet és képviselőit». Toscanában huszonöt évig a XVIII. század fejedelmeitől eltérően uralkodott. A birtokot szabaddá tette, úgyszintén a kereskedelmi és ipari monopoliumot, a kormányzatot egyszerűsítette, az államadósságot megszüntette, a közoktatást emelte és az állam tekintélyét az egyházzal szemben visszaállította. Alkotmányosan uralkodott. Csakis egy dolog volt, melylyel a magyar sohasem barátkozott meg és

ez Lipót rendőri és detektivrendszere. Ő, ki minden alattvalóját felügyelet alatt tartotta, mindenről, mi országában történt, értesítést kivánt, s még a családi viszonyokról is tudomást szerzett, nem kerülhette el, hogy alattvalói bizonyos félelemmel ne tekintsenek reá.

Miután József január 28-ikán Lipót közbenjárására a rideg monarchiai eszmét feladta, nem érhette meg, hogy az akkor feléje forduló népszerűséget élvezhette volna. Lipót még Bécs felé útaztában márczius 8-ikán megigérte a magyaroknak, hogy megkoronáztatja magát s márczius 29-ikén bocsátotta ki az országgyűlésre szóló meghívókat. A poroszokkal egyezkedvén, a június 10-dike óta működő országgyűlés is hajlott akaratának, mely ragaszkodott III. Károly és Mária Terézia rendelkezéseihez. Szivós kitartásának eredménye, hogy november 15-ikén királylyá koronázták, hogy fia Sándor november 22-ikén nádorrá lőn.

Ámde az országgyűlés viharos hangulata nem engedte, hogy mindehhez simán juthasson. Krisztinával folytatott levelezéséből kiviláglik a király aggodalma, mely a magyar ügyek, az országgyűlés huzavonái és a magyar érzelmű főurak ellenzékieskedése miatt lelkét betöltötte. Ezeket támogatta a poroszokkal való összeköttetés, melynél fogva nyilt szakadást terveztek a Habsburgoktól. Lipót félt a magyar hangulattól és követelésektől, melyek garancziát kivántak arra nézve, hogy a nemesség kiváltságai megújíttassanak, sőt nagyobbíttassanak, félt attól, hogy a magyar nyilt lázadásba tör ki, a mely aztán súlyosbította volna a poroszokkal a kiegyezést, félt attól is, hogy a porosz királynak galicziai törekvései a magyarokat is fölbíztatják, — nem bízott benne, hogy ezeket az állapotokat megszüntesse, — tartott tőle, hogy a népre és a magyar katonaságra is átragad a forradalmi hangulat, — nem számíthatott arra, hogy a pápa az ő részére befolyásolja a magyarokat, mert az ellenfele volt és a porosz királylyal tartott, — aggódott, mert a magyar viszonyok hátráltatták a porosz egyezést, akadályozták római császárrá koronáztatását, s tudta, hogy a magyarok az ő megkerülésével

tanácskoztak a porosz királylyal s félt végül egy inzurrekcziótól is, melyre a magyarok támaszkodhatnának és magyar királylyá koronáztatását is hátráltatják. Aggodalma nem is volt alaptalan, de ügyes diplomacziával, az országgyűlési hangulat ellensúlyozásával lassankint javulnak az állapotok s ő végre október 27-ikén dönthetett koronáztatása érdekében.

Téves hit azonban, hogy a kilenczvenes évek hangulata II. József uralkodásának valódi birálata. Voltak, még pedig a népen kívül, mely őt imádattal környezte, írók és főnemesek, a kik vagy belátták intézkedéseinek hasznát és jövendő érvényesülését, vagy elismerték jó szándékát, s csakis tanácsosainak gonoszságát itélték el. Ezek közé tartozott később, I. Ferencz alatt, az egész kilenczvenéves ellenzék és igy maga Fekete János is.

II.

Az első öröm, mely a nemzetet József intézkedéseinek eltörlésével érte, a szent korona hazaszállítása Bécsből. Az egész nemzet fölujjongott és minden igaz magyar szívből hálaadó könyörgés tört ki. A költők örömdalokat alkottak. Versek és röpiratok magasztalták a császár elhatározását. A megyék a korona tiszteletére és őrzésére banderiumokat küldtek föl Budára. A városra rég nem látott s Mátyás korára emlékeztető fény és ünnepség derült.

Az országos örömből Zala vármegye is kivette a maga részét. A koronát hozó és őrző megyei banderium élén Fekete Jánost küldi fel Budára.[1] A márczius 15-ikén tartott közgyűlésen olvassák Pestmegye meghívását a koronaőrzésre. A gyűlés egyhangúlag Fekete Jánost választja vezérnek, Althán Mihály Jánost, Festetich Györgyöt és Jánost, Fekete Ferenczet praefectusoknak. Ruházatukat is elrendelte, még pedig világoskék mentét és

[1] Múzeumi kézirattár, Acta et Elaborata, 1790 márczius 15., 16. Protocollum Cottus Szalad.

BUDA II. JÓ

(Windisch Károly Gottlieb 17

1. A királyi vár, amelyben az egyetem van.
2. A csillagvizsgáló.
3. A hadiszertár.

7.

ÓZ F KORÁBAN.

17..an megjelent Geographiájából.)

4. Boldogasszony temploma.
5. A Ferenczrendiek zárdája és temploma.
6. A királyi élelmezési hivatal.

.. A..una.

nadrágot, fekete dolmányt, fekete csótárt és fekete tarsolyt arany övvel, paszománttal és gombokkal; kócsagtollal s arany vitézkötéssel ékeskedő kalpagot, melynek tetejéből veres posztó csüng ki; végre fehér köpenyeget. Minden vitéz egy pár pisztolyt és kardot kapott.

Ezt a fölszerelést Fekete János és Festetich János fizette meg.

40. ZALAMEGYEI KORONAÖRZŐ VITÉZ.

Az így felkészült zászlóalj még aznap misét hallgatott, a melyen az ambrozianus himnust énekelték. 17-ikén Keszthelyre mentek, hogy ott magukat a fegyverben és a lovaglásban gyakorolják. 18-ikán kivonultak az országgyűlésre kirendelt Greven-huszárok tiszteletére. Itt Festetich János gróf üdvözölte őket. A 19-ikén tartott megyei gyűlésre a huszártisztek is eljöttek, hogy a zászlóalj esküjénél jelen legyenek. Utána ünnepélyes istentiszteletre mentek, mely alatt a templom előtt pár ágyút is elsütöttek. Este a Greven-huszárok feje, Festetich György gróf és neje, Haller Judith asszony, 90 vendégre szóló gazdag magyaros ebédet adott. A következő napokon útra keltek és június 8-ikán állottak őrt a koronánál.

A vitéz banderiumot Horvát Ádám «Útra kisérő síp» czímén dalolja meg.

A korona tiszteletén kivül főleg az országgyűlés tartotta lázban az embereket.

Pest és Buda rendkívül megélénkült.

Buda régi szépsége már jó ideje aláhanyatlott. Az idegen utazó, a ki azért látogatta meg, hogy épitkezését megbámulja, alaposan csalódott. Ősrégi épületei már nem stilszerüek és e tekintetben Bécs, Nürnberg, Mainz, Strassburg vagy Pozsony fölülhaladták. Míg Buda régi várával és szép környékével sok nézőt lebilincsel, addig Pest homokos utczáival és kevés sétaterével éppen nem vonzó jellegű város. Kényelem szempontjából csak a «Hét elektor» és a «Korona» szálló felelt meg a kivánalmaknak, melyek most hemzsegtek a vendégektől. Volt elég jól berendezett, fából épült szinháza. Az egyedüli Tuschl-kávéház a szórakoztató hely, hová minden idegen el-ellátogat. A két várost hajóhíd köti össze, a melyen ez időben a legtarkább közönség közlekedik.

Nemcsak a megyékből, hanem még Bécsből is sokan eljöttek, hogy a banderiális felvonulások tarka és pompás képét élvezzék. A főurak, a nemesség és a követek jobbára saját palotáikban vagy házaikban szálltak meg vagy egyes főurak vendégszeretetét élvezték.

A magyar ruha divata egy csapásra megváltoztatta a város mozgalmas képét. Az idegen, franczia ruházat az üldözet tárgya és viselete a hazafiatlanság gyanúját ébreszti. Az 1790-ik évi farsangon mind a férfiaknál, mind a nőknél a magyar ruha az uralkodó, s bár néhol maskarának nézik, végre mégis kivívja jogait. Gyakori, sőt általános a magyar szó, melylyel csakis a latin egyenrangú. A német szót tüntetőleg kerülik s mikor az országgyűlés maga is a magyart fogadja el tárgyalási nyelvül, szinte üldözik.

E külsőségeken kívül az igazi magyar érzés és a nemzet fensége szólal meg, nem pillanatnyi szalmalángszerű lelkesedéssel, hanem diadalmas harczra készen.

A rohamosan és megyeszerte lázadásszerüen fejlődő reakczió,

41. KORONAŐRZŐ SEREG BEVONULÁSA A FŐVÁROSBA.

mely az 1780 előtti állapotokra áhitozott, a francia eszméktől felbuzdulva, az országot, annak nemzeti intézményeit még a dinasztiával és a maradiakkal szemben is ujjá teremteni, «új hazát teremteni» akart. Tudjuk, hogy a megyék feliratai részint a nemzeti történettől, részint rousseaui eszméktől áthatva, parancsolólag kivánják a javítást. Bihar, Mármaros, Csongrád, Csanád, Békés, Kishont ismeretes feliratain kívül a megyei ellenzék a jozefinus eszmék eltörlésére törekszik. Emlékezetes, hogy II. József utolsó királyi leirata, mely magyar nyelven is volt írva, sok helyütt ellenkezést szült. Gömörmegye gyülésén Máriássy József,[1] a későbbi ellenzék egy jeles tagja, kijelentette, hogy Józsefnek «a német birodalmi császárnak, a ki nem magyar király, mert nem esküdött meg, mert a koronát a múzeumba tette s mivel nádor nincsen», mivel az «új és idegen törvény hírük és akaratuk ellen iratik», mivel «tulajdon hazánkban idegenebbek vagyunk az idegeneknél, sőt rabok vagyunk, rabok vagy megholtak», «a hadi adót nem szavazzák meg, noha a királyi leirat magyarul is szól, noha országgyűlést igérnek». Ugyanakkor Chászár András[2] egyenesen kimondja: «A mi a magyar nyelvet nézi: Ha minden törvényt háborító újjítás sérelem, sérelem az is, hogy ezen irás magyar irás és mivel magyar irás, szokásbontás; sérelem, mert mellette van az úgy neveztetni kivánkodó monarchiai német nyelv is, sérelem az is, hogy az aláirást német viszi: a megvetett magyar meg nem érdemlette. Külömben az egész csak kelepcze, csalétek, hogy a magyar ismét horogra kerüljön.»

Ilyen túlzó hangulat uralkodott általánosan s ennek kifejezője az országgyűlés mindaddig, míg a bécsi kormány a reichenbachi szerződéssel és az illir gyűléssel sarokba nem szorítja az ellenzéket. A számos s még mindig nem elég számban ismeretes röpirat mind az ország javítását, a dinasztia engedé-

[1] Múzeumi kézirattár, Fol. Lat. 3190. Dictio Pauli Josephi Máriássy in Congr. Cottus Gömör.

[2] U. ott, Dictio D. Andreae Chászár.

kenységét, a bécsi kormány kijátszását, a magyar nemzeti érzületet hangoztatja és a nyelv diadaláért küzd. S nemcsak a férfiak mozogtak, még az ifjúság is, sőt a magyar anyák is megmozdultak, hogy az országgyűlést megnyerjék és hogy a polgári igazgatáshoz jussuk legyen.[1]

42. MAGYAR ÚRI VISELET 1792-BEN.

Az egész ország lázba jött. A státusok és a megyék elégületlensége, a poroszok pénze is hozzájárult, hogy az ország forrongással készült az országgyűlésre. A Habsburgoktól való

[1] Múz. kézirattár, Fol. Lat. 669.

elszakadást, az örökösödés megszűnését, szabad királyválasztást és függetlenséget hangoztattak kezdetben, míg végre ügyes és békés úton, ha nem is minden, de sok vitális kivánság teljesült. A megyék szívesen látják a József alatt nem szolgált főurakat, vagy azokat, a kik alatta udvari, közigazgatási vagy katonai méltóságtól önként megváltak. Így szolgált Fekete György kegyvesztettsége és János mellőztetése hazafias érdemül. Az országgyűlés hírére Aradmegye sietett őt követül megnyerni, noha Zalamegye is erre törekedett, a hol már a megyei felirat szerkesztésében tevékenyen részt vett.[1] 1790 május 15-ikén Aradmegye illusztris küldöttsége őt bízta meg képviseletével. Ezért a gróf a megyének 500 frt banderiális kiadását megfizette. Ő volt a megye legnagyobb és atyja révén is leghatalmasabb birtokosa: Arad városa igen sokat köszönt Györgynek közművelődési és gazdasági fejlődéseért. Jánosnak független gondolkozása, még mindig elég szilárd alapon álló gazdagsága, nagy világtapasztalata előnyére szolgált, sőt ama körülménynél fogva, hogy udvarnak semmitsem köszönt és az udvari politikának tekintélyes ellenlábasa, a mostani forradalmi hangulatban éppen rátermett ember, a ki az országgyűlésen tudásával és szavával a magyarság ügyét előmozdíthatja.[2]

Fekete, mint követ, az alsó táblához szegődött. Hazai okiratokkal nem bizonyítható, hogy ezzel egyúttal grófi rangjáról lemondott volna, mint azt Barkó generális Bécsbe jelentette. Örvendett, hogy a követi megbízást megkapta, s mivel semmiféle hivatalt, sem főispánságot, sem mást nem viselt, tehát egyenesen a megyei utasításokra támaszkodhatott, mint olyanokra, melyek működését helyeslik és támogatják. Különben ugyanazon táblán foglaltak vele együtt helyet: Illésházy István gróf, Vécsey báró és Podmaniczky József báró és a felső táblánál vele egynézetüek voltak az Orczyakon kívül a Benyovszkyak, Széchényiek, Danielek, Forgácsok és mások is.

1 Múzeumi kézirattár, Acta et Elaborata. Protocollum Cottus Szaladiensis.
2 Arad vármegye ltára, 1790. 8. 161. — 1790 10. 211. — 1790. 11. 2. — 1790. 16. 10.

Bármennyire is csalódott a várt általános lelkesedésben, a papság óriási és szerinte áldatlan befolyásában, a pártot és elvet nem tekintő főurak viselkedésében, mégis örömmel látja azt a részleges szabadság-törekvést is, melyet pártja: a tiszáninneni és tiszántúli köznemesség, a kálvinisták magyar tömege, az ellenzéki megyék egy része képviselt és ebben látja a jobb jövendőnek kedvezőbb előhirnökét.

Később maga is belátja, hogy Lipót alatt sokat, de az akkori viszonyok miatt mindent elérni nem lehetett.[1] Belátja, hogy az exaltált elemek nem küzdhettek győzelmesen a klérus és a királyi hatalom ellen.

A diétán folytatott szerepe rövid és érdekes. A Naponkénti Jegyzetek, Keresztesi naplója, a lapok tudósításai, saját feljegyzései és versei csak töredékes képét nyujtják részletes működésének. Valószínű, hogy valamint többször volt megbízva kiküldetéssel, úgy többször hozzá is szólt az ügyekhez és ekkor oly keményen és kitartóan ostorozza a papságot, a maradiakat és az udvart, hogy az «aradi Mirabeau», mint őt nevezik, az udvartól nem kedvelve és a papságtól gyűlölve, a későbbi országgyűléseket nem kereste fel többé.

Megyéje és barátai azonban nem csalódtak benne. Egyik énekében[2] emléket állít annak a baráti körnek, melyhez tartozott s mely vele működött:

Énekimből, mondám, egyet ajánlani
Kivántam a' Jóknak mellyekről szóllani

[1] Petites Reflexions, LXIV. fej.

[2] Az orleáni szűz, XXI. ének. Elöljáró Ének. Az itt megénekeltek közül Fáy Ágost abaújmegyei vicispán, Fáy István szabolcsi követ, Fáy Pál tornai követ, Fáy Barnabás táblai biró, Horváth Pál ungmegyei első vicispán, Máriássy István második vicispán, Aczél István Personalis itélő mester, Jezerniczky Károly királyi tanácsos, nyitrai követ, Széchényi Ferencz, István apja, Prinyi Imre váczi püspök, Batthyány József esztergomi érsek, Orczy József békési követ, Pásztori Sándor, Kazinczy szerint «a törvények szabatos formulázója,» Tihanyi Tamás alországbiró, Somsich Lázár Zala követe, királyi tanácsos, Pálfi György, Abafi Ferencz árvamegyei táblabiró és követ, Rakovszky István liptói első vicispán, Skerlecz Ádám horvát követ, Batthyány Ferencz főrend, Podmaniczky József helytartó tanácsos, Heves követe volt.

Nagyobb számok miatt külön nem lehetett,
Mert annyi ditső név ide nem férhetett.
Fáy, 's Horvát Palkok, Gömörnek Pistája,
Aczél remek tolla, Jezerniczki szája,
Igaz Magyar szivvel esze Szétsényinek,
Józan viselése szép Püspök Prinyinek,
'S még némelly Követek, Mágnások nevei,
Kik Magyar Hazának maradtak hivei,
Jezsuita nevet hordó Battyánival,
Szemes Orczy Jóska, tudós Pásztorival,
Tihanyi meggondolt elmés restellése,
Somsitsnak venája, Pálfi kikelése,
Gúnyoló vágási próbált Abafinak,
Torban ritka lelke bajszos Rakovszkinak,
Horvátságán kívül Skerlecz józansága,
Battyáni Ferencznek délczes bátorsága,
Ezopus termetű Kis Podmanitzkivel,
'S Forgáts tisztán látó bantsa szemeivel,
Szintúgy érdemelnék, hogy csekély versembe
Idvezeljem őket, valamint szivembe:
Azért víg Énekem áldozatul vegyék,
'S Azokis neveket bátran ide tegyék,
Bár ki nem írhattam, kik Honnyunk ügyébe
Igazak maradtak, 's vélt építésébe
Boldogulásának velünk munkálkodtak,
'S a' járt útról soha fére nem vonodtak . . .
Igazaknak tehát éljen példás nyája!
'S szégyentől piruljon kortsok állorczája!
Hazánknak az Isten adjon több ollyakat,
Mint kiknek jó hire verseimben akatt!
De még azokkalis lehet elégedni,
Kiket nem lehetett ajánlásba szedni;
Mert ha meg tsökkentis száma Magyaroknak,
Vagyon még magvából ketses polgároknak.

Ide tartozik a már egyebütt is megénekelt Bezerédy Ignácz, Tolna követje, kit

. . . méltán Ország Gyülésében
Csudálhatták rendes magaviseltében,

S nyájas tréfálását nevették pajtási,
Senkit meg nem bántván elmés gunyolási,
'S midőn más hirt vadász hangzó lármázással,
Tündöklik ő kevés, de fontos szólással . . .[1]

és végezetül

Spisitssel, Benyovszky, két érdemes Pajtás
Kitettek magokért, ugymint akárki más
Azon országunknak hires gyűlésébe,
Mellyben némely követ, megcsökkent fényébe;
Velünk együtt őkis vitattak józan észt
'S A' szent képzelésnek kivánván tenni fészt,
Szint azért szegények estek vádolásba,
Hamis kémleléstől eredt motskolásba:
Megőrzötte mégis az ártatlanságok,
'S ő hozzájok, Joknak nem szünt barátságok.[2]

Ehhez a kis körhöz soroljuk Sztáray Mihály követhelyettest, Daniel bárót, a Festetich grófokat, Nagy Sámuelt, Bethlen Lászlót, Gvadányi Józsefet, Madách Sándort, Vay Miklós bárót, a Telekieket, főleg Domokost és Lászlót, kiket Fekete barátaiként tisztelt, a kikkel hol egy táborban, hol becsületes ellenzékben törvényalkotó munkásságot fejtett ki.

III.

Fekete azonban nemcsak régi ismeretségnél, rokonságánál, vagy egyéniségénél fogva ragadta meg hallgatóinak és a nagy közönségnek érdeklődését, hanem nagy tudásával és szónoki erejével is. Politikai szereplése nem maradt nyomtalanul. Az országgyűlésen rendesen megjelent és sokszor panaszkodik, mily lanyha érdeklődés lelkesíti a követeket és a mágnásokat. A gyűlésen kívül magánúton is érintkezett politikus elvbarátaival és sokszor találkozott velük a budai Niczky-kert mellett álló házában.

1 Orleáni szűz. XX. ének.
2 U. ott, XIX. ének. Spisits János Zala követe, Benyovszky Mihály, Pozsony követe.

Az első ülés június 10-ikén volt. Az igazi hazafiak gondját nem oszlatta el, hogy a II. József alatt hivatalt viselt államférfiak főszerepet kaptak és Zichy Károly meg Ürményi József lettek elnökökké. Hiába támadtak ellenük, hiába követelték a jozefinusok megbüntetését. A rosz előjelek heves ellenzéket szültek.

Több napra terjedő vitát idézett elő a magyar nyelvnek, mint országgyűlési és hivatalos nyelvnek tárgyalása. Az egybegyűlt rendek többsége a latin helyett a magyart kivánta, mert «az eddig szokásban volt deák nyelv helyett elfogadni akarták». Ekkor történt Feketének első és sikeres föllépése. Vele együtt Bessenyei Beőthy Imre a hétszemélyes tábla birája, Márkusfalvi Máriássy István gömöri alispán és követ, Vajai Vay József borsodi követ, Vay István szabolcsi követ s a pécsi kerületbeli tudományok főigazgatója, Nagyréti Darvas Ferencz hétszemélyes tábla bírája, Domokos Lajos bihari követ, Almásy Ignácz hétszemélyes táblai biró, hevesi követ, Bezerédy Ignácz tolnai követ és udvari tanácsos követelték, hogy a nyelv a Részekben és minden iskolában használtassék. A követelést az országbiró irásba foglalta. A felső táblának szóló izenetet Bernáth József táblabiró, Korniss József országbirájának itélőmestere, Horvátország részéről Bedekovics Ferencz, az egyházi rendből Zsolnai Dávid a veszprémi káptalan követe, a vármegyék részéről Majthényi László honti, Zsibrik Antal győri, Vay József borsodi követek és Fekete János vitték (június 11-ikén) és sürgették.

A felső tábla azt elfogadta s vele eldőlt a magyar nyelv első nagy diadala. Feketének és társainak ezt a sikeres föllépését a költők lelkes viszhangja követte. Péczeli «Az országyűléséhez nyújtott háladó köszöneté»-ben, Verseghy az «Emlékeztető Oszlop»-ban örökítette meg a hazai nyelv bajnokait.

Ugyanekkor engedték meg, hogy a gyűlések nyilvánosak legyenek, hogy az ifjúság a karzaton helyet foglalhasson. Ekkor rendelték el, hogy a korona nyolcz napig közszemlére legyen kitéve.

A hosszan tartó vitákban, melyekben leginkább a tiszai és

III.

EMLÈKESZTETO

O S Z L O P,

A Z O N

Hazafiak Tifzteletére, a' kik az Orfzág elótt, Júniusnak 11 dik és 12-dik Napjain 1790, a' Haza-nyelvnek bévétele mellett fzóllottak.

„ FOGD hamar a' tollat, 's írd eggy Ofzlopra
„ nevenként,
„ A' kik fzívre vevék a' haza-nyelvnek ügyét.
„ DARVAS *) az Ofzlopnak tetején tündök-
„ ljön: az égig
„ Nyúltt márvány Ennek tifzteletére kevés. —
„ Há-

---

*) Helytartói Tanátsos Nagy-réti DARVAS FERENTZ Úr, Pefth Vármegye eggyik követje. --- Beffenyői BÓTHY IMRE Úr, a' Hét-fzemélyi Itélő Szék Bírája Bihar Vármegyei követ. —

„ Háromfzor fzóllott, 's haromfzor gyöz vala
„ fzívet,
„ Mert magyarúl fzóllott a' Magyar OSZEK
„ elött.
„ Oh! láttam lelkét anya-nyelvén nyögve le-
„ begni!
„ 'S a' mi azokba kivált bé-hata, lelke vala.
„ Ird-fel odább BOTHYt, FEKETEt, MÁ-
„ RJÁSSYt: az illyen
„ Nagy-lelkü Neveket gyermeki rendbe fe
„ fzedd
„ Két VAYt, és BALOGot, DOMOKOSt, 's
„ ALMASSYt-is írd-fel,
„ Kik-

vet. -- Gróf Galanthai FEKETE Generális és Aradi követ, -- Márkusfalvi MARJASI ISTVÁN Úr Gömör Várm. követje 's Vice Ispánja. -- Helytartói Tanátsos Vajai VAY JÓZSEF Úr Borfodi követ. -- Pétsi kerületbeli Tudományok Fö-Directora Vajai VAY ISTVÁN Úr Zabóltsi követ. -- Hétfzemélyi Itélö Szék Bírája Otsai BALOG PÉTER Úr Nógradi követ. -- DOMOKOS LAJOS Bihari követ. -- ALMÁSSY IGNÁTZ a' Hétfzemélyi Itélö Szék Bírája és Heves Várm. követje.

dunántúli követek, azonkívül a nemzetiségek követei vettek részt, Fekete is hozzájárult, hogy a nemzet régi óhaját döntésre vigye. Szónoklataiban a nemzeti vágyak s a külföld példája foglalta el a legnagyobb helyet.

43. GRÓF KÁROLYI ANTAL.

Ezóta a tiszai követek circulusaiban ő vitte többször a vezérszerepet. Minden egyes fölszólalásakor feléje, «az nagy és a mostani gyűlésen megbetsülhetlen magyar» felé fordult a hall-

gatók, a közönség és a lapok figyelme. Részén voltak a magyarság, annak sokszor tulzó politikusai és a kálvinisták. Exponált helyzetét, melyet mint katona, mint volt udvaroncz, mint külföldi tapasztalatokban gazdag főúr s mint igaz magyar érzelmű demagóg foglalt el, a főúri és papi konzervativ párt ellene indított paskvillus-háború világítja meg.

Megszólamlása és egyénisége megnyerte tehát a circulusok és az alsó tábla tetszését s ettől fogva, minden nevezetesebb küldetésben vagy egyéb politikai akczióban ott találjuk.

Nagy szerepe jutott a «hazafias eskü» kérdésénél is, melyet az egyházi rend nagy része megtagadott és a «hitlevél» szerkesztésénél is, melyet hosszadalmas huzavona és elkeseredett ellenzékieskedés késleltetett.

Míg a magyar nyelv egyesítette a pártokat, addig az «eskü» ismét szétszaggatta. A követek függetlenségének megőrzése végett már előbb megállapították a hazafias esküt. Megfogadták, hogy minden erővel a sarkalatos országos jogok fenntartására törekszenek, azt teszik, a mi a nemzetnek tartós boldogságára vezet, szem előtt tartják a nép további megadóztatását is, és sehogysem egyeznek a birodalom kiváltságai- és szabadságainak csökkentésébe. Oly törvényeket fognak hozni, melyekkel az eredettől fogva szabad és független országnak jogát és felségét fenntartják és öregbítik. Megigérik, hogy a rendek tudta és beleegyezése nélkül nem fogadnak el tisztet, méltóságot, kegyet vagy ajándékot.

Az eskü letevése iránt hosszas vita indult meg. Piller czímzetes püspök az esküt kivánta. Mellette volt Károlyi Antal gróf, a ki a püspököket is rá akarta venni. Föl nem foghatta, hogy mért irtóznak a szentségtől. Mellette foglalt állást Almásy Pál aradi főispán és a követek egyeteme. Forgács Miklós nem akart esküdni, mivel már a vármegyén megtette, az egri püspök is mentegette magát, így gondolkozott Erdődy gróf horvát bán is.

Midőn Forgács és Jezerniczky a mellett kardoskodtak, hogy eskü nélkül is jó hazafiak voltak s azt már többször be is bizo-

nyitották, akkor Fekete kijelenté: «Az igaz, hogy magokra bíztuk, hogyha tetszik, esküdjenek és sokan vannak, a kik csak ezen alkalmatosságra várakoztak, én ugyan nem mondom, hogy a kik meg nem esküdtek, rosszabb hazafiak volnának, de a mellett jó volna kérni azokat, hogy ha a diploma csinálásban részesek akarnak lenni, kedves dolgot cselekednének az esküvéssel. Jó volna azért deputatio által ezt a tekintetes felső táblának megjelenteni.» Ez a deputáczió küldés nagy lármára adott okot, és voltak, mint Zsolnay Dávid veszprémi kanonok és társai, a kik azzal akarták a dolgot elhalasztani, hogy felszólaltak, miért van Pestmegyének három követe és ezek közül miért protestáns kettő.

A pro és contra harcz között a hitlevél szerkesztése késlekedett s a hosszas ellenzékies disputáknak, Fekete vetett véget, mondván: «Elvégzettük vala tegnap (június 18-ikán) közönségesen magunknak, hogy már minden apróságos dolgok folytatását elhagyván, ama nagy munkának, a diplomának készíttéséhez kezdünk és a drága időt nagyobb foglalatosságokra fordítván, a mi öszvegyűlésünknek czélját vittetjük. Ha ilyetén apró vetélkedéseket elevenítünk fel, melyek miatt egy hétig nem foghatunk nagyobb dolgokhoz, mert ugyanis a szokás ellen levő Pest vármegyei követek majd azt fogják mondani, hogy ha közülök egyiknek ki kellett is a gyűlésből menni, menjenek ki azon pap urak is, kik csak titularis káptalan papok, mivel ezek itt törvényünk, nemcsak csupán szokásunk ellen ülnek; azért jobbnak látom, hogy az ilyen apróságos kérdéseknek vessünk véget.»

Végre is újjfelmutatással esküdtek. Az esküvésben részt vett a négy czímzetes püspök is; nem esküdött Erdődy gróf, Forgács Miklós és a püspökök, kikről Keresztesi mondja: «ezek csodálatos hitformával esküdtek a pápa hűségére, mely ellenkezik ezen hazai hitformájával».

Ezóta kezdődik Feketének majd nyilt, majd alattomos megtámadtatása. Ő maga sem kimélte ellenfeleit, sőt a tárgyalások alatt csipkedő epigrammákkal boszantotta, mire rövid idő alatt

a paskvillusoknak egész áradata támadta őt, melyben kívüle apját is gyűlöletes módon sárba hurczolni iparkodtak, mert beszédének — mint a Magyar Kurir jól megrostált tudósítása mondja, — meg volt a maga hatása: «Ekkor csak elbámulának mind a papok, mind mások és a papok is csendesebb hangon kezdvén beszélni, a dolog ennyiben marada». Vagy mint Keresztesi mondja: «Melyet hallván, sokan kezdének irigykedni generális gróf Fekete Jánosra». Szavával azonban vége lett a huzavonának, úgy hogy a diploma elkészítésének, melyben maga is részt vett, útját egyengette.

Következő nap (június 19-ikén) a kerületi ülések hozzáfogtak a hitlevél készítéséhez.[1] A tiszaiak és a dunaiak az arany bulla 31. pontját akarják fölujítani. A tiszaiak a nemesi és vallásszabadság megerősítését követelték. Hirdették, hogy a Habsburg ház örökösödése megszakadt s állíttassék vissza a szabad választás és Magyarország függetlensége erősíttessék meg. A dunai kerületek főleg a nemesi kiváltságoknak még nagyobb megerősítését hangoztatták. Ezen főpontokban, melyektől az udvar fázott, sok személyeskedésre és pártoskodásra nyílott alkalom s mivel általánosan elismert vezér nem volt, a ki tapintattal vagy divináczióval vezette volna őket, a katholikusok és protestánsok. a főrendek és a nemesség hosszú ideig elkeseredetten néztek farkasszemet.

A mérkőzés június 25-ikétől erős forradalmi hangulatba csapott át.

Az antidinasztikus hangulat szítói jobbára Fekete körül csoportosultak. Ezek egyuttal a vallásszabadság és a szabad gondolkodás hivei. A papság hatalmának korlátozását, a magyar nemzeti hadsereget, a magyar tisztek igazságos előmenetelét

[1] Múz. kézirattár: Diarium Comitiorum. — Projectum Diplomatis per neo coronando Regni Hungariae inscribendi per Deputationem Cis Danubii. — Planum Diplomatis Regni per Deputationem Circulorum Cis et Transtybiscanorum elaborata. Opinio et aliqua opinio. — Novum Projectum Diplomatici nec non articuli antecoronationis. — Projectum Diplomatis per Circulos Tybiscanorum modificatum.

követelik. Egyúttal kivánják, hogy mindezekről a királyhoz küldendő diplomában kellő és nyomatékos kifejezést adjanak. Ettől a hangtól Bécsben és a Magyarországban elhelyezett osztrák katonaság legjobban irtózott.. Barkó generális június 20-ikán[1] azt jelenti Bécsbe, hogy Fekete generális magaviselete gyanus. Titkos összejöveteleket tart házánál, a katonaruhát megvetve banderialis ruhában jár-kel, nemzeti jelvényeket tűz mellére és tüntetve hírdeti magyarságát. Ezért Pálffy Lipót őt és elvtársait magánál sem fogadta. Jelenti, hogy a Bécsbe utazó Feketét kisérjék figyelmmel. Június 26-ikán a magyar földön szállásoló tábornokok rendeleteket kapnak, hogy a katonaságot szólítsák föl a hűségeskű letevésére.

A vallásos kérdésekben is hevesen kikelt a diplomát hátráltató papság ellen. Midőn elvtársai: Jezerniczky, Máriássy, Kárász István előtt gyanussá vált, hogy a főpapság már most kilincsel Lipótnál, midőn a linczi és bécsi béke beczikkelyezéséről volt szó, az egyházi rend ellentmondott, Fekete hevesen odavágott neki, hogy «ezt is utána kell tenni: hanem a conventiculumokban vellicáltak a papok». De tovább is ment (június 25-ikén), midőn a kitartó és egységes ellenkezés meg akarta hiúsítani azt a törekvést, hogy a protestáns vallásügyek orvoslása is belekerüljön a diplomába, Fekete János mint a tiszai megyék képviselője hevesen kikelt a «fekete ruhás emberek» ellen. «Hogyha az Isten a vallásban való különböző értelmeket nem tudná s akarná szenvedni, nem volna arra szüksége, hogy az erőszakot a fekete ruhás emberekre bizza.» Zabráczky egri kanonok protestálása ellen pedig hozzáveti: «Én azt akarnám, hogy mind a három vallás annyira volna egyesülve és összezavarodva, hogy az ördög se tudná, melyik közül ragadjon el valakit.»

Természetes, hogy ilyen erős ellentállás és elméskedés a papságnak és pártjának nem vívta ki köztetszését és hogy a paskvil-

[1] Hadi levéltár, G. 5978. Fasc. 44. 365.

lusok napról napra szaporodtak. Hogyha csak egynehányat olvasunk, eléggé megvilágítják a helyzetet és a harczias hangulatot.

Ilyen az «In Comitem Fekete» czímű röpiratai:

Tu pice, Tu Stygiis, Tu Fekete nigrior undis
Triste tenebrarum nomen et omen habes.
Quod si forma Tui nigra tantum Corporis esset,
Forte aliquis posset candor inesse Tibi.
Sed si verba librem Tua, debes dicere quod sit
Corpore sub nigro mens Tibi nigra magis.
Interne externeque Niger, Turpissime cum sis
Quae potes hos inter fronte sedere viros.
Vitasti Tabulam Procerum, quia Fekete nosti
Quod tantam Ecclypsim non ferat ille locus.
Vendere vis Comitis titulum: hoc bene, vende quod emit
Ante, Tuus Patriae proditionis Pater.
Tu quoque, ut observo, si posses vendere velles,
Tumque Fide Patriam, cum Patriaque Fidem.
Te rogo, vade Domum: obfuscas aliunde Diaetam.
Non opushic Nigris: te rogo vade Donrun.
Hic si haerere cupis, rogo Te ne plura loquaris
Sic tibi, sic Patriae consuluisse potes.

A nyers hangú támadás ellen sokan kikeltek és azt hitték, hogy a híres pater Hannulik, «Horatius versenytársa,» «az akkor élő lirikusok fejedelme» volna a szerzője, mig később kisült, hogy egy Pethő nevű pap írta.

A támadás nem maradt viszonzás nélkül s kivált a protestánsok mind magyar, mind deák versekkel védelmezték a grófot.

Ilyen a viszonzásul írt, de szintén becsmérlő hangú vers az «In Poëtam Nigrum imitative» czímmel.

Tu Pecus Arcadiae, Tu Momi indigna propago!
Triste Medunium, qui caput osque geris.

Hasonló tartalmúak az «Antidotum contra Toxicosum rabiem Canis, Cti Fekete insultantis,» a «Pro Comite Fekete,» a «Responsio ad Pasquillum contra Comitem Fekete«, a «Comes Fekete loquitur ad nigram Cohortem» czímű versek. Mátyási, a ki a

Fekete kegyét kereső Csokonay Mihálynak úgy jellemzi a grófot, hogy «Fekete nevű Fejér Elme, Setét Társaságú Világos Lélek,» legott fölvette az odadobott keztyűt és erősen visszavágott:

Urak! veszett kutya jár a dietában,
Ki tán Cliniusnak termett világában,
Mert láttatik birni emberi elmével:
Mégis az emberrel nem marad békével;
Ime hogy először a maráshoz foga,
Gróf Fekete urban akadott meg foga.
Ugy látszik idegen Nemzetbeli agyar
Mert dühösen sem bánt jó embert a magyar,
Ugy látszik valami Belső Rendből való
Mert ugatásában nints sem ész, sem való.
Múzsám! míg nem késő, füleld le az ebet,
'S kötözd-be szőrivel a tőle vett sebet.
Az eb Deák, de tám a' Magyar okosság
A' Deák eb marás ellen is orvosság...

Így szidták, marták egymást végtelen szidalmakkal, Feketén kívül Balog Pétert, Kárász Istvánt, Batthyány primást, Bezerédyt, Beőthyt, Abaffit, Majthényit, Almásyt, Szilyt, Illésházyt, Hollósyt, Berzeviczy Andrást, Jezerniczkyt, Biletzkyt, Erdődy Jánost, Forgács Miklóst, Szentimrei Pált, «kinél a szamár okosabb», a «Márdokeus képű» Pálffy Lipótot, a personalist, a zavarosfejű Vay Józsefet és másokat. A paskvillus háború nem kimélt senkít, a ki csak fölszólalt, szavazott vagy hivatalt viselt.

Feketének is vannak versei, melyekből harczközti hangulatát és akaratát egyenesen kitárja. Folyt a küzdelem a tárgyalási teremben, a circulusokban, otthon, a szinházban mindenfelé versben, szóban, tettekben s a levegő tele volt robbanó eszmékkel, melyeket tíz hosszú és kínos esztendő halmozott föl.

A diploma kérdése hónapokig húzódott. Fekete jobbára a papságot okolja, mely a vallásszabadság ügyében heves ellentállást folytatott. Ez ellen szól verse: «Azon ország ülésére a' mellyben Sz... Püspök, 's M... B... a Budáról küldendő Egyezést hátráltatták»:

. . . Jaj tenéked magyar! hová térsz dolgodba?
Gátol a' Pap, nem lát'd? ditső szándékodba.
Belgát is ő rontja, 's hogy gántsot míveljen,
Rá viszi, királyra, hogy táborba keljen.
Téged is társival jégre kivánt vinni,
Belátván hogy néki nem akartál hinni,
Hogy talpra ne állhass, gátolni igyekszik.
Tipord el a kigyót, kebeledben fekszik.
Hódolj királyodhoz, egyezz véle frigyre,
Úgy talán ráköphetsz a subás mirigyre.

Míg a közös gyűlések a diplomáért és ellene harczoltak, addig más ügyek is foglalkoztatták a kerületi üléseket. A tiszai circulusokban döntötte el Fekete, hogy a jászkún és hajdú városok recipiáltassanak, itt,[1] hogy a törökkel kötendő béke tárgyalásaihoz magyar követek is küldessenek és követeli, hogy a királyt az országgyűlés szándékáról értesítsék.

Ez alkalommal írja «Azon Ország Üléséről, a' mellyben a külső Udvarokhoz küldendő követek választattak (1790)» verset, melyben régi hibákat vet a nemzet szemére:

Rendes dolog történt kettős ülésébe,
Ország rendjeinek egyben gyűlésébe.
Fele sem volt jelen jelesb követeknek,
Mégis erőszakkal tartják egészeknek.
A' leg bolondabbnak fordul tanátsára,
Hazánk eddig tartott leg okosb Polgára,
'S Hogy ne józanuljon egyesült úton jár
A' legjobb Hazafi 's a' legnagyobb szamár . . .[2]

Lipót e fontos és egyúttal jogos kérdésben a kanczelláriához fordul, melynek helybenhagyása a követség kijelölésére hajlandó. Látva az erős ellenzéki hangulatot, levelében kifejti, hogy ő ragaszkodik az alkotmányhoz és a «pragmatica sanctió»-hoz, mivel ezek a jövőnek biztosítékai. Midőn a papság e válaszszal is elégedetlen, ugyancsak Fekete támadja meg:[3]

1 Múzeumi kézirattár, Acta és Diarium Comitiorum.
2 Magyar Munkáji, 1. k. 12. l.
3 U. ott, 1. k. 16. l.

Király 's Ország ellen a' Papság felzördül,
Fél az egyezéssel, hogy a pénz elgördül.
Tovább is homályban kivánván halászni,
A' világosságot fel nem hagyja mászni.
'S Erővel gátolja, hogy a' szent Békesség
Ne térhessen hozzánk a' jámbor egyesség.
Jaj mire jut, úgymond, az egy boldogító,
Minket régtől fogva egyre gazdagító,
Hazánkkal támadott régi Pápistaság,
Istók' fegyverével nyertt lelki tisztaság?
Fene gyászba dűlne fénylő ditsőssége,
Ha nem büntettetnék azok merészsége.
A' kik Vallásokban rajtunk odább adván,
Pénteken, szombaton sódarral maradván,
Ekkép' eben gubát akarnak tserélni,
'S purgatoriumot pokolra tserélni.

Ide tartozik még a «Gróf Sztáray Mihálynak, midőn aż egyedül idvezítő toll hordójává lett» czímű verse is.

Ugyancsak jelentékeny szerepe jutott a Greven-ezredbeli tiszteknek és az országgyűléséhez küldött folyamodásuknak a magyar katonaság és hadsereg igaz követelésének megvédésében.

Ezzel az udvar kegyét örökre elvesztette, sőt valóságos katonai felügyelet alá került és titkos üldözéseknek volt kitéve. Viszonyát ez ügyhez az országos hangulat, katonai tapasztalata és Festetich György gróf alezredeshez érzett régi barátsága magyarázza. Ámde mindezt rovására írták. Mint nyugalmazott generális részt vett minden tüntetésben, a melyben a Greven-ezred tisztei Budán és Pesten részesültek. Köztudomású és azóta is számtalanszor példázott dolog a Greven-huszárok folyamodása az országgyűléshez, hogy a magyar ezredekhez magyar tiszteket nevezzenek ki. Lipót és tábornokai elitélték, hogy a katonaság a politikába avatkozott és az országgyűlés a katonasággal foglalkozott. Tudjuk, hogy a folyamodás aláírói, Festetich György, Laczkovics János és mások megróvattak, sőt fogságot

szenvedtek és e miatt az országgyűlés hevesen tiltakozott. A katonai hatóság tovább ment. Barko generális a Bécsbe küldött jelentésekre azt az egyenes parancsot kapta, hogy a már korábban nyugalomba helyezett tisztek magaviseletét ellenőrizze, kikémlelje és tapasztalatairól újabb jelentést tegyen. Így kerültek Fekete, Orczy József, részint követi, részint katonai minőségüknél fogva mind Pesten, mind Bécsben titkos katonai felügyelet alá.[1] Fekete már korábban részesült ebben a méltatlan eljárásban, mikor banderiális viseletével tüntet s mikor a magyar katonai őrség még a banderialis ruhába öltözött generálisnak is glédába állott. Természetes, hogy Barko a katonai tisztelgésnek ezt a furcsa formáját legott betiltja.[2] A katonai hatóság előtt még nagyobb bűn volt, hogy Fekete, Festetich és Dániel báró nyilvánosan is kifejezik az osztrák ellen táplált megvetésüket és gyűlöletüket, «sőt katonai állásuk ellenére nemzeti kokárdákat viselnek».[3] Azonkívül ugyancsak sok fejtörést okozott neki, hogy Fekete házánál ellenzéki és kálvinista követek, volt katonák: Sztáray Mihály, Luby alispán, Nagy Sámuel, Orczy József és mások gyakran összegyűlnek. Itt a katonai kémkedés tilos gyűléseket szimatolt, melyeken főbenjáró dolgokról tárgyalnak, miért is Barko külön utasítást kapott, melyben meghagyják neki, hogyan kisérje figyelemmel ezeket a gyanús embereket és tudja ki titkaikat olyanoktól, a kik ott megfordulnak.[4]

A hatóság óvatosságát, bár intézkedései igen nyersek voltak, némileg indokolja Feketének szókimondása, II. József végső éveiből kapott rovása és noha a várt forradalom nem ütött ki, az országgyűlés forradalmi hangulatú. A Greven-ezred tisztei megkapták katonai büntetésüket és az országgyűlés a tiltakozásnál egyebet nem tehetett.

Az illir kongresszus összehívása, azaz a nemzetiségek föltüze-

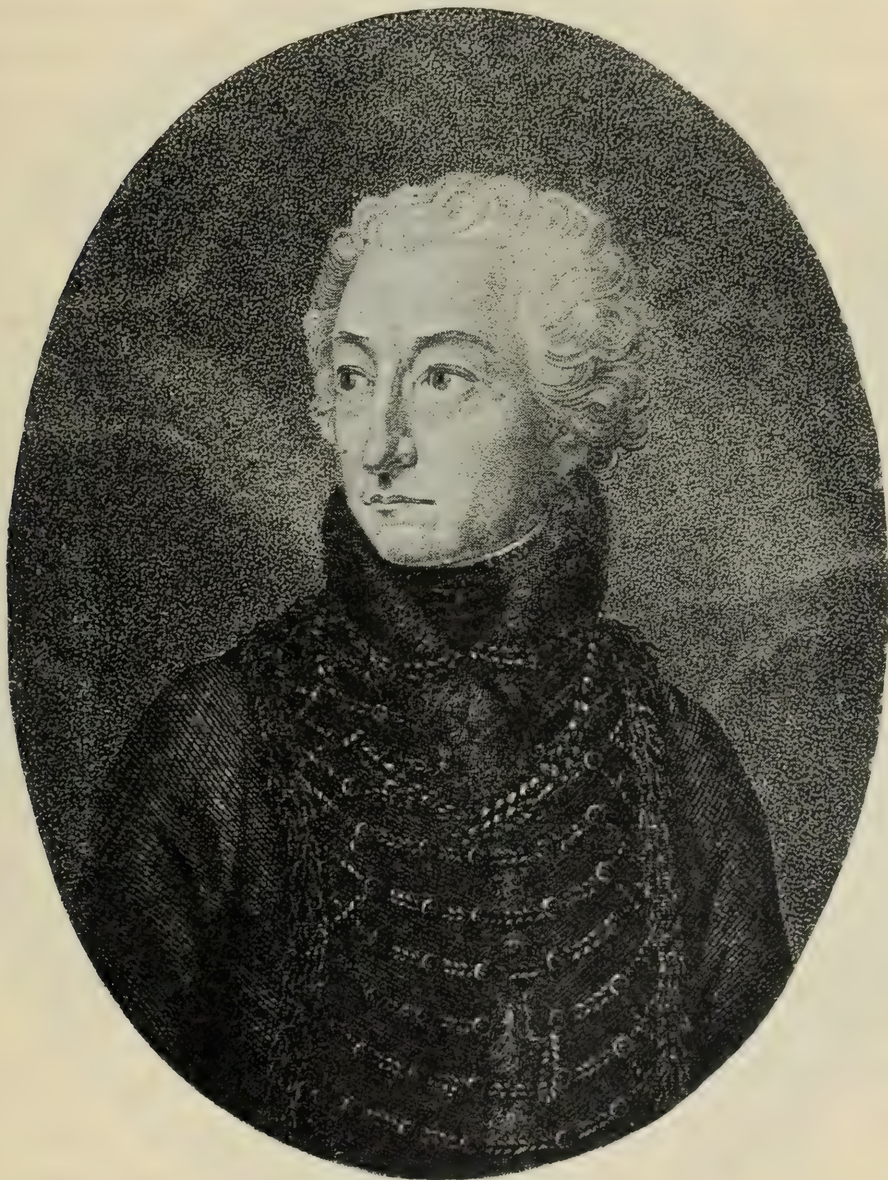
1 Hadi levéltár, 1790. 5. 5978. Fasc. 44. 368. — 1790. G. 5978. Fasc. 44. 168. —

2 U. ott, G. 4681. Fasc. 44. 286. Sess. 52. júl. 3.

3 U. ott, 1790. G. 6422. Fasc. 33. 396. Sess. 71. sept. 11.

4 U. ott.

lése, a poroszországi egyezkedés, mely a magyarokról teljesen megfeledkezett, a magára maradt nemzetet is lehangolta és a forradalmi kedvnek elejét vette. A tárgyalások lanyhábbakká válnak, a hosszú gyűlésezés a rendeket kifárasztja. A diploma

44. GRÓF FESTETICH GYÖRGY.

szerkesztése azonban még mindig fönntartja az érdeklődést. De már a király meghivásáról tárgyalnak (augusztus 12-ikén). Sokan, és Fekete is, a diploma végleges elkészítéseig szeretnék halasztani a dolgot,[1] a személynök a szóbeli meghívást ajánlja,

[1] Muzeumi kézirattár, Diarium Comitiorum.

mások az írásbeli meghívást kívánják, de kikötik, hogy a koronázás csak a diploma megszerkesztése után legyen, megint mások azt ajánlják, hogy a vegyes deputáczió már készítse el a diplomát. Fekete és Jezerniczky végre azt követelték, hogy a királyt hívják meg szóval s ha lejön, akkor tárgyaljanak vele személyesen. A küldöttség tényleg (augusztus 17-ikén) megalakult és Korniss József országfőbiró itélő mester, Ürményi János táblai bíró, Bedekovics Ferencz, Zabráczky József püspök, Illésházy István gróf trencséni, Szemere László ungi, Jankovics György verőczei követ és Fekete augusztus 20-ikán Bécsbe utaznak.[1]

Azalatt Budán foly a diploma-szerkesztés. Később a visszatérő küldöttségtől megtudják, hogy a király újabb módosításokat kiván, hogy elégedetlen az országgyűlés huzavonáival. Az újabb kerületi tárgyalásokban kiváltak: Széchényi Ferencz, Illésházy, Forgács, a Teleki grófok, Splényí báró, Beöthy Imre, Luby, Rakovszky, Darvas és Fekete. Az ellenzékre azzal is hatnak fölülről, hogy azokat, a kik a poroszokkal érintkeztek, hogy Magyarország alkotmányát illetőleg garancziát nyerjenek, szigorított fölügyelet alatt tartják és a külön gyülekező követek titkait[1] kitudják.

Szeptember 18-ikán Lipót az elébe terjesztett hitlevelet elutasítja, mivel utódait is oly dolgokra akarja kényszeríteni és kötelezni, melyekért ő maga felelősséget nem vállalhat. Ezért az ügy újra megjárja a circulusok tárgyalását. Ekkor Fekete maga terjeszt föl (október 4-ikén)[2] egy diploma-tervezetet, melyet nem fogadnak el.

Miután a vallás, az iskola, a pórok és mások ügyei rendezve voltak, még a megyék és városok bajait kellett volna orvosolni, a mire Fekete követeli, (október 6-ikán) hogy míg ez és egyéb határozatok el nem döltek, az országgyűlés ne oszoljon szét. A perszonális azonban arra törekszik, hogy Lipótnak szeptember 20-iki módosításait fogadják el és készüljenek a koronázásra.

[1] Múzeumi kézirattár, Diarium Comitiornm.

[2] U. ott, Projectum repraesentationis.

II. LIPÓT KIRÁLY.

A többi munka ezentúl már Pozsonyban folyt.[1] A király meghívásában, a koronázási előkészületekben Fekete tevékenyen részt vett. Lipót október 9-ikén már római császár s végre novemberben koronázott magyar király. Az ünnepi formákban, a nádorválasztásban, meghívásban és esküvésben, a király és a nápolyi király köszöntésében, a koronázási emlékpénz átadásában Fekete nagy pompával vett részt.

Ebben az időben érte meg fiának nősülését és cs. kir. kamarássá emelését.

Az országos és a családi ünnepek lezajlásával és némely pörös ügyeinek elvégeztével[2] télire Olaszországba utazott, útjába ejtvén Triesztet, hol huzamosabb ideig mulatott. Itt a Magyar Kurir tanúsága szerint: «Német öltözeteit többnyire elajándékozván, szüntelen magyar forma ruhát és bajuszt visel; úgy, hogy midőn paripáján kilovagol, bámulással nézik az idegen nemzetek. Nemrégiben egy nagy asztalnál némely Olasz Dámák rövid öltözetét és burtakos bajuszát kezdvén szóval nyirbálni ezen Vezér Urnak, ezt felelé: Hogyha mindjárt az egész asszonyi nemet (melynek mindeddig nem ellensége) elidegeníti is magától, mégis bajuszát és magyar öltözetit többé a Halál sem tétetheti le vele; mert a föld gyomrába is magával fogja vinni.«[3]

IV.

Az 1790/91. évi országgyűlési szereplése nem volt éppen dicstelen. Erős szókimondása, szónoklatának kiméletlensége, mely nem nézett főembert, egyházi rendet vagy udvart, a külföldi államok szemléletéből nyert széles politikai látóköre, fölvilágosodottsága, mely főleg a felekezetek bilincsein iparkodott lazítani, megnyerte a nép és a közmeneség tetszését, de elvesztette a

1 Múzeumi kézirattár, Fol. Lat. 2889. Diaetalia Ürményiana.

2 Aradvármegye levéltára, 1791. 26. 4. — 4. 1. — 4. 4. — 4. 5. — 26. 1. — 12. 82. — 18. 13. — 18. 18. — 21. 5. — 26. 1. — 26. 2. — 26. 9.

3 U. ott, 1791. febr. 22. — 15. sz. 234. l.

főurak, a papság és az udvar kegyét. Ezt akkor is tapasztalhatta, midőn az udvartól kért katonai behivatását mellőzték, sőt kérvényét válaszra sem méltatták.[1] Őt, ki nem személyes indítékokból vetette magát a pártharczba, hanem tisztán a nemzet lelkesedésének és jogos kivánságainak kivánt érvényt szerezni, ez elvei tették fölfelé lehetetlenné.

Lipót halála némiképen újabb lendületet ad szereplésének. Az 1792-ik évi május 3-ikára Budára hivott országgyűlés külföldi hadi zaj között nyilt meg. Hiába szakitottak az európai udvarok Francziaországgal, a franczia forradalom hatását európaszerte megérezték. Már Lipót szövetséget kötött a mozgalom terjedése ellen és Kaunitz által megleczkézteti a francziákat, de hiába, ezek önérzete és az ujítási láz porba tiport minden fenséget, kivéve a népét és a természetét: a franczia miniszterium 1792 április 20-ikán XVI. Lajos által a törvényhozó gyűlésben háborút indítványoztat Ferencz ellen. És ezzel Bécsben Magyar ország szerepe is el volt határozva, a honnan a Mária Terézia uralkodásának első éveiből ismeretes hizelgő és nyájas hangok kisértik a nemzetet. Az országgyűlés megnyitásakor már a személynök is, Ürményi József[2] Lipót gyors elköltözését siratván, kijelenti, hogy az új király «Hűséggel és Törvénynyel kíván munkálkodni». A királyné június 4-ikén a primás üdvözletére adott válaszában a nemzet szívét nyerte meg: «Kérem jelentse meg nevemben a' statusoknak és rendeknek és az egész magyar nemzetnek, melly nagy kötelességgel fogadom azon különös szeretetet és szives indulatokat, mellyekkel a királyhoz viseltettek. Én ezt a nemzetet mindenkor igen szerettem és örökké fogom szeretni, valamit csak örömére és boldogulására a királynál, az én férjemnél tehetek, azt tiszta szóval és legnagyobb örömmel fogom teljesiteni«.[3] Királyi szavak, melyeket Mária Tereziától

1 Petites reflexions, id. h.

2 Múzeumi kézirattár, fol. Lat. 686. Dictio Exllmi Dni Personalis Josephi Ürményi qua Status et OO. Diaetaliter congregatos occasione inchoatorum Regni Comitiorum die 22. May 1792. salutavit.

3 U. ott, fol. Lat. 686.

s azóta minden királynéjától hallott a magyar. Ámde a női érzelem és szó ritkán döntötte el a nemzetek jobb sorsát s ebben az

45. I. FERENCZ KIRÁLY.

időben égetőbb kérdés volt a monarchia nimbusának megmentése, mint a nemzet jogos kivánalmainak megadása. Minden tervelgetésnél, jobbításnál inkább vérre és pénzre volt szükség,

hogy a franczia szabadságot elfojtsák, hogy a lázadó és királysértő törvényhozó gyűlést elnémítsák.

És ebben a magyar nemzetnek kellett Ausztriát gyámolítani. Nagy lelkesedéssel gyűlt össze a budai országgyűlés. A lelkesedők között ott találjuk Fekete Jánost is, a ki ezúttal még remélte, hogy régi katonai dicsőségét megujíthatja és a francziák ellen viselt háborúban a jó vitézre és kipróbált katonára szükség leend. Ezúttal Csanádmegye szólította föl, hogy fogadja el a követséget,[1] melyet el is vállalt, megköszönvén Aradmegyének hasonló kérését.[2]

A rövid lélegzetű országgyűlés alatt még a régi harczi kedv villan föl a papság és a kétszinű főurak ellen. A tárgyalás gyorsan haladt czélja felé, melyet Bécsből mozgattak, hogy a hadi adót minél előbb megszerezzék. A király és neje a legnyájasabban környékezték meg a magyarokat, kiknek lovagiasságában ezennel sem csalatkoztak. A király maga is siettette a koronáztatást, a hitlevelet, emberei az adó megszavaztatását. Gyorsan tárgyalták le a magyar nyelv ügyét, melyért ezúttal Teleki József gróf, Széchényi Ferencz gróf és Fekete szereztek kiváló érdemet. Volt része a hitlevél megszerkesztésében is, az illir kanczellaria eltörlése körül és a magyar katonaság érdekében kifejtett mozgalomban. Kevés törvényt hoztak ugyan s fölülről mindent igértek, de keveset tartottak meg.[3]

Fekete tevékenyen részt vett e mozgalmakban, sőt igen sokat költött a reprezentácziójára is. Ott találjuk a nádorispánhoz menő, majd a Bécsben járó, majd a király elé Vörösvárig kivonuló országos követek közt. Résztvett Bécsben, május 26-ikán az udvari ebéden, hol megjelenése és kiváló műveltsége a királynő figyelmét is magára vonta, a ki később a koronázás alkalmával a királyi beszéd és egyéb czeremoniák után «lelépe polczozatáról s generalis gróf Fekete János olasz nyelven szólítá meg:

1 Csanád vármegye levéltára.

2 Arad vármegye levéltára.

3 Múzeumi kézirattár, fol. Lat. 686. Diarium comitiorum, 1792 május 23., június 17., 18.

«Felséged látá ezt, mit itél most hűségünkről? Látom — felelé a királynő — és ha ki egyebet merészlene mondani, mint a mit itt láttam, ujjaimmal dörzsölném össze!»

Az udvar kedvezését azonban nem hozta meg politikai arravalósága és nagy műveltsége. Katonai folyamodását újból hallgatagon ad acta tették s ő csak távolból nézhette a magyar hadak vitézségét és az osztrák folytonos vereségeit. Az országgyűlésektől sem várt már nemzeti javulást, mivel a franczia eszmékkel küzdő osztrák reakczio eltemetett minden józan törekvést. Különben hangulatának jeles rajza az országgyűlés bírálata:

Vége lett Országunk futó gyülésének,
  Eleget tett abban Hazánk hűségének.
Királyunk hibáink' böltsen orvosolta,
  A' rosszat sugókat magától el tolta.
Mutatván mindenben hozzánk szívességét,
  Le pökte Papoknak Görög dühösségét,
Midőn nem akartak Rátz Püspökkel ülni,
  S a' szakállasokkal egy sorra kerülni,
De bezzeg nem úgy ment az előljárókkal,
  Kik mint Török rabbal bántak Statusokkal
Az egyik jószivű dúl hevességébe;
  Orozva jár amaz a' mérgességébe!
Egymással küszködvén tsak abban egyeznek,
  Hogy el nyomják, a' kik jónak igyekeznek.
Még se búsulj magyar! használ kevélysége,
  Okositt őkemek' *mágnás* büszkesége.
Szabadoknak ismert bennünket királyunk;
  Kivánják Praesesink hogy szolgákká váljunk,
Majd lássuk ezutánn mire tudnak menni,
  Mert nem elég, másoltt igéretet tenni,
Ország erszényéből fényes Pántlikáért,
  A' kit más megszerez tsupán királlyáért.
Meg esmért titeket Ferencz böltsesége,
  Tudja, kik dolgoztak, titkos kegyessége,
Látja világosan, hogy jégre vittétek,
  S a hív Statusokat keserítettétek.
De lám nem ditsértük őket e' gyülésbe;
  S szokott ajánlások hagytuk feledésbe?

Tanuld jövendőre, minket tipró mágnás!
Hogy betsület viszi nemzeted', nem is más.
Elöljárója légy; nem mint most káplárja;
Ugy szivét előtted soha bé nem zárja.[1]

Ezzel politikai pályáját befejezte.

A mi még ezután következik, az csak szelid föllobbanás, mely tetteket nem teremtett. Ilyen a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétele, a melyben tere sem nyílott arra, hogy azt szavával, vagy vagyonával segítse. Igen korán födözték föl, és még a

Au Premier Consul.

Héros! sur qui la gloire épuise son éclat,
Qu'on vit victorieux en tous sens au combat,
Et qui voulant après, fidel à ta promesse,
Du monde par la paix, terminer la détresse!
Protege le commerce, accueille tous les Arts,
Crainds de tant de grandeur, les dangereux hazards;
Moins modéré que Toi, non moins brave à la guerre
Le disciple d'un sage, était un Dieu sur terre,
Sans qu'il en prétendit le titre fastueux,
S'il n'eut pas écouté, les flatteurs dangereux.

46. FEKETE VERSE NAPOLEONRA.

cselekvés mezejére sem léphetett, semhogy magához bilincselhette volna az elégületlen főurakat. Hogy a mozgalom őt sem hagyta illetetlenül, azt Martinovics tanuságán kívül, hogy Fekete János is hajlik a forradalom felé, még egy 1796-ban írt és közkézen keringő verse[2] is bizonyítja. Ámde itt találjuk régi országgyűlési barátjait is: Festetics György, Forgács Miklós, Illésházy István, Török Lajos grófokat, Orczy László és József, Podma-

[1] Az 1792-ben tartott ország utolsó ülésére. Magyar Munkáji, I. k. 19. l.
[2] Az orleáni szűz, VII. ének, Elöljáró ének.

niczky József, Benyovszky és Splényi bárókat, Spissich alispánt és másokat, a kik a forradalmi kátét ismerték, sőt a kiknek házánál a forradalmi férfiak már korábban és igen gyakran megfordultak. Különben gyanusakká váltak mindazok, a kik az 1790/1-iki országgyűlésen a Habsburg-ház magvaszakadását hirdették és az örökösödés megszüntét hangoztatták.

Elfordult a politikai küzdőtértől és más ideálokat keresett. Ezek között a legnagyobb Napoleon dicsőített alakja, kinek franczia költeményeiben [1] bámulattal és rajongással adózik. Annak hadászati lángesze teljesen elragadta s minden haditénye vagy politikai cselekedete versre ihleti: az «Au premier Consul de la Republique», a «Sur le Danger que le premier Consul a couru», a «Sur l'Egypte», az «Au Premier Consul» versek tanui e lelkesedésnek, melynek egyik eredménye, hogy ő maga is elküldi azokat párisi barátainak.

Az 1796-iki országgyűlésen sem ő, sem fia nem jelenik meg, hanem képviselteti magát.[2] A politikától végleg búcsúzik az 1802-ik évi országgyűléshez írt «Veni Sancte az 1802-ik esztendőbeli országgyűlésre» versben, mely egyúttal hattyudala is.

V.

Fekete országgyűlési szereplésében négy mozzanat ragadja meg figyelmünket: a vallásszabadság, a magyar hadsereg, a nemzeti nyelv és a magyar nemzetiség védelme.

E négy kérdés vívása erőteljesen érezteti máris a Regnum Stephaneum Bécsből eredő megingatását. Mind a négy azóta állandó harczot keltett Bécs és Magyarország között. Mindkettő tudja, hogy ettől függ hatalma vagy önállósága, míg az, elvakulva nagyhatalmi hivatásától ezt állandó és a kulturfejlődést meg-

[1] Oeuvres posthumes, 56., 58., 61., 63. ll.

[2] Diarium Comitiorum Regni Hungariae. Posonii, Typis Joannis Michaelis Landerer de Füskút. 1796.

akasztó küzdelmekben tartja, addig ez e küzdelmek között is, bár akadályokat átszökelve, lassan halad előre, hogy az európai szinvonalra emelkedhessék.

A XVIII. században még nem látták oly válságosnak a jövendő képét, mint ma, hanem csak a fenyegető és bekövetkezendő veszély elhárítására törekedett a magyar faj szupremácziájáról meggyőződött köznemesség. Hogy Bécs, e kérdéseknek állandó szitója és fentartója, nem érthette meg azt, hogy csakis Magyarország önállósága és szövetsége növelheti a birodalom nagyhatalmi helyzetét és tarthatja meg monarchikus hivatását, arról sok bizonyság annak néha veszélyesen jelentkező időszakos bomlása.

Az előbb említett négy kérdésnek állandó hangoztatása kerekíti ki Fekete politikai álláspontját. Mindenekelőtt hevesen és egy voltaireianushoz híven a papság ellen folytatja csatározásait. Nem a vallást, hanem az egyházi rendet támadja, mely szerinte Rómához szít s onnan reméli boldogulhatását, mely nem akar sem nemzetivé, sem királyivá lenni, hanem csakis önhasznát keresi, föláldozván érte nemzeti, nemesi és polgári jólétet és ellensége minden kulturalis haladásnak. Fekete mindezt Voltairetől tanulta, s ebben Voltaire is elvakult s a gyűlölségig konok volt. Sőt Fekete a franczia rémképeket látta Magyarországon is, holott a magyar egyházi rendnek és hazafias munkásságának köszönhette az ország kulturalis haladását, fönmaradását és erejét. A magyar katoliczizmus mindenkor élesen elvált más európai államok katolikus papságának fölfogásától, hol elvakultság és véres üldözések tanui a papság korlátlan befolyásának. Az elfogulatlan történetíró a Bertalanéjre, a spanyol inkviziczióra még csak emlékeztető momentumokat sem tud fölmutatni, s hogyha vallásos üldözés és elnyomatás volt is, ez a kétoldali — katholikus és protestáns — hatalmi kérdésből folyt, a mely versenygésből eredő bajokat a jobb érzelmű és isteni hivatásuktól meggyőződött Habsburg-fejedelmek mindenkor orvosolni tudták. Fekete támadásait egyoldalulag támogatták a szabadságaikra féltékeny kálvinisták, a kik alaposan javukra használták ki Fekete

gyűlöletét, a melyet a papság iránt érzett. Sőt ebben ő maga sem folytatott exkluziv harczot minden pap ellen, mert — versei tanuságok reá — voltak tekintélyes és kiváló barátjai azok sorában. Csakhogy az ő heves föllépésének és a gyors változásra áhitozó követelményeinek akadályul szolgáltak azoknak higgadt, rostáló és többször hajszálnyi megkülönböztetésekbe ereszkedő papi okoskodásaik. Ebből a papság iránt érzett ellenszenvéből sohasem gyógyúlt ki s ez későbbi irodalmi működésében is mély nyomot hagyott.

A nemzeti nyelvért folytatott küzdelmében az egész nemzet visszhangjára számított, melyet első fölszólalásakor meg is nyert. Ámde a XVIII. századi magyar előtt még nem tornyosultak oly magasra a nemzetiségek csökönyös követelményei, hogy miatta a nemzetet a romlástól félthette volna. A nemesség szinmagyar, a nép még jogtalan s a nemesnek szolgája. A nemzetiségi kérdést inkább Bécsből szították, hogy a szabadságszerető magyart, melytől mindig remegett, hazájában foglalkoztassa és nemzet szupremácziáját meggyöngítse. Tartott ettől Fekete is és épp azért követelte társaival együtt a magyar nyelv elsőségét a latin és minden más magyarországi előtt, tartott attól is, hogy egykor a nemzetiségek sok és vészes bajt fognak az országnak okozni, de egy csapásra nem vihették ki, hogy Magyarország minden polgárra magyarrá legyen. A baj már akkor is jelentkezett, még pedig érezhetően, főleg a déli vidékeken, hol a nyelv és fajkeveredés rendkívül erős volt, s hol Fekete birtokai is feküdtek. Verseiben nem egyszer szólal meg elégületlensége ezekkel az állapotokkal s Csabrendeket, éppen horvát és német lakosainak nemzetietlen viselkedése miatt nem szerette.

Ebből a nemzetiségi szempontból óhajtotta, s vele az egész magyarság is, hogy a hadsereg magyarrá legyen. Ez nemcsak a tiszteknek előmenetelt, a legénységnek emberibb bánásmódot biztosított volna, hanem elősegítette volna, hogy a magyar ezredek magyar vidéken elhelyezve a lakosság magyarosodásán is lendítsenek. A Greven-ezred erélyes mozgalmát elfojtotta Bécs

s egy időre, főleg a franczia háborúk miatt, nem lehetett arra gondolni, hogy ezt a szándékot valaha is békés úton megoldják.

Politikai munkásságának ezen főmotivumai mellett a Habsburg-ellenes mozgalmak, a városok ügyei kisebb jelentőségű dolgok voltak, melyekben inkább a személyes ellenszenv és a dologhoz való hozzáértés szólaltatta meg, mint az egyedüli czélnak a jellege, s ezekért nem jajdult föl a hazafias érzelem sem annyira, hogy további fönnállásuk a nemzetet kétségbeejtette volna, azonban az előbbieknek el nem érhetése mélyen elkeserítette az érte önzetlenül küzdők táborát s Fekete is ott hagyta a politikai porondot.

Természetes, hogy ily elvekkel és harczias hangulattal nem győzhette le undorát a politikai élet, a közpiacz sokféle hitványsága iránt sem, és ő, a ki többet is akart, mint ellenzéki szónoknak lenni, inkább lemondott erről a pályáról és a csendesebb, otthoniasabb bölcselmi muzsához fordult, irodalmi emberekkel szővén barátságot, hogy ezekkel egyesülten erősítse a magyar művelődést, segítse «kiépíteni a hazát».

A politikától való elfordulását élénk és rikító szinekkel jellemzi a «Midőn ötvenedik esztendőmet haladnám» verse,[1] melyben Faludi versmodorában szigorúan elítéli a közéletet és annak embereit:

Láttam szamárt elől menni,
Betsültetni gaz embert,
Keresztet a félszre tenni,
Kit a' vitéz el nem nyert.
Sokan jutának polczokra,
Bár az udvart gyalázták;
Mert bizván ügyök Papokra
Áldásikat vadászták.
Igaz mondók üldöztetni
Szoktak a képzelőktől.
Nints igazság az országba,
Örvend kiki a más kárán,

Ne is bizzál jámborságba,
Ha bátran ülsz a párán.
Hogyha nem tudsz hizelkedni,
Még a' kurva sem hódúl;
Most a virtus csak üres szó,
Kivel szintugy kénykedik,
Orozó zsivány mint a jó . . .
. . . .
Látván azért hanyatlani
Kedvetlen életemet,
Bár tudnám hoszszabbítni
Rá nem vetném fejemet;

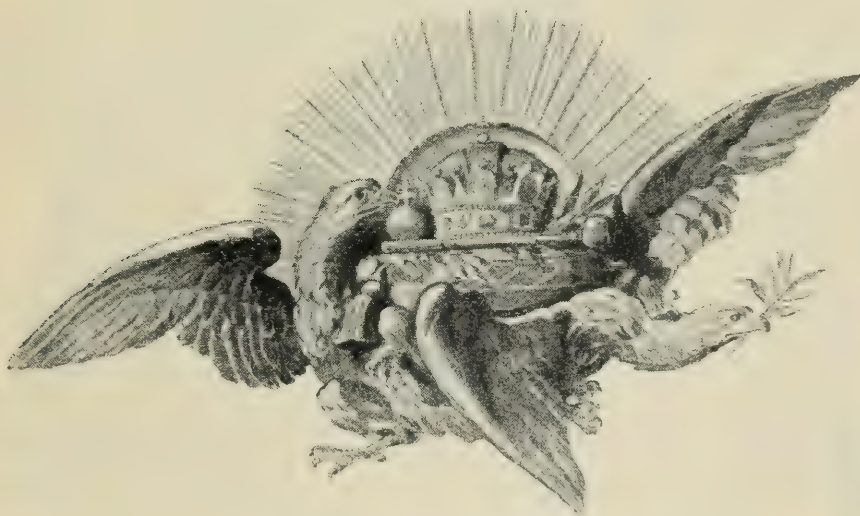
[1] Magy. Munkáji, I. k. 112. l.

Mert jobb időket képzelni,
Nemzetünket esmervén,
Avagy gomb nélkül fértzelni,
Alkalmasint egyre mén.

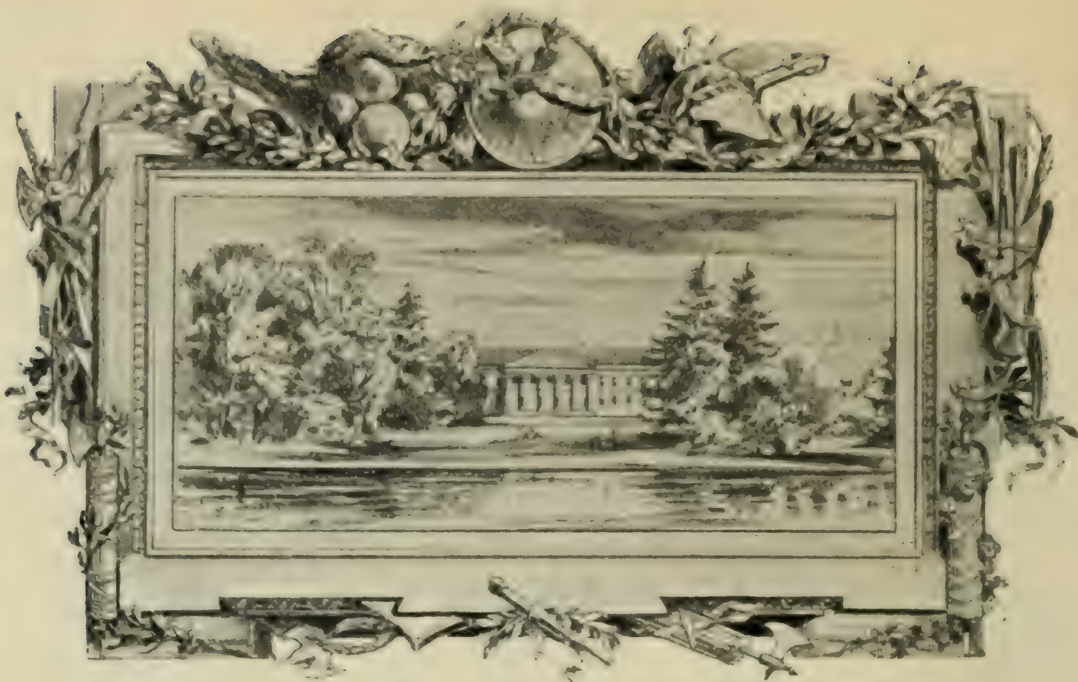
Nintsen tehát min búsúlni
Hogy közelget a halál,
Kezdjünk inkább felvidulni,
Már tzélunk közelebb áll.

Ez a pesszimistás hang, mely Fekete minden működésének befejezője, némileg megenyhül, midőn új czél felé tör, a mely ezután az irodalomban látszik feléje kacsintani, a melyben a' magyar nyelv érdekében elért országgyűlési sikereitől fölbuzdulva ezentúl már a költőnek szemével tekinti a világot.

Élete a nyilvános küzdőtérről leszorult és bensöbbé, tartalmasabbá válik, hogy a hazaépítés nehéz munkáját nem a közporondon, hanem az irodalomban folytassa.

47. A SZENT KORONA I. FERENCZ KORABELI ÁBRÁZOLÁSA.

48. A FÓTHI KASTÉLY.

HETEDIK KÖNYV.

AZ UTOLSÓ ÉVEK.

I.

POLITIKAI szereplését hosszan tartó utazások váltották föl. 1792-től 1796-ig hol Német-, hol Olaszországban jár, míg végleg Fóthon telepszik meg, hogy irodalmi munkássággal, gazdálkodással és vagyonának rendezésével töltse idejét. Ezért sokszor rándul le Aradra vagy Zalába, de legkiválóbb szórakoztató helye Balatonfüred és Pest. Oda meggyengült egészségének gyógyítása végett megy, itt részint a nádori udvarnál, részint barátai körében, kik közé főleg a tudós Schedius tartozik, tölti el idejét. A nádori udvaron is szivesen látott vendég s annak téli mulatságain: a lovagjátékokon, bálokon és vadászatokon gyakran részt vesz.

GRÓF FEKETE JÁNOS IDŐSEBB KORÁBAN.

Az 1796-ik évtől haláláig lefolyó időszak magyar költői munkásságának tulajdonképeni kora. A kilenczvenes országgyűlések némi sikerei őt teljesen magyarrá változtatták és magyar akart maradni tetteiben és írásaiban is. Nem vágyik külföldi tapsokra, bécsi baráti unszolásokra, titkos társaságok tisztségeire, hanem a politikától, — mely ekkor vészthozó és koczkáztatott, — elvonulva, csupán a magyar kultúra érdekében fárad. Nagy hévvel keresi és állandósítja az irodalmi barátságot pesti és erdélyi írókkal, s mint maga írja fiának: «Chaulieunek nevét érdemleni kívánnám, mert ámbátor Voltér apostol a' Gustus templomában, őtet csak a' gunyoló poeták elsőjének nevezi, én ezen polczczal is megelégedném hazám Parnassussán. De akár melly légyen halálom után a hely, mellyben maradékink fognak helyheztetni, mig élek kivánom fáradozásim által anyanyelvünk pallérozását tehetségem szerént eszközölni, ezt egy hazafiui kötelességnek tartván.»

Mátyási Josefml

49. MÁTYÁSI JÓZSEF ALÁIRÁSA.

Ezentúl franczia verseket ritkán farag, hacsak nem akkor, midőn emlékezéseit írja, a nádort, annak nejét, Napoleont dicsőíti, vagy ősei birtokát megénekli vagy Mátyásinak egy-egy poemáját francziára fordítja. Más nyelvet, mint például a latint, már most, bár azon néha maga is megszólalt, még a tudományban is kerülendőnek vél: «Valóban kecskelábu pajtásom fel borzadott, hallván tőled, hogy még a' magyar borról is, ugymint Attiláról, deákul irnak kortsosult hazámfiai. Meg vagyok győzve, hogy tudós kézbe nyelvünk mindenre alkalmatos, és hogy nékünk a deákkal ugy kellene bánnunk, mint hajdan a' római böltsek a göröggel bántanak.»

Fekete tehát megundorodván a politikai élettől, a «piszkos országgyüléstől», «hol hazánk szemetje firtatja magát», «hol megpergelte száját» «nyelvére lakatot vetett» s a munkás magánéletbe vonult vissza, hogy óriás méretű költekezései által alapjában megrázott vagyoni viszonyain és a kor vagy a zajos múlt által megrongált egészségén segítsen. Ámde bármint törekedett is,

sem az egyiken nem lendítettek a pörök, a «compromissumok», «az örökös transactiók», «a vészes chartabianca», mert «igazsága mellett Themist megtsávázták», sem a másikon orvosainak önzetlen buzgósága. A váczi káptalannal folytatott pöre egyedül a pestmegyei birtokokat biztosította és itt húzta meg magát olvasás, tanulás és egyéb szórakozások közt.

A viharos múltból, a rajongásteli és fényes ifjuságból, a ragyogó udvari életből, a katonai pazar költekezésből, az országgyűléseken való kápráztató megjelenésből eredő óriási adósságok, a vagyonszerző és vagyonmegőrző tapasztalatlanság, hozzá a pénz értékének ismeretlensége nem engedte meg, hogy vagyoni ügyeit végleg rendezhesse. Gazdasági ügyekben járatlan feje, mely a «földmívelő népet jobbítani iparkodott», mely búsásan el volt foglalva faszerzéssel, plántálással, kamatos kamattal fizette meg a lótenyésztésben és gazdálkodásban bizonytalan tapogatódzásokat. A «szegény legényt» még katonai adósságai is nyügözték és a törlesztésükre szükséges pénzt részint birtoka jövedelmeiből, részint újabb polgári adósságokkal födözte. Érezte maga is elszegenyedését, de szenvedélyes költekezéseinek, a játéknak, a lókedvelésnek nem tudott határt szabni, büszkesége pedig visszatartotta attól, hogy vagyoni állapotának rendezése végett «a császárhoz» forduljon kölcsönért, a ki ebben az időben Esterházy herczegnek 900,000, és Orczy László bárónak 300,000 forintot ötös kamatra adott.[1] Majdnem egy millióra rúgó adósságait és kamatait csakis birtokai árán törleszthette.

Az anyagi gondok nem biztosítottak János grófnak gondtalan öreg kort és szenvedélyei: a nők, a kártya, főleg a fáráó és a lovak még akkor is óriás pénzösszeget nyeltek el. Örökös pöreit fiskálisaira bízza s ő maga pazar kedvteléseinek él, úgy hogy nemcsak az adósságok «magpénzét», hanem az «interest» sem tudja idejében lefizetni.[2] Hogyha néha be-betekint Pozsonyba, Bécsbe, Budára vagy Balatonfüredre, szórakozásai sok pénzébe

[1] Arankához 1801-ben írt levele a múzeumi kézirattárban.

[2] Bogyaihoz írt levele a gróf Csekonics család levéltárában.

kerülnek. Megtörténik, hogy professzor Stáhly György és a költészetben is járatos Szombati József tudós doktorokat, kik csúzos bajait orvosolják, pénz helyett versekkel fizeti, hogy ily módon halaszthassa el oly időre a fizetést, midőn maga is pénzhez jut. Egyébként csak néha vett részt egy-egy ritka nyilvános, politikai jellegű ünnepségen, mulatságon vagy ténykedésben és ezzel is szorosabban fűzi magához azt a baráti kört, mely irodalmi munkásságát, katonai és politikai múltját figyelemmel kiséri és megbecsüli. Irodalmi barátjaival a nyelv pallérozásán, az irodalmi érzék és a «szép gusztus» megszilárdulásán fáradozik. Az utóbbiban hivatott mesternek vallotta magát, a melyben senki véleményének magát alá nem vetette. Ő, a ki mint költő korán kezdte meg működését és franczia munkáival elég feltünést keltett, sem befolyásos egyéniségénél, sem vagyonánál és tekintélyes nevénél fogva nem tudott, de nem is akart az akkori nyilvános irodalmi világban hatni és így a még nem szervezett irodalmi élet vezérférfiaihoz sem csatlakozott. Magyar munkáinak nagy részéről alig tudtak s csakis franczia vagy német műveit emlegetik. Irodalmi névtelensége okozta, hogy sem Kazinczy, a ki különben «káromkodva olvasta Gvadányi verseit», kinek Ludas Matyi nem tetszett, ki Bacsányit üldözte és Dugonicsot megveti, sem Bessenyei, a ki pedig az eddig ismert «magyar Voltaire», sem Révai, sem bárminő más áramlat vagy irány nem hódította meg. Ámde művei is oly szellemüek voltak, melyek a czenzura hivatalos pontjait tudatosan sértik s így inkább a jövőnek, az asztalfiának és barátjainak irvák.

II.

Iratai telvék lángoló lelkesedéssel a magyar kultura, tudományosság és irodalom iránt. Megértette korát és a magyar érzésnek új jelszókat adott. Erős faji szeretet erősítette hazafias érzéseit, egyéni érzelmeit pedig vidám bölcselkedő belátás vezérli.

Ez sugallja írói munkásságát és tetteit. Egyénisége sokkal türelmetlenebb, semhogy korának erőszakkal megállapított és rendőrileg ellenőrzött gondolkodását vezethette volna, érzelme sokkal erőszakosabb, semhogy iratai a czenzura rostájának hivatalos mértékét megüthette volna. Szatirája, szókimondó őszintesége, sokszor francziás forradalmi érzülete és ugyancsak francziás pajkos érzékisége a rosta tiltó pontjait százszor is megsérti. E szempontból keveset törődik azzal, hogy munkáit nyomtatásban lássa, de annál inkább azon van, hogy kéziratban elterjedjenek. Barátjainak, irodalmi férfiaknak ír és ezzel hódol a XVIII. századbeli magyar írók «egymásnak írásának», «levél irodalomnak». A híres pater Hannuliknak, midőn arra inti, hogy a czenzurára valót írjon, következőleg válaszol:

Jól értem intésed, hogy irjak ollyakat,
 Mellyek nem tiltatnak: de hát igazakat
Úgy szegény Muzsámnak akkor lehetetlen írni,
 S magát hazudozásra reá kéne bírni.
Nem vágyok én, el hidd, hogy kinyomattassék
 Munkám 's mindenektől széllyel olvastassék:
Tsak kevés Böltseknek lehessen kedvére,
 Jövendő századnak tán juthat kezére,
'S akkor Borostyán siromra rakatik,
 Mely éltemben tőlem most meg tagadtatik.

Költeményeit vagy külön vagy az akkori szokás szerint levelek szövegébe szúrva küldözgeti Gvadányinak, Orczy Józsefnek, Teleki Lászlónak és Domokosnak, Horváth Ádámnak, Aranka Györgynek, Bethlen Lászlónak és fiának, a kit, miután Illésházy Máriától elvált, magyar íróvá iparkodott tenni. Épp így volt fordításaival is, melyeket szakszerű magyarázatokkal kisérve lemásoltatott és barátainak, Széchényi Ferencznek, Madách Sándornak, Orczy Lászlónak elküldött.

Szerencséje volt, hogy Mátyási Józsefben, kit 1799-ban fogadott házába, hű és odaadó barátot nyert, kivel terveit közölte, kinek költeményeit fölolvasta, kinek magyar nyelvérzékére sokat

Mátyási Joseph Barátomnak az Ujj Esztendőre 1801.

Az Ujj Esztendőre, jer Músa! sugárolly
Szép verset, Mátyásim meg ditsérésére,
De ha tetzni kivánsz, kérlek ne zsoltárolly,
Mert vissza sem kíván, régi Műhelyére
Ifjantan faragott, Vallásos versnek,
S' vállát vonogatya, hang kettőzésére
Régiket ~~[illegible]~~ nem ~~Hallandót~~ érő, Már Gyöngyösinek.

Ö tsak azt igazban, tud szépet találni,
S Mikor azt ki mondja, változó hangokkal,
Unalmat kerülvén fel hatvá válni
Dolog erejével, nem szó játékokkal,
S' Így Horácz Lantsának, nyomdokiba szállni,
Üldözven Orbánt, vérző vágásokkal,
S' a Józan ész mellett, mint Őseink fel álni.

50. GRÓF FEKETE JÁNOS ÜDVÖZLŐ VERSE MÁTYÁSI JÓZSEFHEZ.

adott s a ki magyarság és verselés szempontjából javítgatott rajtok. Ez a Mátyási volt az, ki az 1790. évi országgyűlésen Feketét a latin paskvillusokkal szemben megvédte. Ő válaszolt a «Tu pice . . .» czímű klasszikus gúnyversre az «Urak! veszett kutya . . .» és más magyar és latin nyelvű paskvillusokkal. Ugyanő a «Semmivel több valami», «Verseinek folytatása« furcsa czímen nyomtatott és «Kalászkaparék», «Nyomtatatlan munkáji» czímű kiadatlan [1] műveiben számos versben dicsőíti Fekete grófot. Ez a Mátyási [2] 1792-ben mint Teleki József gróf titoknoka vele a frankfurti koronázásra is utazott s ez útját kéziratban hagyta hátra.[3] Az ez évi országgyűlésen Wartensleben gróf követe volt. 1794-ben ott hagyván Teleki József gróf szolgálatát, öt évig a főitélőszék mellett mint esküdt volt alkalmazva, honnan Fekete János hivására Fóthra vonult, hol a gróf haláláig, mint annak titkára és hű barátja élt. A gróf nemcsak irodalmi ügyeit bízta rá, hanem még birtokainak felügyeletével és képviseletével is kitüntette.[4]

Mátyási nagyban hozzájárult, hogy a gróf tevékenységéről és műveiről a magyar középosztály is tudomást vegyen. Műveiben igen sok emléket [5] állított neki s mind haláláig [6] hálásan emlékezik a bőkezű és elmés grófról. Ő volt az, a ki Csokonayt is Fekete pártfogásába ajánlotta, ámde a költőnek hányatott élete ez érintkezést csakhamar megszakította. Maecenása műveit ő másolta, levelezését vitte és közvetítette, verselését utánozta. A fönmaradt és kölcsönösen egymáshoz intézett újévi és névnapi verseket a barátság közvetlen melege és őszintesége hatja át. Nem az alárendelt «secretarius úr» hivatalos gratulácziói, hanem szeretetteljes kívánságok és üzenetek, mikről Fekete is úgy nyilatkozik, hogy nincs ezeknek egyéb hibája, «hanem hogy

1 Akadémiai kézirattár.
2 Múzeumi kézirattár, Fol. Hung. 156.
3 U. ott, Fol. Hung. 31., Fol. Hung. 1132.
4 U. ott, Fol. Hung. 1132.
5 Akad. kézirattár.
6 1833. L. az Irodalomtörténeti közlemények XI. évfolyamában megjelent dolgozatomat, melynek egyrészét e munkában szószerint átvettem.

hozzám vonzó szívessége által elragadtatván többet dicsért, mintsem érdemleném».[1]

Mátyásin kívül mind egyénisége, mind barátsága révén egy előkelő és bizalmas irodalmi baráti kört teremtett maga körül, mely önálló és eredeti eszméit megtapsolta, verselését elfogadta és követte. Kis költői iskolát alkotott magának, melyet levelezéssel tartott fönn, költői tanácsokkal és néha pénzbeli segélylyel is buzdított és lelkesített. Irodalmi agitátori szerepre hivatott egyéniséggé lett, s a már általa 1772 előtt hangoztatott nemzeti népies irány híve, melyet Orczy Lőrincz «feddő kedves vezérével», Dugonicscsal, Teleki Józseffel, a Rádayakkal és másokkal együtt még óriási föllendülése előtt hirdetett. Irataiban állandóan követeli, hogy a magyar költők térjenek vissza ahhoz a forráshoz, a melyet Zrinyi, Beniczky és Gyöngyösy ápolt s a mely egyedül képviseli az igaz magyar nemzeti fölfogást.

Az úttörők közé tartozik.

Mária Terézia nem tudta elnyomni a magyar érzületet s József alatt a nemzet elmulásának ideje még sem következett el. Ámde ezt nemcsak a testőrök föllépte mentette meg, hanem az írók és hazafiak kézről-kézre szálló és avatott körökben keringő izgató levelei és versei is, melyek a nyomtatott könyvnél hatásosabban működtek és hívőket szereztek a magyar gondolkodásnak, költészetnek és irodalomnak. Ezen a jól előkészített talajon hatottak a testőrök művei, sőt később Kazinczynak a világirodalomban páratlan irodalmi agitácziója.

Fekete gondoskodott róla, hogy az irodalomból nyomtalanul el ne tünjön, hogy működését a későbbi kor is észrevegye. Az 1790 évi paskvillus-írók száma szaporodott azoknak számával, a kik tudomással birtak arról, hogy a «Pucelle»-t lefordította, hogy leveleiben és a társas életben korát és a viszonyokat kiméletlenül megbirálja. Ezekkel azonban édeskeveset törődött, inkább fektetett súlyt arra, hogy művei el ne kallódjanak s meg volt

[1] Magyar Munkáji, II. k. 108., 113 l.

győződve arról, hogy azok majd csak napfényre kerülhetnek egyszer: [1]

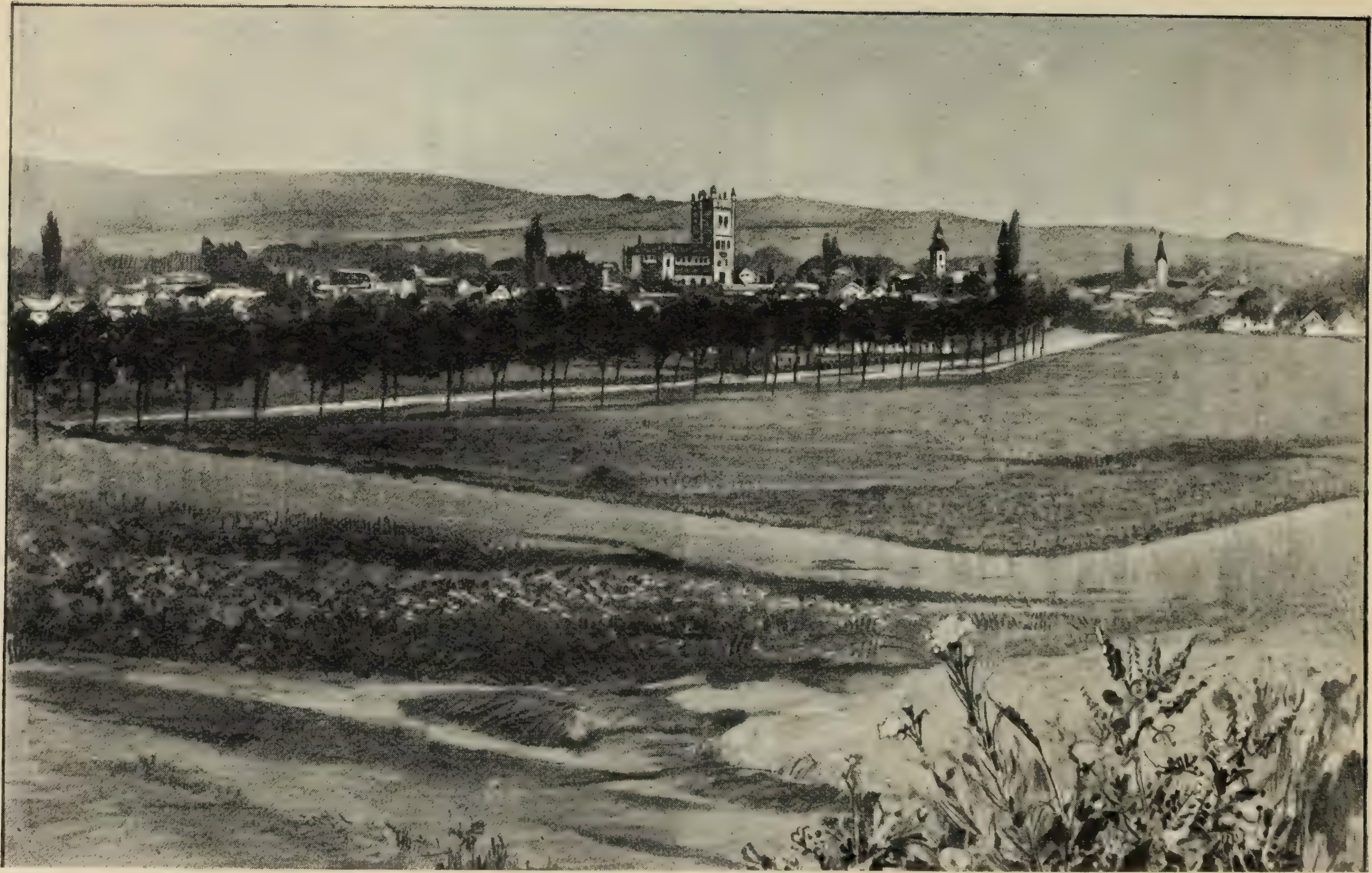
Midőn Pap hatalom világból enyészen,
'S józan emberiség egyszer erőt vészen,
Nehánya tenéked borostyánt fog fonni,
'S neveddel nevemet a porból kivonni,
Hogy költőddel együtt betsben tartassanak:
Addig bolondoktól hadd piszkoltassanak.

Életének alkonyát leginkább Fóthon töltötte. Fóth községe, Pesthez közel, mindig alkalmat nyújtott neki, hogy benézzen Pestre, mikor ismerőseit föl akarta keresni, midőn pörei miatt fiskálisaival akart tárgyalni. Innen pedig barátai ki-kirándulván hozzá, bármikor a szives házigazda, az irodalom barátja fogadta őket.

A község maga homokdombok közt terül el. Északról a Cserhát erdős végnyulványai huzódnak Gödöllő felé, elég szép kilátást nyitva a távoli Dunára és jobbparti kopár hegyeire. Egyedüli nevezetessége a Fekete-kastély, mely a mai Károlyi-kastélynak szárnyépülete. A jószágot egy ideig Batthyány József primás tartotta árendába, de Fekete még ennek letelte előtt magához váltotta és ide költözött.[2] Nagyon szerette ezt a helyet. Tiszántuli és erdélyi barátjai, hogyha Pestre jöttek, nem mulasztották el, hogy hozzá bekerüljenek, hogy meleg kandalló, jó somlyai s kártyaszó mellett elbeszélgessenek az öreg gróffal. Itt:

Mint Horátzzal Virgil Tibur vidékében,
Mi is okoskodjunk barátság keblében,
Pompátlan ebéddel tudván elégedui
Jó borból szükséget nem fogunk szenvedni.
Lészen vén Somlyai Falernum helyében,
Mellyt Horátz akárhogy ditsérjen versében,
Enyimet kostolván, jobbnak nem tartaná
'S Mecenás torkára méltónak mondaná.

[1] Az orleáni szűz. Végzés. 332.
[2] Akadémiai kézirattár, Mátyási, Nyomtatatlan Munkáji, XII. sz.

51. FÓTH

Driadesek között kies erdőtskémben,
Együtt sétálgatván, nem akadunk kémben;
'S gondolatink vátván, látom meg ifjadni
Meg vénült Muzsánkat, 's remekre fakadni.
Estve felé kertem sűrű gesztenyéssét
Serényen meg járván, utolsó főzését
Terhellett gyomrunknak fogjuk könnyebbítni,
'S Egeket bámulván álmunkat készítni.
Néha vadászatban töltvén napjainkat,
Nyul után futtatjuk virgoncz agarainkat,
Vagy foglyot vizslávàl hajhászván bokorba
Haza térvén erőnk ujjítjuk jó borba.
Békével hagynak itt busító gondjaink,
'S távol lesznek tőlünk alatsony nagyjaink;
Mert hív barátságunk őriző kárpitja,
Életünknek módját előttök borítja.[1]

Lakását is szerényen rendezi be. Nagyobbítja könyvtárát, a levéltárt rendbe hozza. «Házacskájának frontispiciumájára» faragtatja más magyar felirásokkal együtt:

Las d'esperer et de me plaindre
De l'amour, des Grands, et du sort,
C'est ici que j'attend la mort,
Sans la désirer ni la creindre.[2]

Ide várja barátait s feddi azokat, kik nem jönnek:

Mért nem jöttél hozzám? mert azzal szivemet
Szomorítád, ötsém! hogy e barlangomba
Nem ölelhettelek, együgyű Házomba;
A' mellyből most írok czifrátlan lakásom
Nem Mágnásnak való, alatsony szállásom.
Csak egy nemesi Ház, mint Horátz Tiburja,
Mellybe a' kevélység magát bé nem fúrja.
Nem találhatsz itten Kárpit Palotákat,
Szegény sirásával ékesült szobákat,
Nem akadsz tükrökkel rakott rejtekekre,
Arany üstben tálalt idegen étkekre,

[1] Magyar Munkáji, II. k. 105. l. Aranka Györgynek.
[2] U. ott, II. k. 99. l. — Oeuvres posthumes 57. A mon Cousin.

Nem látsz itt Czukorból épített tornyokat,
Vagy Olasztól jegült különös fagyokat:
De találsz jó szívre, zsíros káposztára
'S ahhoz vidámíttó Somlyónak borára.
Meg találod azon drága Asszonyságot
A' ki szép eszével terjeszt nyájasságot
'S Fejedet mint magam szeretvén betsüle,
Sőt néha ellenem veled egyesüle,
Midőn barátságos elmefutásunkban
Egymástól távoztunk okoskodásunkban.
Találhatsz könyvekre, puskákra, lovakra
Néha rossz kátsákra, jó futó nyulakra.
Meg találod ehhez igaz Barátodat,
Kire bátorsággal bízd állapotodat;
Mert Pithagorásnál tanullván hallgatni,
Fetsélésben nyelvét nem szokta forgatni.

Ama drága asszony, ki itt a grófnak társaságában él, Rosen Amália bárónő, gróf Starhembergné, mint Mátyási mondja,[1] Feketének «magához méltó Junója, vagy egyúttal Venusa», «fejedelmi szépségű és elméjű» asszony, a kit franczia költeményében majd Júlia néven, majd Teréz néven énekel meg s a ki gyakran segíti ki a grófot anyagi zavaraiból is.[2] Egyéb környezete egy belső asszony, kinek kis lánya Juliska a ház lelke és a gróf agyonbeczézett kedvencze, a ki kedvességével néha az egész kis társaságot fölvidítja. Ide tartozik a Morvaországból ide szakadt és «Morvai»-nak csúfolt udvari kertész, a ki a szép parkot minden időszakban a legfrissebb virágokkal ékesítette s a kis kört jó humorával tartotta. Ezzel nevelte a gróf Pest-Budán híres baraczkjait, ültette sűrű ligeteit s tervezte gazdasági újításait, vagy jobbágyainak jobb sorsát.

Ebben a házi, családi körben megelégedetten s távol a világ fondorkodásaitól, az álbarátok nyájától buzgón forgatja szeretett franczia költőit, fordítja Voltairet, Ariostot s Ovidot és lesi a

1 Mátyási nyomtatatlan munkáji, XIV. sz.
2 Oeuvres Posthumes.

francezia híreket, hogy bíráló elmélkedéseit gyorsan szaporodó emlékeibe, a «Petites reflexionsba» jegyezze.

Politikai szereplésre, hivatalra nem vágyott:

Mert a Magyar nagy Úr (annyira jutánk már),
Mihelyt Tisztet vállal, vagy zsivány, vagy szamár.[1]

Ide vágyik vissza, midőn Füreden mulat, vagy zalai birtokainak rendezése Csabrendekhez köti:

Mint fészkétől fosztott madár
Tévelygek bujdosóba:
De szivem mindig Fótra jár
'S nem lehet nyugovóba.

Óh bár ismét ott lehetnék
Tudom Lelkem vidúlna,
'S Hamvam Atyámhoz tétetnék
Midőn éltem elmúlna.[2]

A baráti kör, melyet ebben a környezetben: a «Magyar Ferney»-ben[3] fogadott, nem egy neves embert foglalt magában, a kivel személyesen és költői levelekben érintkezett. Ötven év tapasztalata megtanította reá, kit fogadjon olyannak és ki nem veszi zokon őszinte rokonérzésből eredő pajkos, gúnyos csipkedéseit. E levelekben tükröződik vissza annak az irodalmi ellenzéknek hangulata, a mely a klasszikus és idegen műveltség terjesztésével szemben a nemzeti irányt, a népies költészetet vallotta iránynak. És sokszor a közvélemény igaz megszólalása. Az eszmekör, melyben mozog, nem nagy és mégis megmutatja azt, hogyan vélekedett a nagyokról, a poétákról, az irodalomról és a költészetről.

Ide tartozik Barótzi Sándor, a kinek «A' mostani Világ embersége» czímű munkájával ellentétben[4] az embereknek két osztályát, a gazt és a becsületest párhuzamba állítja. Gúnynyal és metsző

1 Mátyási Nyomtatatlan Munkáji, XIV. sz.
2 Magyar Munkáji, I. k. 131. l. V. ö. Irodtört. közl. id. h.
3 Mátyási, id. h.
4 Magyar Munkáji, I. k. 67. l.

éllel bonczolja ezeket s végül az akkori erkölcsöknek rikítóbb vonásait rajzolja. Saját tapasztalatainak következtetéseit szűri le s lélektani éleslátással leplezi le a társadalmi fogyatékosságokról és fonákságokról a leplet. Levele erkölcsi rajz, melynek minden sora mögül a meztelen élet visszás hazugságai és csalárdságai rínak ki. Az erős, sőtétszínű képet az egyszerű és idilli becsületesség enyhíti, megjelölvén azt, hogy a gazság mellett még él az erény is, a hiusággal ellentétben az őszinteség, igazság és jóság még nem halt ki az emberiségből. Ez nem enged kétségbeesni s az egyetemes pesszimizmusnak nincsen létjoga.

Horváth Ádám,[1] a Hunniás szerzője, kit még annak idején, midőn II. József alatt Rendeken mérnököskődött, ismer, később az országgyűlésen, majd igen gyakran Füreden találkozott vele,

58. HORVÁTH ÁDÁM ALÁIRÁSA.

idősb Teleki Domokos gróf a burkus háborúkban zászlótársa, «örök hűséges barátja,» kit még ő tanított «exercirozás»-ra,[2] ifjabb Teleki Domokos gróf, az erdélyi nyelvmívelő társaság tevékeny munkása és buzgó dolgozótársa, a kit gazdasági és természettudományos munkásságáért a lipcsei és jenai tudományos társaságok tagjokul választották,[3] Sztáray Kristóf és Mihály, a «Sans Souci» szerzője, Desewffy gróf, ki Voltaire «Lisbon Veszedelme» czímű munkáját lefordítja, Teleki Sámuel, a marosvásárhelyi közkönyvtár alapítója, Haller Zsigmond, Toldalaghi László, Kendeffy János, Bethlen Gergely grófok és Erdélynek kiválóbb hölgyei: Petkiné, Bánffyné, Rédey Mihályné mindanynyian érdeklődéssel kisérték az érdekes grófnak tevékenységét és Aranka Györgyhöz írt leveleiből vesznek tudomást arról, hogy mit művel és mely újabb czélok felé törekszik.

[1] Magyar Munkáji, I. k. 70. l.
[2] U. ott, II. k. 76. l.
[3] U. ott, I. k. 195. l. II. k. 57. l, Akadémiai kézirattár, Magy. Irod. 4-rét 51. szám.

III.

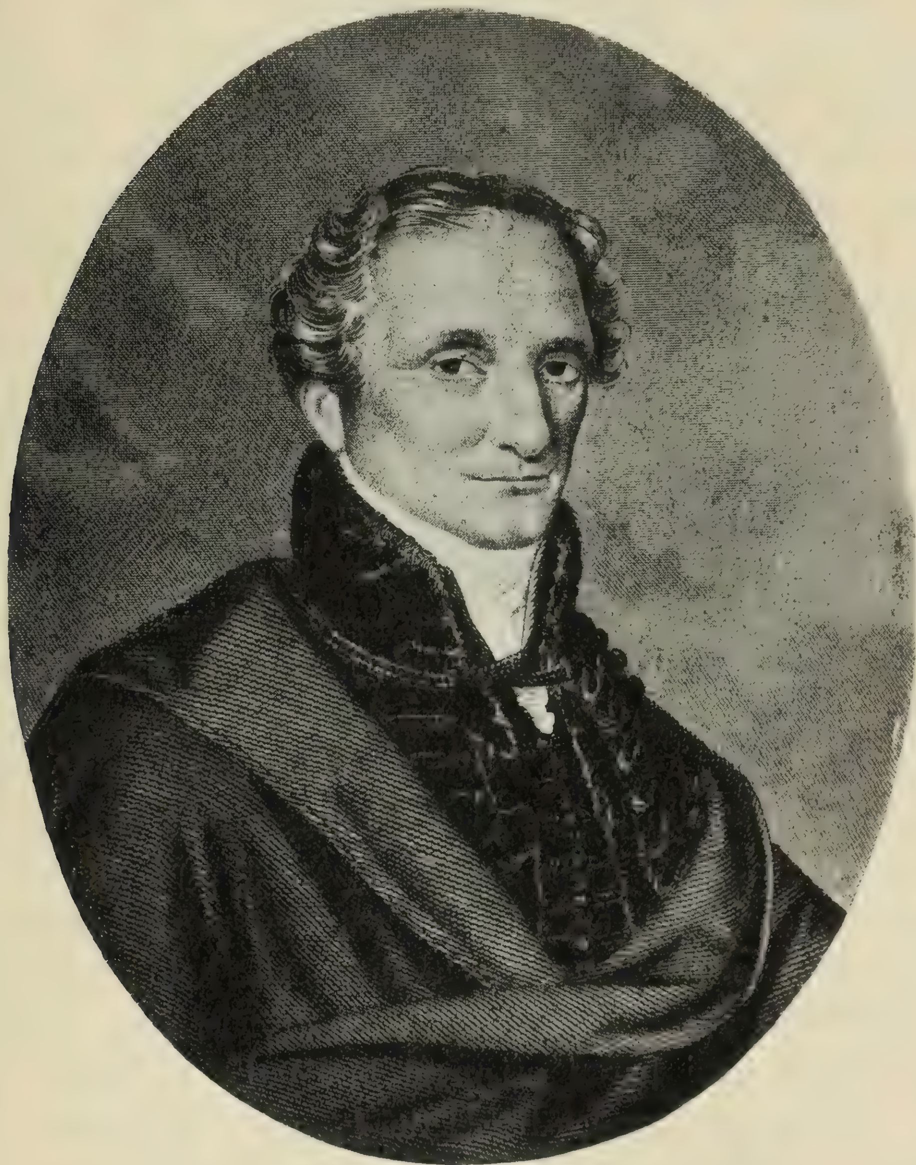
Bensőbb és nevelőbb barátság kötötte a hozzá hasonló sokoldalúsággal felruházott Schedius Lajoshoz, a pesti egyetemen az esztetika és nyelvészet tudós tanárához, a kit házánál állandóan szivesen látott, a ki nem szünt meg a grófot munkásságra serkenteni és kinek ajánlatára sok tehetséges ifjúnak pénzbeli segélylyel megkönnyítette a tudományos foglalkozast. Bölcselkedéseiknek és vitatkozásaiknak maradandó emléke az a franczia levél, melyben a szinházról, a drámaírásról igazán európai magaslatról mond itéletet és az akkori szinházi és dramaturgiai elvek nek alapos ismeretét tárja ki. Ez bizonysága, hogy Schedius Feketében érdemes és hasonló tudományú barátra, nem csupán műkedvelő mágnásra talált.[1]

A levél kis dramaturgiai értekezés a görög és a modern drámáról, a franczia és német színműírókról, a melyben részint önálló, részint voltairei fölfogással birálja Shaksperet, követőit, a franczia klasszicizmust, Lessinget és az osztrák irókat. Csodálatos dolog, hogy Fekete figyelme nem terjedt ki a magyar dráma hiányaira s ő, a ki egész életében pártolta ezt a művészetet, sőt Bécs szinpadjairól alaposan is írt, vétkesen elmulasztotta, hogy a magyarról komolyan gondolkodjék. Schedius barátsága nem volt múló és még a gróf halála után is meg-megszólamlott. Nélküle talán Fekete működésének teljesen nyoma veszett volna, s műveiről az irodalomtörténet csak hallomás utján emlékeznék. Schedius nemcsak a magyarokkal, hanem a külfölddel is megismertette a grófot. Halálakor rövid és velős szavakkal utal irodalmi munkásságára és jelentőségére : «Sok ragyogó tehetséggel megáldott egyéniség, melyet barátai és ismerősei érdem szerint csodáltak. Pontos, pragmatikus életrajza a lélektannak és az emberismeretnek, de Magyarország ujabb történetének is fontos adaléka.» Majd

[1] Oeuvres posthumes, 43. l. A Mr. d. Schedius.

később: «Izléssel és világismerettel fölruházott író, a ki kevésbbé zilált vagyoni visszonyok közt még sokkal többet tett volna a magyar irodalom- és műveltségért.»

Szorosabb ismeretségbe került Kis János szuperintendenssel, a kinek «Emlékezései» élénk világot vetnek Feketének irodalmi

53. SCHEDIUS LAJOS.

agitácziójára. «Gróf Fekete Jánossal Füreden, hol a savanyú viz kedvéért többször megfordult, néhány ízben volt alkalmam beszélni. Ő ugyan nyomtatásban csak franczia verseket adott ki, de mint maga mondotta s mint másoktól is hallottam,

magyarokat is nagy számmal irt, 's a többiek között Voltaire La pucelle d'Orleans czimű költeményét is magyarra forditotta. A' magyar literaturáról szeretett beszélgetni; s megtudván tőlem, hogy Wieland Muzarionának magyar fordítása nálam készen van, azt látni kivánta, s midőn neki megmutattam, tőlem elkérvén magával elvitte. Egy idő mulva az egész munkát a rímek megváltoztatásával küldötte hozzám vissza. A nem könnyü változtatás abban állott, hogy a hangzó betükōn végződött kettős rimekre felváltva mindenütt mássalhangzó betükkel végződőket következtetett; ez által a franczia és más nyelvbeli hím és nőrímeket akarván utánozni. Azonban a fordítás úgy nyomatott ki, mint azt én magam készítettem.»

Orczy József báró, Lőrincznek, a költőnek fia, ki Toldy szerint «magát szinte gyakorlotta a költészetben,» s «apjához hasonló lélek», verselésében Fekete Jánost követi. Fekete hatása Orczyra legjobban felismerhető az «Aspasia»-ban megjelent «Bandi a levélhordó Elysiomban,» a kéziratokban levő «Több mint álom, kevesebb mint valóság» »Az szerentsérűl» czimű poemáiban.[1] Feketét az Orczyakhoz hadi és szívbeli barátság kötötte. Lőrincz ismerte fel benne a költői tehetséget és ő buzdította arra, hogy a Pucelle d'Orleanst lefordítsa; László [2] anyagi gondjaiban leghívebb támogatója és ennek ajánlja az «Orleáni szűzet» is,[3] József pedig fiui szeretettel csüng rajta. Józsefet, a »szőke Jóskát,» kivált a II. József ellen való mozgalmakban és az 1790-iki országgyűlésen szerette meg s vele holtig érintkezett.

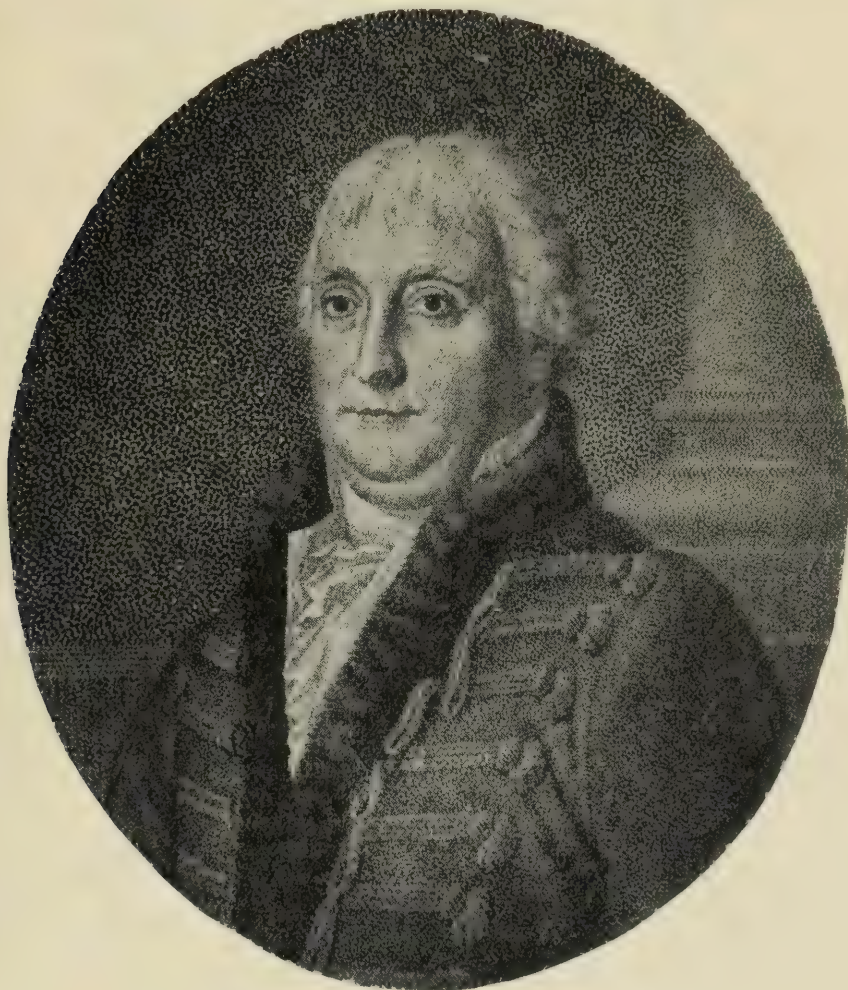
Barátai közé tartozik Teleki László gróf is, az író és költő, kinek verseit igazi baráti szigorral bírálgatja. Családját, főleg első nejét Máriát, lovagias tisztelettel környezi és Lászlót neje haláláig a legbizalmasabb barátjai közé számítja. Itélete a rendkívül erős nagyravágyástól égő Lászlót sokszor megmenti az érze-

[1] Magyar Munkáji, I. k. 99. l., II. k. 24., 25. l. I. k. II. 21. l. — Akad. kézirattár, Magyar irod. (Régi és újabb írók) ívrét 9. Orczy József művei. — Aspasia, 1824. 43. l.

[2] Magyar Munkájí, I. k. 180., 181.

[3] Az orleáni szűz, I. ének.

lem szertelen túlkapásaitól és kihívja irói józanságát. Az egymáshoz írt verses levelek telvék verstani utasításokkal. Fekete szokott egyenességével, Teleki «tiszteletes» módjára, némi prédikátorsággal oktat, s mindkettő erősen védelmezi saját verselését: [1]

54. GRÓF TELEKI LÁSZLÓ.

Többször el olvastam halottas Versedet,
Atyád Hamvaira készült Énekedet;
Mert nem győztem annak szépségét tsudálni,
Végrę keményebben kezdém is rostálni.
'S gyönyörű munkádban némelly kis hibákat
Rithmus ellen láték, noha aprótskákat.
Igy az Astronomus mind addig tsudálja
A' napnak mivoltát 's üveggel visgálja,

[1] Magyar Munkáji, I. k. 175. 182., II. k. 81. l.

Míg nem talal benne homalyos helyeket,
  Noha tündökléssel fedez illyeneket.
Nem tehettél hibát, melly Febust bántaná,
  Vagy a' józan elme törvényét rontaná,
Minden jobbitásom hajszál-hasogatás,
  Csupa pedantismus 's vég szó válogatás.
Ne véld, tehát, kérlek, hogy munkád alázni
  Kivánnám, 's magamat az által gyalázni.
Mennél szebbnek tartom ezen remekedet,
  Annál tisztultabbnak kivánnám versedet,
Én is mint Molier ama szolgálója
  Ki (jól tudod) Urát kis hibáktól ója,
Noha fel nem érné játékit eszével,
  Mertem olly mód' bánni Barátom versével.

Mindkettőnek önálló verstani elmélete maradt reánk. Hosszabb bölcselmi, főleg vallásos ízű verses disputát idézett föl kettőjök közt Feketének «A Négy Mennyország» czímű [1] verse, a melyre Teleki «A Magam menyországa, ha álom is, mégis valami» versben felel, midőn pedig Fekete igazán reális szinekkel támadja és rajzolja a túlvilágról fölfogását, ekkor Teleki «Védelme a menyországomnak» verssel válaszol. Az egész még baráti vita a földöntúli élet fölfogásáról.

A hosszú, benső baráti viszonyt megszakítja Telekinek meghalt feleségéhez írt verse, a melyet Fekete lélektani okokból hamisnak, mesterkéltnek, azonkívül hosszadalmasnak és izléstelennek tartott.

Ennek a versnek egész története van. Teleki a «Néhai G. Teleki Mária sirhalma» czímű könyvben kiadta azokat a verseket és beszédeket, a melyeket neje halálakor szerzettek, ezek között van az «Egy jó asszony képe, mellyet néhai mélt. r. sz. b. gróf széki Teleki Mária elfelejthetetlen emlékezetű Felesége áldott Hamvainak tiszteletére férji érzékenységgel felemelt Gróf Széki Teleki László» czímű vers. E hosszú lélegzetű czímnek

[1] Magyar Munkáji, 1. k. 159. l. Akad. kézirattár, Magy. irod. 4-rét, 5—51. sz.

megfelelő a hosszú, ötvenegy oldalra terjedő halottdicsérő és búcsuztató vers.

Fekete egy ideig semmi módon nem mutatta az elhálózott fölött való gyászát, a mi általánosan föltünt, sőt Mátyási József azt írja «Emlékeztető Ciprusában»:

Hát Pest Horáttzának hattyuját mi lelte?
Mely Eszterházynét[1] akként énekelte,
Hogy míg magyar nyelven olvasnak és írnak,
Hirén diadalma nem lehet a sírnak.

A szél is azt feleli, hogy senki sincsen, a ki szebben énekelne, mint a megholt férje, a ki:

A felett, hogy Fia magyar Boálónak,
Atyjánál jobban ül nyergén a szent Lónak.

Fekete a «Test bontássá lett . . .» verssel törte meg hallgatását, melyben fölháborodással illeti Telekinek hosszadalmas versét s kálvinista voltának tulajdonítja halottsirató énekét. Máriát nagy gyöngédséggel siratja. Telekinek a vers rendkívül rosszul esett. Mód felett megharagudott a leczkéztetésért és fölötte bántotta, hogy Fekete, a ki nem rég azt irta neki: «Eltöréd lantomat, mert felljül haladtál,» most kiméletlenül ront neki. Mindennél jobban fájt Fekete tapintatlansága, aki mindenkinek mutogatta is versét.[2] Erre Teleki is verssel felelt, melyről megjegyzi, hogy csak azok érthetik «a kik Mlgs G. Fekete János Úr gondolkodása s élete módját közelebbről esmérik». Elismeri, hogy verse hibás és hosszadalmas, védi vallását, köszöni a neje iránt való érzelmet s boszankodik, hogy Fekete versét mindenkinek mutogatta. Tény, hogy Teleki érzelme hiú és mesterkélt, hogy Fekete alaposan támadja. Széki Teleki Mária sírhalma körül nemcsak férje, hanem Mátyási és Schedius is megszólalnak, Feketét, ki valószinűleg egyáltalában nem akart fájdalmával

[1] Magyar Munkáji, I. k. Eszterházi Jozefa halálára.

[2] Akad. kézirattár, Vegyes 4-rét. 15. sz. 7. — M. Irod. Régi és új magyar írók 4-rét, 133. sz.

a közpiaczra kiállani, Mátyási megszólítása rázta föl hallgatásából, a mikor is ugyancsak érdes egyenességével, de a Telekihez írt költői levelek modorában ostorozza a férjnek ötvenegy oldalra vetett fájdalmas siránkozásait és pongyola érzelmeit. Ezzel természetesen megsértette a férjet és a barátot, de a szöget fején találta, mit az is bizonyít, hogy Teleki, a ki megsértődve még válaszolni is ráért, a gyászév eltelte után legott megházasodott. Fekete őszinte érzelmét pedig bántotta a hivatalos bucsuztatóknak kinyomtatása is és egyszerűbb, de igazabb sirámokat várt arról az asszonyról, a kit a női erények tisztaságában tisztelt s a kit a magyar hölgyek példaképeül állított fel:

. . . . ha kivánnak jó emlékezetet
 Siron túl, 's könnyező szives tiszteletet,
Hogy iparkodjanak Tégedet követni,
 'S hirek fentállását szivbe helyheztetni.
E sirnál Vándorló! Könyiddel áldozzál,
 'S hogy több ilyes nőjjön, azon imádkozzál.[1] —

Hosszú és mély barátság kötötte a vitéz «lovas generális» gróf Gvadányi Józsefhez. A barátság még katonáskodása alatt kezdődött, a harcztéren erősbödött, majd a magyar generálisok közös sorsa, az erőszakos nyugdíjaztatás, majd az 1790-iki országgyűlésen játszott hasonló szerep és rokon fölfogás állandóvá és később folytatott tartós levelezés által bensővé és igazzá tette. Feketének hét verses levele maradt fenn, mig Gvadányiéi ismeretlenek. Fekete őt tekinti a dicső Gyöngyösi egyedüli és hivatott utódjának:

Megjártad Gyöngyösi fel ható Pályáját,
 Követted is néha Benitzky kótáját,
'S Notáriusodnak Budára jövése,
 Pöstényi fürdőben Czigány ki kelése,
Mint Rontó Pállal hiredet terjesztik,
 Háladó sziveink tsak azzal epesztik,

1 Magyar Munkáji, II. k. 172. l. Gróf széki Teleki Mária halálára.

Hogy nem könnyű jutni remekid nyomára,
Tőled oly szépen járt Helicon hantjára,
Lába törik soknak illy igyekezetben,
Mint roszsz lovasoknak képzelt ütközetben.

Hozzá, mint a magyar poéták Nesztorához küldi verses munkáit megitélés végett. Mennél távolabb áll a görögös metristáktól, annál jobban becsüli őt s Aristarchusának vallja, a ki épp oly alaposan vezeti és oktatja, mint annak idején Voltaire a franczia verselésben:

Bátsi! tehát én is követlek, mint lehet,
Bár tudom, hogy Múzsám annyira nem mehet.
Mert a kilencz szüzek tsak néked tsevegni
Szoktak, 's ősz hajaddal vígan enyelegni.

55. GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF ALÁIRÁSA.

Az ősz generális dicséretében nem csapong az ízetlen magasztalásokig, hanem az illő mértéket megtartja:

Magyar Anacreont látok én munkádban,
'S Hodulásom azért nem eshetik vádban,
Hogy tán hizelkedés àzt nekem diktálná,
Avagy alatsonyság szívemet meg szálná.

Magyar mesterének tartja, ki munkáival és tanításával sokat lendített nagyobb szabású fordításain:

Kérsz, hogy Mesteremnek téged ne tartsalak:
Hijjában Barátom! mert annak vallalak,
Mig élek igazán, minthogy ébreszteni
Orczyval te tudtál, 's engem gerjeszteni
Magyar verselésre ditső példáiddal,
Tőlem méltán bámult remek munkáiddal.

Először az «Orleáni Szűzet,» majd Ovidiusnak «Szerelem mesterségét,» az utóbbit Gvadányi barátnőjének, Fábián Julisnak is elküldi, söt ennek ajánlja, de midőn hirét veszi, hogy a költőnő ezt a tettét illetlennek találta, katonás humorral fakad ki a kényeskedő irónő ellen. Ő tudósítja legelőször arról, hogy Engel Gvadányi történeti munkáját, «XII. Károlyt» megczenzurázta.

Leveleikben el-elkeseregnek a politika akkori állásáról a csatatéren elesett régi bajtársakról, világ megváltozásáról, az országgyűlések megromlott nagyjairól, örvendenek Napoleon elérhetetlen egyptomi és más dicsőségének, Nelson tengernagy vitézségének. A levelezést Gvadányi betegsége és halála szakította meg.[1]

IV.

Mindvégig legmeghittebb és legigazabb barátja Aranka György, az «Erdélyi magyar nyelvmívelő Társaság» és a «Kézirások Társasága» megalapítója.

Az ismeretséget az 1790/91-iki országgyűlésen kötötték, hol Aranka gúnyos verseivel többeknek figyelmét magára vonta. Mint ügyes verselő és irói agitátor Feketében rokon törekvésű lélekre, mint kedélyes, vidám s előkelő gondolkozású férfi a generálisban hű barátjára talált. Ugyanabban a körben élt és működött, a melylyel Fekete rokonság vagy barátság révén szoros összeköttetésben állott.[2] Az egymással váltott negyvennégy levél irodalom- és kulturtörténeti jelentőségű. Aranka Erdélyből ír, Fekete jobbára Fóthról válaszol. Ez a levelezés jeles adalék az akkori erdélyi főnemes világ társadalmi életéhez, gondolkodásához és nagy műveltségéhez. Aranka leveleiben élénken tükröződik vissza, mily magasan állottak az erdélyi főnemesek és főrangú

[1] Magyar Munkáji, I. k. 174., 175., 198. II. 6., 64., 69., 71., 73. ll.

[2] A 42 levél közül 22 Feketéé, 20 Arankáé. A levelezés nem teljes. Hol Feketének, hol Arankának válasza hiányzik. A levelek részint Magyar Munkájiban, részint a Magyar Nemzeti Múzeum és a M. Tud. Akadémia kézirattárában vannak.

hölgyek a hasonrangú magyarországiak fölött, mily szívósan ragaszkodnak a régi magyarsághoz és haladnak a korral tudományban és műveltségben, mily érdeklődést éreznek a magyar kultura emelése körűl s mily élénk figyelemmel kisérik a külföldnek fejlődését.

Feketének «sine die et Consule» írt leveleire rendesen megjő a válasz, sőt, mint Fekete leveleiből kiolvassuk, Aranka a szorgalmasabb levéliró.

A két barátot legelőször a Nyelvmívelő Társaság ügye vonzotta szorosabban egymáshoz. Tudjuk, hogy Bessenyei «Jámbor szándéka» egy magyar tudós társaság körül, Révainak indítványa «a nyelv és tudomány művelésére egy magyar tudós társaság felállítására» nem hangzott el viszhang nélkül, de maradandó alkotást nem hozott létre. 1792-ben keletkezett a «Pesti Magyar Társaság», melynek nevelő, nyelvmívelő, kritikai czélja volt s melyet nemcsak a pesti társadalom, hanem az ország is ujjongással fogadott, sőt egyes megyék pénzzel is segítettek. A Társaság újságot és kiadásokat tervezett. Ily kiadások: fordítások tényleg jöttek is napvilágra, de a társaság nem volt hosszú életű. A viszonyok, a pénz hiánya csakhamar megszüntették.[1]

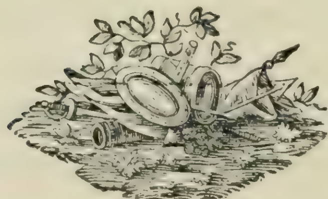
Hasonló törekvéssel találkozunk már 1785-ben Erdélyben, hol Batthyány Ignácz gróf, erdélyi róm. kath. püspök, Révai Miklós eszméjét, egy «a nyelv és tudomány művelésére magyar tudós társaságot,» tervezett. E czélból gyűjtést rendezett, de a terv nem sikerült. 1791-ben Aranka György kapta fel az eszmét és a már megnevezett társaság «Rajzolatját» a «felséges Rendeknek» benyújtotta. Az ügygyel az országgyűlés komolyan foglalkozott és Aranka munkálatát nagy tetszéssel el is fogadta. A társaság czélja «a magyar nyelvnek, mint nemzeti nyelvnek, fenmaradása, tisztán megtartása s világának terjesztése». «A Magyar Nyelvmívelő Országos Társasága» megvalósulása a szászok ellenmunkálkodása miatt, az udvarnál nem talált kedvező fogadtatásra, de

[1] Múzeumi kézirattár, Fol. Lat. 686. Appendix.

azért 1793. deczember 13-ikán Marosvásárhelyen az erdélyi kormányzó pártfogása alatt megalakult az úgynevezett «Próba Nyelvmívelő Társaság,» mely az erdélyi urakban és honleányokban nagy pártfogásra talált, úgy hogy rövid idő alatt kis könyvtára, kézirattára, pénz-, régiség- és ásványgyűjeménye volt. Ily biztos alappal indult utnak Aranka állandó lelkesítésével és fáradhatlan munkásságával a társaság.

Fekete, kit franczia és német irói munkásságáért több külföldi irodalmi társaság is tagjául óhajtott, inkább vonzódott a magyarhoz, a melytől iratainak megőrzését és eszméinek megvalósítását remélte. Vonzotta még a társaság megalapítói iránt táplált rokonszenve, a mint maga is megvallja: «Engemet csak az, hogy Te és hozzád hasonló nagy eszü és emberségü emberek voltanak ezen Társaság eszközlői, birhatott arra, hogy melléje álljak, mert számtalan külső országbeli Tudós Társaságok Tagja már ez előtt sok esztendővel lehettem volna, de mindenkor kerültem az illy haszontalan hirvadászást.»

Az
Erdéllyi Kéz Irásba lévô Tôr-
ténet Irók ki adására fel
álitandó Tárfaságnak
RAJZOLATTYA
A' Három Nemzetbéli Méltósá-
gos. Fô Rendekhez.

KOLOSVARATT,

Nyomtattatott Hochmeifler Márton Ts. Kir. priv. Kônyv nyomtató által. 1791.

56. ARANKA GYÖRGY «RAJZOLATTYÁ»-NAK CZÍMLAPJA.

Fekete 1794-ben husz, később tíz Rhénus forint tagdíjjal és azzal a kötelezettséggel lépett be, hogy a társaságot ritka könyvekkel és kéziratokkal fogja gazdagítani.[1] Belépését levélben tudatja, melyben a társaság czéljait újabb eszmékkel gazdagította.

Tervezete a következőket ajánlja:

«1. A tudomány és mesterségbeli szókat, melyeket a görögöktől és rómaiaktól vett át a magyar, tartsa meg, mivel magyarosításuk idővesztegetés és a jövevénynek megnehezíti a nyelv tanulását.

2. A «feltámadandó uj szók» hibáit nem kell rostálni és pótolni.

3. Jó Nyelv Mester (nyelvtan) és Szótár kiadása.

4. A Görög és Deák klasszikusok fordítása.

5. Az asszonyok műveltségének emelése olvasmányokkal.

6. «Hazánk történeti» egybeszedése.

7. A természettudományok és a «hajdani idők maradványi feljegyzése» egy «különös Társaság» által.

8. Hat egymásra következendő esztendőben húszezer forintot rendelni egynehány nagyobb birtokosoktól s ezen költséggel a' megjegyzendő személlyekből álló társaságot hazánk vizsgálására utaztatni.

Három tudós a régi hagyományokat gyűjtse, három a természetet vizsgálja, három földmérő a földet rajzolja, három hazánk régi történetét kutassa.

A tizenkét ember az esztendőnkint kapott 20,000 fttal járja be az országot, kutatásainak eredményét a társaság adja ki.»

Ezektől a főbb dolgoktól várja, hogy az idegenek figyelme Magyarországra terül, és hogy azok «ép úgy fogják tudományunkat tanulmányozni, mint a magyarok az övéiket».

Kivánja még azt is, hogy a Társaság egy tökéletes «Magyar Prozodiát» dolgozzon ki, és egy «Rythmus-Dictionariumról» (Dictionnaire des Rimes) se felejtkezzék meg.

[1] Magyar Munkáji, II. k. 1—4., 59. l.

1794 óta tartós figyelemmel kiséri a társaság működését. A belévetett reményekben nem csalatkozva, 1798-ban majd egyenkint, majd összegyűjtve elküldi műveit.

Terveit kedvezőleg fogadták.[1] Május 9-ikén olvassák a munkáit kisérő buzdító levelét s utána «A Békesség» odáját és forditását «Ovidiusnak első könyvének a szerelemről». A gyülés jegyzőkönyve csak úgy emlékszik meg az íróról, hogy «Az orleáni szűz forditójának munkája», mi azt sejteti, hogy ezt már korábban beterjesztette. A művek kinyomatására hiányzott a szükséges pénz. Különben részint belső meghasonlás, részint a pénz szűke miatt már 1798-ban aggodalmassá vált a társaság jövője s Pesten az a hir járta, hogy meg is szünt. Fekete élénken sajnálja ezt a hirt s midőn 1800-ban ismét felújul a társaság, de Aranka megválni készül tőle, Fekete is megszünt tagja lenni.[2]

Részt vett még egy emlékezetes ügyben, melyben Aranka kiváló szerepet vitt és ez Schlözer Ágost Lajos «Geschichte der Deuschen in Siebenbürgen» (Göttingen 1795.) czímű munkájának czáfolata. Schlözer az erdélyi szászok legrégibb történetére vonatkozó kútfőket éles birálat tárgyává tette s a magyar nemzet iránt elfogult és igazságtalan. Az erdélyi társaság a munka alapja és téves állításai ellen dolgozott s meg kivánja mutatni, hogy:

1. Erdélyt a X., XI. és XII. században nem a Paczinacziták, hanem a magyarok birták s Erdély nem puszta, lakosok nélkül való hely volt;

2. Schlözer a szász nemzet történetét fogyatékosan és fölületesen tárgyalja; fölfogása a magyar nemzeti igazságokat sérti és történetünket nem ismerve, elferdíti.

Schlözer munkájának czáfolatát Aranka írta és «Schlözer göttingai német tudósnak az erdélyi szászokat illető munkájára írt megjegyzései» közkézen forogtak. Munkájában[3] meg akarta próbálni, hogy egy «nyelves embernek» tollával a magáét össze-

[1] Magyar Kurir, aug. 3. 10. l. 158. sz. XXVII. gyülés.
[2] Magyar Munkáji, II. k. 57—60., 87., 117., 155., 159.
[3] Múzeumi kézirattár: Aranka levele Feketéhez, 1800 április 20.

Kedves Barátom

Láddé Barátom, melly nagy előtted Hitele mind Barátsá-
godnak, mind Ártatlanságodnak! Egy Szép Ifju Grófné,
Gr. Rhédei Mihályné, született Gr. Bethlen Borbára men-
vén ki a' Napája Id. Gr. Rhédei Mihályné Társaságába
Pestre: itten keresztül menvén Tégedet ajánlottalak néki,
hogy a' kinek Jósága által a' Pesti Született Esméretségnek
Elejét megtudja. Meg akartam a' Te Hitedet próbálni,
hogy annak fundamentoma a' ~~[illegible]~~ Virtusé? A' Vir-
tusnak ezt a' tulajdonságát mondják; hogy inkább, ha
Haszon keresés nélkül cselekszi a' jót; és itt ha a' Szép Gróf-
nénak segitséggel lészsz; Virtust kell csinálnod: mert
nem biztathattalak hogy Szolott hasznát várhasd. Aján-
lom mind a' Nevezett Szép Grófnét, mind magamat; és
Tégedet ölelvén vagyok

Kedves Barátom

alázatos Szolgád
Aranka György

M.Vásárhely Apr. 22dik 1800. Fordítsd

57. ARANKA GYÖRGY LEVELE GRÓF FEKETE JÁNOSHOZ.

mérje. Fekete, a ki annak idején német czáfoló iratot írt Hoffmannak «Grosse Wahrheiten in einem kleinen Unfang an die Hungarn,» munkája ellen,[1] örömmel várja Aranka megszólalását s azt tartja, hogy Schlözer «gorombasági közt mégis sok igazat mond». 1800-ban február 16-ikán tudatja Arankával, hogy Cserey Farkas megküldötte neki a jegyzéseket, melyek oly helyesek, hogy németre kellene fordítani és magának Schlözernek megküldeni. Átadta azokat együttal a tudós Prónay Sándor bárónak és Schediusnak, a kinek ösztönzésére hajlandó azokat német nyelvre lefordítani s Schlözernek elküldeni,[2] mivel a munka hibátlan, igazságos és «jól vagyon czáfolva a német sógor». Aranka az «epével és indulattal» írt jegyzéseket azonban visszakéri, hogy «más tisztességesebb formába öntse, milyen egy betsületes magyar nemes emberhez illik». Ezt meg is teszi és ekkor még alaposabban és világosabban oldja meg feladatát. Az egész munkát egy Bahlmann nevü tudós szászszal fordíttatja le.

A fordítás illetőleg a reczenzió nagy mértékben fölindítja Schlözert, a ki Engelt tartja szerzőjének, a ki tényleg kérkedett is hasonlóval, és ezért alaposan megharagszik reá.

A Schlözer-verte hullám ezzel elsimult, de hozzájárult ahhoz, hogy őstörténetünk kutatása mélyebb tudományosságot követelt.

A Fekete-Aranka levelezés további része jobbára irodalmi és magánérdekű. Mihelyt a magyar szivvel kinált tegezésen átestek, bizalmasabbá válnak a levelek. Férfias őszinteséggel, nemes pajkossággal birálgatják egymást, javítgatják munkáikat s mulattatják magukat olvasmányaikkal, véleményeikkel. El nem mulasztják egymást csipkedni, midőn «vitézi lépéseket tesznek egy-egy szépnek ostromához», midőn szép nőkről és a testi erő mulandóságáról okoskodnak. Gyakori levélváltásukban följegyzik, mikor ragadja meg őket a költői ihlet, hogy az «istenek nyelvébe», a versbe öntsék hangulatukat. Egymás meggyőzésében nagy

1 Magyar Munkáji, II. k. 92. l.
2 U. ott, II. k. 100., 105., 113., 129. l.

körültekintéssel hozzák föl a külföldi irodalom mintáit s visszatérnek Homér, Horatius, Anakreon, Tasso, Voltaire, Boileauhoz, hogy ezekkel bizonyítsák verseik tárgyát, szellemét és formáját. Bölcselkedéseikben az egyik Senecára esküszik, a másik elveti azt, vagy Kantot magasztalják s végül Wieland pajzán életfilozofiáját fogadják el zsinormértékül s e pajkos vitákban kitárják életbölcseségük apró forrásait, vagy nagy területű tapasztalatkörét. A mindig deista gróf gúnyosan kel ki Arankának pietista érzelmei ellen, midőn Kant olvasása után buzgó templomlátogatóvá készül lenni és visszatéríti régibb fölfogásához. Majd önhibáikat ostorozzák, vagy gúnyolják, majd ellenségeiknek vakságát támadják minden gorombaság és alaptalanság nélkül. A magyar irodalomban Gyöngyösit, Faludit, Beniczkyt istenitik, de azért nem egy jó szót ejtenek Pétzeliről, Csokonayról vagy költő barátaikról. Baróti Szabó Dávidot, Rájnist, az ifjabb Gyöngyösit, a testőröket, az idegeneskedőket alig érintik vagy csak sajnálják, hogy a magyar verselést elhanyagolják. Daczára ezeknek, nem elvakultak a tekintélyben s érzik önmaguk erejét s hivatásuknak irányát, czélját. Lángolóan szeretik a hazát, a nemzetet s annak ellenségeit kezdetben elvakultan itélik meg, vagy megvetik, majd kihámozzák mondásaikból, irataikból: a hazára kent rosszból is a reá nézve a hasznosat. Mindig jövő fejlődését tekintik és szentül hiszik, hogy a nemzet munkálkodásának sikerét meghozza a jövendő. De a saját munkásságukat is a jobb jövőnek ajánlják. Fekete ezért nem nyomatja műveit s ír ki sem nyomhatót, Aranka jobb időre halogatja kinyomásukat. Tudják, hogy poemáiknak politikai és vallásos vonatkozásai nem nyomathatók.

Mindez a baráti érzület sugallta hangon: szeretettel és egymás érdekében történik. A versekkel áthimezett levelek érdekes tanúi az erdélyi és pesti irodalmi élet ezen rövid korszakának, mely még nem érzi oly szükségesnek az irodalom nyilvánosságát és távol tőle: levelezésben, vagy egyes vidéki központokon munkálkodik.

Fekete körének utolsó állomása fia, vagy mint ő nevezi «barátja».[1] Fekete Ferencz nejétől elválva szerte kalandozik Magyarországon. Bejárta Szatmárt, Erdélyt, a Balatont, a felvidéket, hol Nagy-Károlyban, hol Sztárán, hol Ránkon találjuk a Károlyiaknál, Telekieknél, Sztárayaknál vagy egyebütt A szerető apa gondja mindenfelé elkiséri, hogy mintegy «ősei szemével» kisérje a család utolsóját, vagy föntartóját. Mindenhova majd ajánlatokkal majd, tanácsokkal látja el és józanságra, életbölcseségre tanitja. Óvja a Circektől és Syrénektől, de megtanítja arra is, mint kell a pillanatnyi mámorban cselekednie. A hatvan éves apa a negyvent megközelítő és mélyen csalódott fiút vezeti. Tekintetbe véve Feketének józan poezisét, a fiához intézett verses levelek az öregnek legszebb versei.

58. GRÓF FEKETE FERENCZ ALÁIRÁSA.

A levelek általános jellege a gróf bohémsége és a költészet imádata. Leginkább akkor tör ez ki belőle, midőn fia kitárja előtte a művészet iránt érdeklődését, midőn hallja, hogy uri háznál mint műkedvelő szinész is föllépett, midőn észreveszi, hogy verselni kezd. Oktatja a versszerzésben, a formában s az irodalmi pályára buzdítja, a melyen ha már versekkel nem is boldogulna, fogjon a forditáshoz és ültesse át az angol mestereket. A dadogót «az istenek nyelvére» akarja tanítni, mivel látja, hogy «tud érezni és tud írni». Mintáinak: Ovidiusnak, Voltairenek és az angoloknak gyakori olvasását ajánlja, hogy tanulva érje el azt, a mit a fiú apjában csodál. Ámde sikertelenül. Fiának ifjuságát nem illették anyira a Múzsák, mint apjáét.

Fekete agitátori szerepe itt pusztán levelezésben áll, melylyel

[1] Magyar Munkáji, I. k. 63., 65. 73., 171. 200., 203., II. 9., 142., 144., 145., 150., 160., 163., 164., 182. ll — Oeuvres posthumes, 39. l. Fekete Jánostól összesen 16 fiához írt levelet ismerünk. A fiú válaszai ismeretlenek.

59. A FÓTHI SIRBOLT BEJÁRATA.

több barátnak utat mutatott, a melyen haladjon, söt oly mesgyékre is utalt, melyeken a külföldön már régóta haladtak, s melyekre nálunk még alig léptek. Apostolkodásainak eredménye csakis ez exkluziv baráti körben érvényesül és nem hat a nagy nyilvánosságra. Ámde tudnak róla és ismerik nemes szenvedélyét s művészi lelke sokban rokonra talált.

Pályája itt is befolyásolja őt s költői megnyilatkozása az életből merít. A mint franczia verseiben ifjusága és csalódásai tükröződnek vissza, éppúgy sugárzanak ki magyar költeményeiből és irataiból férfi korának tapasztalásai, harczai, csalódásai és vidám kalandjai.

V.

A munkától, anyagi gondoktól, de főleg az élvezetektől meggyötört Fekete végre megtörött és ágyba dőlt. Már évek előtt reumatikus gyötrelmek kínozták; 1799-ben a halálnak súlyos és fenyegető előjelei rövid időre megbénították, hogy később egy súlyosabb szívszélütés kioltsa a sokat tapasztalt, élt és fáradott embernek életét. 1803 július 21-ikén hatvanhárom éves korában halt meg, abban a korban, a mely a férfi élet legtöbbjét a sírba dönti. Halálos ágyát fia, Mátyási, Starhemberg grófné, hű cselédsége és jobbágyai vették körül.

A temetés egyszerű volt. Fia Fóthon temette el, a Károlyi grófok kegyelete a mai szép templom sírboltjában szorított neki helyet az örök nyugalomra. Haláláról Schedius és a magyar lapok tudósításán kívül kevesen vettek tudomást. A legszebb emléket Aranka György állította neki: «Elme játékjai» czímű 1806-ben megjelent verses kötetében, melynek ajánlása a «szép nagy Elme néhai Generális gróf Fekete János boldog árnyékának szenteltetett». Közli benne azokat a verseket, melyeket a grófhoz intézett és előszavában annak verstani elméletéről tárgyal. Kivüle Mátyási József minden egyes munkájában emlékszik

GALÁNTHAI GRÓF FEKETE FERENTZ, Tsáſzári Királyi Kamarás meg-ſzomorodott ſzívvel jelenti, drága 's elfelejthetetlen édes Ura Attyának Méltóságos Galánthai Gróf Fekete János, Tsáſzári Királyi Kamarás, és Generális Fő Strázsa-Mester Ő Nagyságának e' világból lett ki-múlását, az, ki-is hoſzſzas sinlődése; végtére pedig kevés ideig tartott súllyas nyavalája után fel-vévén a' ſzükséges Szentségeket, életének 62. eſztendejében, Pest Vármegyében lévő Fóti Jóſzágában 1803. Eſzt. Julius Havának 21. napján, halandó életét Örökkévalósággal fel-váltotta. A' Meg-hólttnak tetemei maga rendelése ſzerént ugyan fent nevezett Fóti Jóſzágában fognak el-takaríttatni; az halattos Isteni ſzolgálat Fóton ezen folyó Havának 28. Pest Városában pedig jövő Kiſs-Aſzſzony Havának első napján, a' Város Nagy Templomában fog tartatni.

GRÓF FEKETE JÁNOS GYÁSZJELENTÉSE.

(Eredetije a M. N. Muzeum könyvtárában.)

Maecenásáról, s még sok idővel halála után is őrzi a tőle kapott «mejjképet» és egyes iratokat.

Életének czélját maga Fekete fejezi ki két rendbeli: magyar és franczia sírfelírásában, mondván:

Ő volt jobb ízlésnek mi nálunk kezdője
Régi babonáknak első nevetője
'S ámbár el nem érte Parnassus tetejét,
Mégis kóstoltatta Muzsák tisztább tejét,
Azokkal, kik őtet most tudják haladni,
'S szint' azért nevének fenn kéne maradni.

Ugyanazt mondja némi változattal már korábban írt és kinyomtatott «Mon Epitaphe» franczia versében.

Cigît Jean, qui reçut quelque esprit en partage;
Mais comme un benêt s'endetta:
Détestant le libertinage,
Comme un franc débauché, tres souvent s'empesta
Il aimait la franchise, abhorrait l'étiquette:
Soldat par goût, et mari malgré lui,
Sans prétendre au nom de Poëte
Il fit des vers pour éviter l'ennui.
La hasard gouvernait sa vie,
Et contre ses penchans il fit de vains offorts,
Faisant mainte sottise, vitant l'infamie,
Il vécut sans reproche, et mourut sans remords.

Halálával nem békítette ki sem az ellenségei által szított közhangulatot, sem elégületlen családját, mely mint egy óriás vagyon várományosa, nem kapott utána semmit, mivel az elhúnyt az egésznek még életében nyakára hágott. Az örökség, mit hátrahagyott, pár nyomtatott franczia munkán, magyar versein és fordításain kívül nagy adósság s a vele járó terhek voltak. Életében édes keveset törődött ezekkel s méltán illeti a vád, hogy halálával családját, fiát a legnagyobb nyomorban, melyet még a vagyoni romlás mellett keveset érő grófi rang is súlyosbította, hagyta hátra. Rengeteg kiadásairól, fényűző, költekező életmódjáról tanuskodik, hogy halálakor összes birtokai sokszor hatvan százalékos kölcsö-

nőktől tulságosan meg voltak terhelve és fia a somogyi, zalai, csanádi és pestmegyei birtokok elzálogositásával vagy eladásával törlesztvén azokat, kezdetben maga is adósságokból, később hiábavaló hivatalkeresés után rokoni kegyelemkenyéren élt. A somogyi és zalai birtokokat a Niczky-örökösök évtizedes pör után nyerték vissza, az aradmegyei birtokokat az Edelspacher családnak zálogositotta el, a csanádmegyei Kovácsházát és a pestmegyei fóthi birtokot 1803-ban október 5-ikén gróf Csekonics József ezredes vette meg 567,536 forint 15 kron, mely összeget az elhunyt grófnak adósságai nyeltek el. Élénken bizonyítja ezt az az adósság-registrum, melyet fia a birtok árával kifizetett.[1] Érdekes világot vet ez egy régi magyar mágnás költekezésére.

A részint jó barátaitól vagy barátnőitől, kereskedőktől és uzsorásoktól fölvett pénzt fia fizette ki a Csekonics József generalisnak eladott a fóthi uradalom árával és a kovácsházi birtok 32 évi 15,000 forint árendájával. Ugyancsak ő folyósította atyja végső akarata szerint azokat a vitalitiumokat, melyeket feleségének, fia nejének, Starhemberg grófnőnek, Althan grófnak és szolgáló személyzetének hagyott.

Az egész királyi vagyon tehát a faraón, az asszonyokért, lovakért, utazásokon, jótékonyságon és pompázáson uszott el. Fia, a ki hasonló módon eladósodott[2] a fóthí uradalomból csakis a porczellán edényeket, a ruhákat, a lovakat, a könyvtárt és az archivumot tartotta meg. Az előbbieken hamar túladott, a könyvtár és az archivum elkallódott.

Ő a grófi ág utolsója, sem tehetségei, sem erélyessége nem vezették magasabbra. Feleségétől és anyjától különváltan élt s egész életét a Niczkyekkel folytatott pöre tölti be, a melynek révén hitelezőit sokáig pénzelhette és magát föntarthatta, míg 1835-ben anyjával egy időben meghalt.

Fekete János után tehát nem maradt fenn áldásos emlék, de

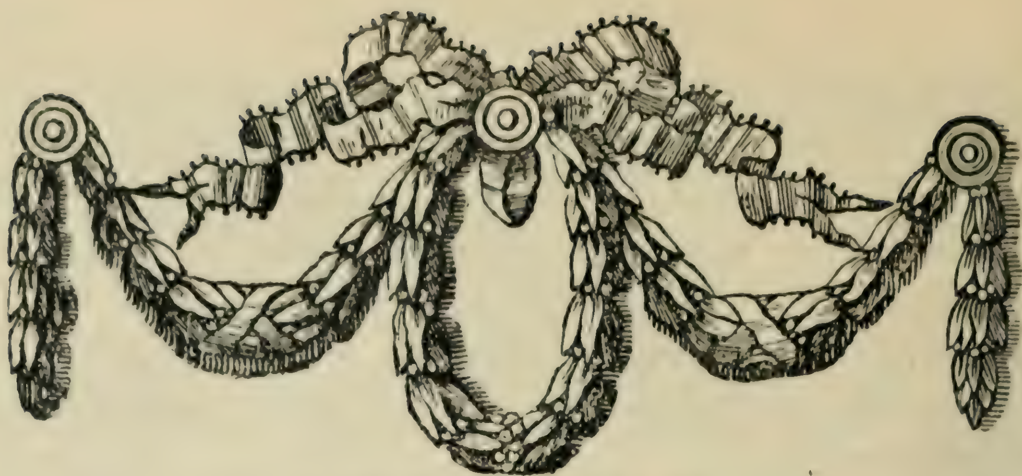
1 A Csekonics grófok levéltára Zsombolyán, Litt. L. 5, 6, 14. Vitalitia 804. — A Madách család levéltára Alsó-Sztregován, LXII. Cs. 13. — Orsz. ltár, Fasc. 1836. No. 28.

2 Irodtört. Közl., XI. évf. 422—444. l.

erről maga is gondoskodott. Munkáiért még halála után is rossz hírbe keveredett, mint családapa és férj hátrahagyottjainak tiszteletét sohasem vívhatta ki, politikai szereplése azonban állandó nyomot hagyott maga után, s a miért küzdött és társadalmi üldözést szenvedett, az a magyar nyelv és pallérozása, a vallásszabadság, az egyenlőség, a jobbágyság sorsának enyhítése és fölszabadíása, melylyel birtokain példájával elöljárt, később mégis diadalmaskodott.

Az irodalomtörténet nem emlékezett meg róla, munkái elfeledve feküdtek kevés könyvtárban, eszméi bár hatottak, de sine Consule vonultak ki, s általánosakká válván, ki is kutatta volna eredetüket? Merészségének és bátorságának, mely kortársait lebilincselte és tüzelte, élénk tanui összes munkái, melyeknek belső becse oly kiváló érdeket kölcsönöz e sajátságos sorsú és különös ember életrajzának.

60. GRÓF FEKETE JÁNOS ALÁIRÁSA.

61. KÖNYVDÍSZ A XIX. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

NYOLCZADIK KÖNYV.

IRODALMI JELENTŐSÉGE.

I.

FEKETE pályája a pesszimizmusz nélküli csalódásoké. Minden vállalkozásában letörik és mégis mind nagyobb kitartással fog új munkához, mely neki, barátainak vagy a köznek hasznára válhatik. Csalódásában is a költészetnek és bölcseletnek optimista derűje lelkesíti, mely még akkor sem hagyja cserben, midőn az elvtársak, a barátok serege, és családja fejenkint válik meg törekvéseitől. Ezt a kitartó munkásságot előmozdítja az a körülmény, hogy önmagáért és a nemzetért dolgozik s czéljai megvalósításában oly barátokra akad, a kik közös bátorítással továbbmunkálkodásra ösztönzik, — hogy kiadhatatlan munkáival nem kora nagy közönségének kedvét keresi és így a százajku birálat nem rághat rajtuk, — hogy a mit nyilvánosságra hozott, noha teljesen korszerű eszméket adott, azt a rosta, a birálat tartalmában és formájában ugyan korholhatá, de személyét, egyéniségét, személyes ambiczióját sohasem taposhatta el, — hogy panaszaival és balul

GRÓF FEKETE JÁNOS EMLÉKE A FÓTHI PLÉBÁNIA KERTJÉBEN.

sikerült terveinek hánytorgatásával sohasem lép a nyilvánosság elé — s végül, hogy indulatainak és szenvedélyeinek ügyes-bajos kitöréseit, sokszor kiáltó ellentéteit bensejében, önmagával végzi el, megrostálja s nem enged lelke zajos, szeszélyes és tisztító műhelyébe idegennek még csak egy pillantást sem. Kora ifjuságában a tudományért és a költészetért lelkesedik. Nevelői és tanárai ápolják ezt az érzelmét, de atyja ez irányú fejlődésének kérlelhetetlenül ellene szegül. Korán kötött házasságot, de a családi élet örömei iránt nem érez fogékonyságot, nejére csakhamar ráun s otthagyja, ez pedig ellene fordul, ellene dolgozik az udvarnál, a társadalomban, sőt szerette fiánál is. Az udvar az ő csillogó örömeivel sokáig lebilincseli s ledér világában sok nevezetes győzelmet köszön Vénusznak. Innen a katonai élet változatos örömei vonják el; pályáján hihetetlen gyorsan emelkedik, de a trónváltozás egyszerre véget vet haladásának. Erre idegen elismerésért küzd franczia műveivel s ezeknek szellemessége és tartalmassága kivívja a franczia költők királyának barátságát, munkássága mégis nyom nélkül vész el a hazában és a külföldön; német munkáiért irodalmi társaságok tagjokul óhajtják, de ő lemond e tisztességről azért a kis dicsőségért, melyet a problematikus erdélyi nyelvmívelő társaság nyujthat. A politikai küzdőtér újabb dicsőséggel kínálja őt, ámde az udvar s az aulikusok nagy körében eszméit megbuktató elembe ütközik, a mely elől félre áll, mert hiányzik a politikai tehetségnek az az energiája, mely nagy pártját sikerre, ha kell a megrázkodtatás örvénye felé vezethetné. Magyar írói munkássága: költeményei és fordításai, különösen az utóbbiak, melyek méltó helyet foglalnak el az akkori legjelesebb fordítások mellett, titokban, a baráti kör kellemes homályában készülnek, ki sem adhatók, mivel tárgyuk a társadalmi, a felekezeti és a hivatalos fölfogás ellen foglal állást.

A családi és a magánéletben is baljós aspectusok kisérik törekvéseit. Fia boldogtalanul nősült, vagyona dobra került, összeesküvése és forradalmi tervei is végzetesek reá nézve. Nagy reményei rendesen balul válnak be s mégis az elke-

seredésen fölül rendesen egy-egy vigasztaló, nyájas sugallat deriti föl filozófus lelkét s ez a jövőbe vetett bizalom, mely arra számít, hogy halála után majd csak földerül az az idő, midőn eszméi, tervei megvalósulnak és munkásságát az utókor elismerése fogja kisérni. Érzelmeiben nemcsak Epikurnak, hanem a nyájas Sokratesnek bölcsessége vezeti s ha tettei néha rikítóan elválnak is a közizléstől, soha sem sülyednek a durvaság fertőjébe s ha versei nem is klasszikus tökélyűek, mégis érdekes tanui a XVIII-ik századvég még korai szabad gondolkodásának, úri fölfogásának és politikai ellenzékies hangulatának. És ezzel az érdekességgel be kell érnie halála után is, a mint beérte vele életében. Megjegyzendő azonban, hogy ő munkássága sorsának tudatával birt és sohasem illette, még jogos szidalmai közben sem igazságtalan gáncscsal korát s annak vezetőit. Rajta múlt, hogy olyat írjon vagy cselekedjék, mi korszerű és a kor izlésének megfelelő legyen, ámde ilyet nem is akart, ilyenre nem is vállalkozott. Nem volt alakoskodó, képmutató, nem hajhászott vagyont s méltánytalan dicsőséget. Hiába figyelmeztetik rá barátai, tudva tett úgy, a mint most látszik s öntudatosan rója fel tetteinek eredményét saját elhatározásának. Jól mondja róla Kazinczy: «nem oda ment, hova vinni akarták, hanem a hová menni önmagának tetszik». Innen ered elszigeteltsége is. Széleskörű olvasmányai, mélyebb és sokoldalu tanulmányai közepette, mindig önmagát és izlését méri össze korával: tapasztalataiból szerzett fölfogással itéli meg munkáit s munkáiban ritkán tér el a választott józan, de nem korszerű középútról. Ez a hihetetlennek látszó józanság az a törzs, a melyből versei, eszméi és tettei kisarjadzanak. Kerüli a fantasztikust és sohasem csigázza fel képzeletét, hogy ragyogásával kábítsa el olvasóit, sőt ellenkezőleg tapasztalatainak bőséges forrásából indulva ki oktatólag kiván hatni barátaira és arra a kis irodalmi körre, mely személye körül csoportosult és mindvégig kitartott.

Ez az imponáló józan nyugodtság jellemzi magyar munkáit.

II.

Eredeti versei líraiak, gúnyosak és oktatók. Az ifjuság indulataiból és szenvedélyes hevületéből már rég kivetkőzött, midőn magyarul kezd verselni. Mögötte feküdt ötven siker nélküli, mégis fáradságos és nagyobb szabású, úgyszólván a világ forumán szerzett tapasztalatokban gazdag esztendő. Nem kábult el, hanem józan életbölcseséget tanult, mely sokszor fölér egy csil-

Rékai
Galánthai
Gróf Fekete János
Magyar Munkáji.

Iső Rész.

62 GR. FEKETE JÁNOS «MAGYAR MUNKÁJI»-NAK CZIMLAPJA.

logó pályáju hadvezérnek vagy államférfiunak egyoldalu tapasztalataival. Nagy áron: élvezetek, boldogsága és anyagi veszteségek árán szívta magába azt, s midőn végtére minden úton letörött, midőn a korszak tehetős mozgatói: az udvar, a hadsereg és végül az egyéni természet kiváló előnyei cserben hagyták, akkor fogott hozzá, hogy hazájának dolgozzék, anyanyelvét pallérozza és a magyar közízlést emelje. Igaz, hogy ezt egy rendkívül kicsiny körben tehette, de oly férfiakkal, a kiknek hatása nagy területekre terjedt ki. Nem jött korán és munkás-

saga mégis korai volt, nem jött késön és mégis elkésett vele Szabadelvű gondolkodását a czenzura üldözte s a jó izlést mások, szerencsésebb körülmények közt, hathatósabban hirdették nálánal. S hogyha törekvéseit a jó szándék egyedül nem gyámolította, kész volt a gúny ostorával is belevágni korának és polgártársainak fekélyes sebeibe, ferde és maradi fölfogásába. Iróniája főleg az uralkodó elemet, a kapaszkodó és konczot leső főúri osztályt sujtja, mely, hogyha már megváltozni nem is tud, legalább érezze helyzetének szégyenteljes voltát. Innen eredt ellenségeinek nagy tömege és politikai üldöztetése s ez az alap, melyből verseinek tárgya ered. Hogy a magyar verselésre adja magát, «kit Voltaire biztatása vitt a franczia költéshez,» az magyar érzületében fekszik.

Kezdetben a szerelem vitte a magyar verselésre, mely később politikai szereplésének kiegészítő része lett, mert «facit indignatio versum», végül pedig, mint idősb Teleki Domokos grófnak irja:

Kár, hogy Márs pállyáját oly korán elhattad,
  Mi lehettél volna, Dévánál mutattad.
Engem is nem szünvén irigység üldözni,
  Itthon maradásra tudott ösztönözni,
'S kedvetlen nyugalmam, hogy mégis használjak
  Hazámnak, s herévé másokként ne váljak,
Fordítom nyelvünknek pallérozására
  Szirmos kantárt tévén Apollo lovára . . .
Midőn együtt valánk, Francoknak lantjára
  Hallhattál dúdolni: most magyar kótára
Szoktatván lirámat, Gyöngyösit követem,
  De nem az ifjabbat, minthogy nem szeretem
Kétszer egy versemet, mint ő, hangoztatni,
  'S Eszemnek kárával pennám játszattatni.[1]

A verselés neki szerencsés pillanat, «mert tsak midőn Apollo reánk pillant, költhetünk jó verset». Képzelete könnyen hajlik

[1] Magyar Munkáji, II. k. 76. l.

a verssorok korlátaiba s nem fejtörésből, mulatságból faragja azokat s akár saját versformába, akár idegenbe foglalja gondolatait, rendesen a már ismert, hallott vagy elsajátított forma ritmikus zengzetére hallgat, melyre aztán reá vonja költői fölfogását, érzelmét vagy hangulatát. «Ezen régi éneket» — jegyzi meg egyik mottójához — «mellynek költőjét nem tudom, még szegény atyámtól ez előtt negyven egynehány esztendővel hallottam énekleni: most egy éjtszaka nem alhatván az első strofája eszembe jutott, s minthogy a metruma az én poetai vélekedésemmel egyez, kivántam búm felejtésére szint azon nótára egy éneket költeni». Könnyedséggel írja verseit. A testi vagy lelki fáradságokban enyhülést hoznak neki. A nagy megerőltetéssel járó költést nem ismeri és átalja a «limae labor-t». Nem izzadva írja azokat, hanem önkénytelenül folynak tolla alá. Így írja ezt Arankának is: «Ha azt mondám, hogy a limae labort únom, ne így értsed, hogy nem kivánnám verseimet mennél nagyobb tökéletességre hozni, hanem tsak úgy, hogy fáradság nélkül faragván őket, nem akarnám azon iszonyú keleptzére vonni, a' melly majd mindenkor zsoltáros nehézséggel rontja a kellemetességeket.»

A versformában kezdetben Gyöngyösit, Beniczkyt és Faludyt követi, később a maga készítette formába önti gondolatait, «mert ámbátor eleinte nehezítteni látszik a' versfaragást, annyi kellemetességet ád a versnek, hogy talán megérdemelheti idővel a' közönséges bevétet, annyival is inkább, minthogy a' négyes rithmus pártfogóji úgy is a kortsúltt harmoniát vetik a' kettős rithmus ellen». Verselési elméletét több költeményben, a «Magyar Munkáji»-hoz (I.) és «Az Orleáni Szűz»-höz írt előljáró beszédben fejtegeti: «Már más helyen számot adtam ujjitásomról a magyar poesisben, s hogy miért kivánok a két sorú versekben kettőt vocalissal, kettőt consonanssal végezni. Egyébbi poetica vallástételemet is, a mint prosodiánkról meggyőzettem, feljegyzettem. Azon tudós két pap uraknak is, a' kik görög s deák mértékre kivánják hozni verseinket, meg mondottam ottan

velek ellenkező gondolatimat, s azért magamhoz, mint minden egyebben is, ezen munkámban hasonló kivántam maradni, s egyvelitett rithmusos 12 syllabás versekben fordítottam Voltér Orleáni Szüzét.»

Követői közt találjuk Mátyásit, Arankát, Gvadányit, Rhédeyt, Bethlen Lászlót, Dessewffy Sándort, Orczy Józsefet, Teleki Lászlót,[6] söt Kis Jánost is rá akarta venni ujítására.

III.

Versei erös alanyisággal írt lirai költemények, melyekben egyénisége erélyes vonásokban domborodik ki. Ez az erőteljes alanyiság választja el korának költőitől. Jobbára alkalmi versek, melyek tárgya a szerelem, az otthon, a barátság, a haza és a vallás. Szerelmi verseit Ovidius, Anakreon és a francziák ihletik. Természetes, hogy a kinek életében oly kiváló szerepet játszott a szerelem, az teljesen otthonosnak érzi magát Cupido táborában s vele szívesen el-eljátszadoz. A tapasztalt szerelmes szól hozzánk, kinek szivében «Amor egész nyája lakik». Sokat ront hatásukon, hogy az ötvenet meghaladt férfiúnak érzelmeit olvassuk, a ki már ismeri a szerelem pathologiáját és psychologiáját. Ámde még e kor ellenére is nem a csalódott, hanem a győztes szerelmessel van dolgunk, a ki érzéki, sokszor czínikus árnyalatokkal kiséri érzelmeit és már korholni tudja az erkölcstelen vad vonzalmat is. Képeit ugyan sokszor a mitologiából meríti, ámde pajkos és vidám hangulatát igénytelen egyszerűséggel, öntudatos frivolitással, őszintén, leplezetlenül és kényeskedő czikornya nélkül írja le. Főleg a tiszta szerelemnek hódol, melyben a szívnek nagy szerepe jut és utálja, üldözi a fajtalant, nem kimélve szót, nyers fordulatot annak színezésében, de nem azért, hogy a maga szerelmét, cselekedetét, hanem, hogy a mások piszkos érzületét sujtsa. Eddigi ismertetői fölcserélik ezt a két irányt és benne látják a gyarlót, a feslettet s azt hiszik, hogy idealismus nélkül való poeta, kinek olvasása erkölcsi veszedelem,

ki csakis az érzékiség kedveért pengeti lantját, noha az érzéki elem nála odacsucsosodik ki, hogy a derüs, a tiszta, az erkölcsös szerelmet magasztalja. Ő főleg mint szatiraíró ostorozza a fajtalanságot, a ki nem kényeskedik és álszemérmeskedik, hanem egyenesen a dolog velejébe, a sebbe vág. Gúnyoros modorát is nem az ifjúi imádat csalódása, a mámoros hangulatból kelő kiábrándulás, hanem a szerelem mély ismerete idézi elő.

Egyéb alkalmi verseit névnapokra, halálesetekkor, ünneplésekkor, élete egyes forduló pontjain atyjához, fiához és barátaihoz intézi. Nagyon elterjedt szokás volt ez abban az időben. A meggyőződés és a szeretet sugallja ezeket. Közülök kiválnak az apjához és fiához írt szeretetteljes, majdnem imaszerű versek, melyek erkölcsi érzületének tartalmasságát és valódiságát tanusítják azzal a váddal szemben, hogy minden igazzal és komolylyal hivatlanul és dévajul czinikus játékot űz. Sokkal mélyebb érzelmet árul el egynémely költő kortársánál, a ki klasszikus képek miszticzismuszába burkolja gondolatait. Ugyanazt bizonyítják az otthonát dicsérő versek, melyekben patriarchalis elvonultságát, házi örömeit s gazdálkodó munkásságát rusztikus módon vallja ki. Ide soroljuk a barátaihoz küldött költői levelek nagy számát, melyeket kortörténeti jelentőségükön kívül a közvetlen tárgyilagosság és komoly bölcselmi hang is jellemez. Epigrammái és gúnyoros költeményei általános fogyatkozásokat ostoroznak és jellegüket tekintve, az akkori német epigramma-költészetre emlékeztetnek.

Leíró költeményei részint gúnyoló, majdnem humoros útleírások, részint természetfestések. Mindkettő magyaros közvetlenséggcl és eléggé élénken van irva s az elsők jobbára a peleskei nótárius útjára emlékeztetnek. Hosszabb lélegzetű munka: «Kopasz Péter Urnak A' Tiszai Utamról Gunyoló Versek. 1792-dikbe.» Kopasz Péternek azaz Fekete Jánosnak, a ki magát rendesen »a fronte Petrus» nevezte, Fóthról aradi birtokára, Szent-Annára tett utazását és apró kalandjait írja le. Eleven rajza az alföldnek és városainak. Ebből még ma is ráismerünk a homokos lapályra, a sáros országutakra, a kalanddús rónára és benne lakó igaz

magyarokra. Szolnok, Debreczen, Nagyvárad jellemző vonásait őrzi e korból s megadja tipusos jellegét. A legfrissebb Debreczen leírása, melynek czivis eit, deákjait és iskoláját bámulja. A másik leírás Balatonfüredről szól, melynek akkori primitiv szinházát, szinhazi előadását, közönségét, mulatságait, vizének erősbítő vagy gyöngítő hatását írja le.

Politikai versei elég nevezetes adalékok az országgyűlések paskvillus-irodalmához. Ezekben kiméletlen nyerseséggel támadja a papságot és a főurakat. Kamattal adja vissza az ellene szőtt ármányok fejében az aulikus érzelmű politikusoknak galád táma-

Kopasz Péter Urnak
A' Tiszai Utamról Gúnyoló Versek. 1792 dikbe

Az útazó Szeret Ujjairól szóllni,
Homèr' Odisséát kezdetté koholni;
Mert a' bölts Ulisses maga reá nem ért,
Hosszas barlangását meséze más azért.
La Chapelle, Bachaumont, gúnyoló Versekbe
Szépen fel jegyzették a' mi tünt szemekbe,

63. A «GÚNYOLÓ VERSEK» KEZDŐSORAI.

dásait. Igazi hazafiság lelkesíti, mely a haza fölvirágoztatásán müködik, azonban sokszor a személyes gyűlölség váltja föl az objektiv itélet hangját. Fekete gyűlölete általánosságokban és közkeletű gúnyos vádakban talál kifejezést. Nem emelkedik a politikai bölcseség magaslatára, hanem elragadja a pártgyűlölet, mely meg nem bocsátja, hogy az ország főurai önző czélokért föláldozzák annak gyorsabb ütemű haladását. E hangban inkább Voltairenek és az encyklopédisták tanaiból fakadt forradalmi, epés visszhangot hallunk, mint igazságot. Ámde ilyen volt a közhangulat, ilyenné tette a czenzura ellenére magyar földre is elható franczia forradalmi eszmék fölriasztó harsogása.

IV.

Bölcselmi lírája verseinek legérdemesebbje és legfontosabbja. Benne nyilvánul Feketének igazi jellemző vonása: a bölcselkedési hajlam, mely őt mint bölcselőt és embert mutatja. Valamint gúnyoros modora, úgy ez is minden egyéb versében is föl-fölvillan, de ezekben fejti ki bölcselmi tanulmányainak, a belőle fakadt világfölfogásnak kerekded képét. A franczia világnézlet, mely ekkor minden fönnállót nem egészen biztosan fölismert természeti törvények és a kérlelhetetlen józanság elvével birált, ezekben nyer legékesebb kifejezést. Fekete, a ki a filozofusok közül inkább a klasszikusokhoz szított, ekkor Voltaire, Helvetius, Montesquieu tanítványaként, a Sokratestől, Pythagorastól, Lucretiustól, Hesiodostól s másoktól eltanult elveket az előbbiekkel elegyíti s ebből állítja föl világnézletét. «Szent Sokratesnek híve lévén, kivánnám Hazáinkban» — írja Arankának — «a józan észt és annak legserényebb szolgáját, útmutatóját, a' jámbor kételkedést közönségesebbé tenni: egyszersmind a bölts ízlést vagyis gustust a zsoltárok komoly polyáiból kifejteni.» Ő nem Seneca híve. Nem szereti, nem is becsüli. Bárhogy korholják Feketét s hitetlennek hirdetik: ő istenfélő és istenimádó. A papság gyűlöli, üldözi és házát kerüli, pedig apját «minden kivántató szentségeknek buzgó és példás áhitatossággal lett felvétele után» temeti el, pedig Batthyány primás a legjobb barátainak egyike, pedig a vallást és szertartásait sehol sem támadja, sem nem gúnyolja. Igazán mulatságos, hogyan féltek tőle. Midőn Gvadányi egy papot küldött, hogy neki a Pucelle fordítását elhozza, ez Fóthra betérvén, meglátta a könyv czímét és legott kereket oldott. Mindez őt nem bántotta: ő a «Világ könyvéből tanult». «Magam kárával is serényen olvastam és a mi századunk igaz böltsei nagy részével még fiatal koromban társalkodhattam. Talentomim gyengeségének tulajdonítsd, ha illy mesterek alatt többre nem mentem; vagyis sorsom mostohaságának.»

Ezen iskola tanított
 Nem minden fénylőt tsudálni,
Melly gyengébbeket kábított,
 'S vallást, tudományt rostálni.
Socrat kételkedő módját
 Midőn kivánom követni,
A' hol elmém igazat lát,
 Szokott tőlem betsültetni.
Látván nálam Krisztus képét,
 Nem régen egy Pap kérdezte,
'S Furtsa szemeket reám vét:
 Nagysád! mi végre szerezte?

Mondám: Papok martirjának
 Jelesb helye hol lehetne,
Mint annál, ki Hazájának
 Papjaitól üldöztetne?
A Pap pirult orczájában,
 Mint midőn Judás vádolta
Az ártatlant Jersalmában,
 Avagy Anitus koholta
Socratesnek el vesztését,
 'S mindjárt fordítván tréfára
Ama szemtelen kérdését
 Készül el butsuzására.

Hogyha e Sokrates- és Krisztus-tisztelethez hozzávesszük még élettapasztalatait, Voltaire imádatát, Wieland szeretetét, akkor a vidám megnyugvó bölcsnek képe áll előttünk:

Hadd mennyen a' Világ megszokott útjába,
 Te mértékkel meríts böltseség kútjába.
Forog természetnek minden karikáján
 Hijjába törődnél homálynak igáján,
Valamint Apollo fényes sugárival.
 Fellegeket kerget habzó Lovaival;
S ismét az Éjtszaka borúl homállyába:
 Úgy követ az idő más időt nyomába,
'S Éjeknek boltjai egykor fel virradnak,
 Máskor terhes felhők essőket izzadnak:
Illyen az embernek botló vándorlása,
 Hol víg, hol szomorú pállyája futása.
Mit nem változtathatsz, azon ne törődjél,
 'S Világ jobbítással soha se vesződjél,
Bízd a természetre: meg fordul magába,
 Mert nála semmi sem marad rég voltába.

Költeményeiben megleljük a XVIII. század franczia bölcseinek asztronomus és fizikai világfölfogását is, midőn a valláson és a felekezeti fölfogáson túl a világ keletkezését kutatja, egy-egy megfejthetlen természeti tüneménynek mivoltát nyomozza, a föld-formácziókat csodálja és őskori életnyomokat keres. Ismeri a

Magyarok Történeti.

Első Szakasz.

Valamint az emberi elme, /: gyarlóság-e, vagy a' világ határin túljáró vágyás? :/ mindenben inkább kedvelli a' száraz Igasságnál a' tsudálatost, és ezen ösztöntől el ragadtatván, még azt is könnyen hiszi, a' mi a' józan észszel és a' természet változhatatlan törvényjével ellenkezik: úgy szintén minden Nemzetek, a' magok eredetekről mesékkel ketsegtettenek Történeteik Íróitól, és nagyobb részint a' Népeknek kezdete az akkoron imádott Istenekkel egybe kaptsoltatta. Még a' ~~goromb[ább]~~ durvább Északi Nemzetekis, mellyeknek hadi vándorlása majd tsak nem egész Európát el lepte, tudtak magoknak Odinokkal kedvezni.

A' Magyarok első Történet Írói, kétség kivűl Papok valának: /: ki is tudott volna ezen Scytha módra szüntelen harczolók között a' világi rendből irni? :/ mi tsuda tehát, ha illy mesékhez szokott 's azok el hitetésében fáradozó emberek, a' Görögök, Rómaiak, Zsidók, Indusok, 's a' t. példáikat ebben is követték?

64. A «MAGYAROK TÖRTÉNETI» ELSŐ OLDALA.

füvek és gyökerek titkos erejét, erősen érdekli a vulkánok működése, a fogantatás csodája. Nyiltan küzd a boszorkányhit, a történeti hazugságok, társadalmi fonákságok és szoczialis igazságtalanságok ellen. A természet nála az Istenség bizonysága. Ezt «reszketve imádja» és moralisát «a virtust tulajdon hasznáért követi». A halál nem rettenti, bátran nézett sokszor szemébe: nyugalmat és békességet hoz. A mulandóság, az enyészet változatos és talán más planetában új életre ébredünk. Elmúlik vele a világ álnoksága, a betegség, a pestis és a kín. A megnyugvás egyúttal a lélek áldása, gyönyöre.

Ily hangokat hallat s ilyenekkel oktatja fiát s barátait. «Álmában» égi kisérettel bejárja a felekezeti hitek hitvilágait, melyekben egy Elysiomot talál, hol a bölcsek isteni nyugalomban és isteni társaságban élnek s az emberi vétségek kínjaitól megszabadulva boldogultan élvezik a bölcseséget.

Ez költői gondolkodásának tartalma s egyúttal lelki életének igaz megnyilvánulása. —

Költeményein kívül fönmaradt még töredékben egy történetírói kisérlete: «A Magyarok történeti».[1] Ennek a munkának terve is bölcseleti fölfogásból ered. Művelődéstörténeti szempontból és pragmatikusan szerette volna megírni. Mivel Heltai munkája már elavult és a magyar olvasó más műből lelkesedést nem meríthetett, oly történetet akart írni, melyben Tacitus és Gibbon stilusát egyesíti és benne az olvasó «velőt s nem czifra szót» talált volna. A munkában hazánk viszontagságait a szép nemmel is megismertetni óhajtja s vele egyúttal meg akarta mutatni, mely stilussal s lélekkel kellene magyarul magyarok történetét írni. A fönlevő két szakaszt Bonfini és egyéb kútfői tanulmányokból merítette, mellőzve a mesés elem túlságos emlegetését és inkább a művelődéstörténeti tények fölemlítését találta szükségesnek. Fekete tényleg hiányt pótló munkához fogott, ámde a dolgot nem oldotta volna meg teljesen, mivel csakis a mohácsi vészig kivánta megírni. Művét nem fejezte be, részint azért, mivel ekkor jelent meg Szekér Joachim mun-

kája, részint pedig azért, mivel az erdélyi társaság megbukott. Ettől Fekete nemcsak elismerést és buzdítást, hanem munkájának kiadását is várta.

V.

Feketének egyéb írói munkássága fordításaiban kulminál. Már a «Mes Rapsodies»-ben több fordítást adott. Horatiust, Benyiczkyt és egyes német műveket francziára fordította. «Magyar Munkáji» közt előkelő helyet foglalnak el francziából, latinból, olaszból és németből átültetett munkái Voltairenek, Ovidiusnak, Ariostonak és Blumauernek.

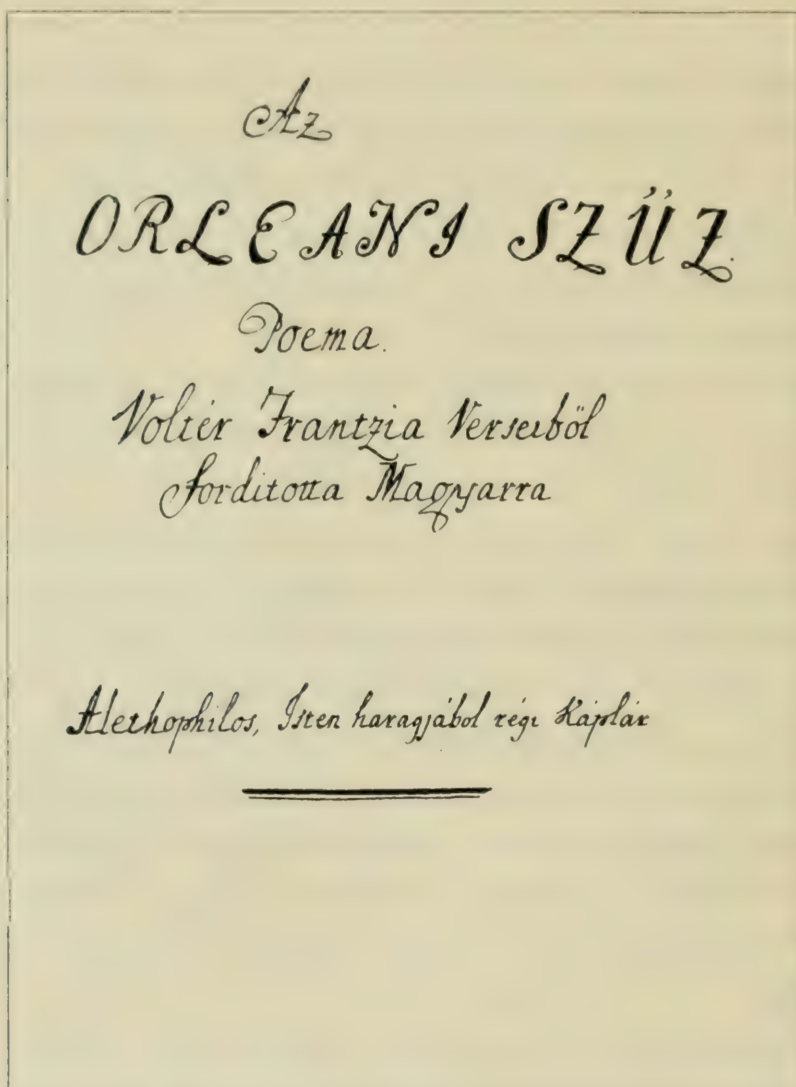
Voltairenek két munkáját, a «La Pucelle d'Orleans»-t és a «Poème sur la loi naturelle»-t fordította le. Mindkettő 1796-ban kész volt.

Tudjuk, hogy Voltairenek a magyar irodalom újjászületésére gyakorolt nagy hatása nemcsak esztetikai elveinek elfogadásában, hanem nevezetesebb műveinek lefordításában nyilvánult. 1784-ben jelenik meg Péczeli József tollából Zaïre, 1786-ban pedig a Henriás, 1789-ben adja ki Szilágyi Sámuel a Henriade újabb fordítását, ekkor jelenik meg Péczelitől a magyar Mérope és Tankréd, 1790-ben Alzire. Ekkor fordítja le Zehenter Antal Mahometet. Hat év alatt öt voltairei munka. A Henriás két fordítóra is akadt, míg Fekete fordításai sohasem láthattak napvilágot.

Az elsőnek teljes czíme: «Az orleáni szűz. Poéma Voltér Frantzia verseiből, fordította magyarra Alethophilos. Isten haragjából régi káplár»; a másiké «A természet törvényeiről. Poema.»

Míg egyrészről Horváth Ádám biztatására fogott a Pucelle fordításához, másrészről Voltaire egy költeménye sem volt annyira alkalmas Fekete tollára, mint épp az «Orleáni szűz». Voltaire ebbe a munkájába oltotta legerősebb gyűlöletét a papság, a felekezeti hagyományok iránt, Fekete soha jobban nem gyűlölte

a papságot, fenekedéseit és ármányait, mint éppen az 1790. és 1792-iki országgyűlések után. Voltaire autodaféra vetette benne a nemzeti kegyeletet, mely évszázadokig szuggerálta a keresztény Francziaországot, Fekete emésztő tűzzel üldözi a magyarnak mindenféle felekezetek felületes eszméibe vetett vak hitét. Önkény-

Az

ORLEANI SZÜZ

Poema.

Volter Frantzia Verseiből
forditotta Magyarra

Alethophilos, Isten haragjából régi Káplár

65. AZ »ORLEÁNI SZÜZ« KÉZIRATÁNAK CZÍMLAPJA.

telenül is a Pucelle fordításához vezetődött, mivel ebben csúcsosodik ki a deista Voltaire forró megvetése minden papi, nemzetiségi és társadalmi hazugság iránt.

Fekete munkáját nagy gonddal végezte. Mielőtt véglegesen kibocsátotta volna kezei közül, Pesten irodalmi barátaival átros-

táltatta. Majd Schediusnak, Gvadányinak, Orczy Józsefnek, Aranka Györgynek küldi, kiknek kifogásait, biráló megjegyzéseit a mű hasznára fordította. A kész munkát azután ismételten lemásoltatja és így küldi ifjabb Bánffy György kapitánynyal (1798) az erdélyi társaságnak, melytől kiadását remélhette, mivel a magyarországi czenzura, mely szigorúbb a bécsinél, azt kiadhatónak nem tartotta. Ott, Erdélyben «józanabb a censura,» Magyarországon:

Ha tsak imádságos könyveket nem írnék,
Vagy tsuda hitelre Pápistát nem bírnék,
Nem jön engedelem észszel irott könyvekre.

A jól és alaposan átrostált munkában Fekete magyar költői munkásságának dicsőségét látta. A verselést, a tárgyat, a fordító vakmerőségét megtámadó korholásokra mitsem hajtott és meg volt erősen győződve róla, hogy ez a munkája túléli őt és korát, sőt még halála után is dicsőséget fog neki szerezni. Egyrészről Voltaire iránti szeretete hálálta meg a mesternek vonzalmát, másrészt elérte vele azt, hogy folyékonyan és lelkiismeretes pontossággal fordított munkájával bebizonyította, hogy a magyar nyelv pallérozására hivatott egyéniség. Ennek tudatát maga is emlegeti: «Hogy ezen fordításommal is, úgy mint minden egyéb tehetségemmel dicső Hazámnak használni, s anya nyelve pallérozásában részt kivántam venni, arról kedves olvasóm meg légy győzve és a tzél kedvéért meg botsátván gyarlóságom hibáit, kegyesen fogadjad a magyar köntösben öltözött orleáni szűzemet. Szerencsésnek fogom tartani magamat, ha a magyar vállban, szoknyában, csak némi neműképpen is olly szépnek látszik, mint franczia ruhájában. Ha látom, hogy fordításommal kedvet találtam, utolsó napjait hanyatló életemnek továbbis szolgálatodra fogom szentelni, kedves hazámfia.»

Hogy Voltaire iránt érzett hála is ösztönözte a munkára, annak naiv és kedves bizonysága az Orczy Lőrinczhez az «Elysiom»-ba írt verséhez, illetőleg leveléhez írt utóirat:

Voltért is köszöntsed, nem hiszem, hogy bánnya,
Hogy őt fordította régi Tanítványa.
Tőletek magyarúl ha talán megtanult,
Meg látja Szűzéről Muzsám miként danúlt.

Hogy pedig a munka nagy közönségre talált, annak bizonysága, hogy azt nemcsak Fekete volt kénytelen több példányban barátainak sokszoros kérésére lemásoltatni, hanem, hogy azt mások is — mint a kéziratok tanúskodnak — még jóval Fekete halála után többször leiratták.

Fordításáról Fekete maga számol be «Előljáró Beszédé»-ben, melyben figyelemmel kisért szempontjait szokott velősséggel fejtegeti: «Mi birt engem szint ezen munka fordítására? a ki azt kérdezheti, talán nem is érdemli meg, tudni igaz okát fáradozásimnak. Egyik czégéres ok az is vala, hogy ezen tréfás poemát tsak egy olly magyar fordíthatta, a ki úgy tudna francziául, mint szinte magyarúl. De talám Voltér magyar tanítványának több ösztöne s igassága lehetett, mint akármelly más hazánk fiának ezen fordításhoz. Caetera textus habet.»

A fordítás tehát öntudatos terv szerint készült s a tehetségnek őszinte, igaz megszólalása. A mű tényleg sikerült. «Illetlen józan Authorhoz a munkájával való kérkedés, s annak érdemét csak az idő s olvasói határozhatják meg: de mégis nem hallgathatom el, hogy több tudós magyaroknak itélete alá vetvén ezen fordításomat: a kik mind a két nyelvet tökélletesen tudják, meg győzve látszottak lenni, hogy alkalmasint el találtam authorom értelmét s módját, sőt nem irhatnám ide pirulás nélkül azon dicséreteket, a mellyek hosszas pállyám futásán bátorítottak.»

A költeményben elejétől végéig a Fekete-féle alexandrinus szerepel, melyben tökéletes következetességgel áll be minden sorban a hatodik szótag után a czezura. Már ennélfogva is példás ritmusérzékkel dolgozott. Emeli a fordítás eredetiségét a már többször hangsúlyozott rímelés, mely Voltaire eredetijének mintájára mintegy szükség szerint, önkéntelenül épül föl egymásután.

Maga a fordítás, melynek főczélja volt az eredeti mű szellemének megóvásával, az eredeti zamat csorbája nélkül, az érthető magyarság, a könnyedén perdülő verselés, általában költői jellegű. Nyelve az eredetinek fogalomvilágában mozog és azt a szükséges színezéssel még erősbíteni is kivánja, hogy az eredeti mű értelme jobban kivilágosodjék. Nem Bacsányi mondása szerint «rabi munkát», hanem szabad, de mindazonáltal költői megoldást keresett. És éppen ezzel mentette meg az eredeti munka stílusának finomabb árnyalatait.

Megjegyzendő még, hogy az egyes énekek czímét nem fordítja le, hanem azok tartalmát az «Ajánló Levelek»-ben a maga csipkedő, gúnyoros modorához híven, a magyar viszonyokhoz alkalmazottan, röviden és találóan jelzi. Az eredeti szöveg megválasztásában az 1774-iki Morza-féle authentikus kiadást követte. Mellőzte a kurtító vagy nagyobbító, szemérmetlenkedő vagy nagyon is szemérmeskedő hamisítványokat. Az előforduló pikáns, sőt laszcziv helyzetek fordításánál mindenkor megóvta az illedelemnek és tisztességnek azt a határát, melyet finomabb érzülete és férfiúi szemérme elébe szabott, kiválasztotta továbbá azokat a szókat és kifejezéseket, a melyekkel bármely sértő nuditást vagy erkölcstelen czélzást elkerülhetett, mi által a műnek teljes kiadását bármely időben lehetővé tette. Hogy erre nézve egyebet ne említsünk, utalunk a Sorel Ágnes szerelmes jelenetének elég pikáns, de nem obszczén és laszcziv forditására, a Hermaphrodix szerepére és a hirhedt szamárjelenetre, melyet annyira perhorreskálnak s mégis oly nagy tetszést vívott ki magának, melyet Fekete megóvott a maga naivságában, úgy hogy vele az olvasóinak szeméremérzete meg van óva. Egyszóval Voltaire maradt és Fekete is. Nem félt a kényeskedő álszemérmetesek hamis irtózatától, hanem a költeményt a maga humoros vagy czinikus modorában tárja a magyar olvasóközönség elé. —

A «Természet Törvényiről Poema» Voltaire természettudományi hitvallása: az asztronomofisikus világnézlet fejtegetése. Fekete ugyanazon eszközökkel dolgozik, mint a Pucelle-

nél, csakhogy, mivel oktató költeményről van szó és Voltaire eredetijében található «mélyebb metaphysicus szókat nem tudván magyarázni, deákságokban meghagytam őket, mert minden élő nyelv így szokott velek bánni. Hogyha abban kivántam volna törni fejemet, talám nehezebben értették volna azok, a' kiknek kedvéért reá vetettem magamat ezen munka fordítására».

VI.

A latin írók közül előszeretettel fordult Ovidius szerelmi költeményei felé.

Fekete ifjúságától kezdve nagy kedvteléssel forgatta a klasszikusokat. Kedvenczei Homér, Virgilius, Lucretius és Tacitus, kiket gyakran forgatott s kiknek fordítását szívesen látta volna magyar nyelven. Az erdélyi társaságot arra buzdítja, hogy Cicerót fordíttassa le. Az a kedvező fogadás, a melyben Voltaire részesült, vitte rá arra, hogy Ovidiust is lefordítsa. A szerelmi költemények felé fordult, hogy ebben is mintegy támogassa a szerelemről írt munkáit s megmutassa a magyar közönségnek, hogy a nagy szabású költők fordítására, bármely nyelvből legyen is az, mennyire alkalmas a magyar. Lefordította az «Ars amandi»-t: «P. Ovidius Názonak A' szerelem mesterségéről írt könyvei» czimmel, az «Amorum» egyes elégiáit és a «Remedium Amoris»-t. Az elsőt teljesen, a másodikból a tetszetősebb elegiákat, a többiből egyes részeket. Munkáját ugyancsak Mátyási, Gvadányi és Aranka birálták. Olvasó közönsége kevés korholni valót talált bennük, mivel régi klasszikusoktól és nem czenzurázott írótól eredő munkák.

«A szerelem mesterségének» különös története van. Feketét Gvadányinak Fábián Juliannához érzett barátsága annyira föllelkesítette és az írónőt, mind költeményei, mind Gvadányi dicsérete folytán oly nagy becsben tartotta, hogy neki ajánlotta a fordítást.

Kinek ajánlanám? soká törekedtem;
De versid olvasván, arról meg győzettem,
Hogy ezen ajánlás tsak reád illhetne,
'S Azzal is érdemed talán béreltetne;
Mert ki Grátziáknak magadként áldozik,
'S ugy mint Amor Annya veletek játszadozik,
Illyetén munkának legjelesb birája
Ezen mesterségnek lehetvén próbája...
... Ajánlásom tehát legyen bizonysága,
Betse Verseidnek előttem melly drága;
'S szint' azért úgy vegyed Asszonyom munkáimat,
Mint érdemeidnek fizetendő vámat...

Fábián Juliánna azonban mélyen megsértődött érte s kereken visszautasította az ajánlást is, a fordítást is. Fekete Gvadányitól tudta meg a dolgot és rendkívül fölindult az írónő pruderiáján.

66. FÁBIÁN JULIÁNNA ALÁÍRÁSA.

Ajánlása tisztes és nem sértő volt. A pajkos hang, melyet megpendít, inkább az öreg úr dévajkodása, mint gorombaság, a minek Juliánna tekintette. Fekete legott válaszol Gvadányinak, most már nyersen és gorombán:

Julisról nem véltem, hogy szint' olly nagy szamár
Mint az, melly Holitsnál czifra kantzára vár,
Hogy öszvért miveljen Udvar szükségére.
Tekintvén te veled levelezésére.
De minthogy nem érti küldött ajánlásom,
Ő tőle vedd vissza, kérlek, fordíttásom!...
Ajánló levelem ditsérvén elméjét,
Semmiben sem sérti hire tsemetéjét,
Szintúgy rá férhetne minden Matronára,
A' nélkül, hogy bántást vélhessen magára.
Aglaet 's Testvérit nem ismériszegény,
'S versiben tsak tőled jött a tündöklő fény.
Hadjuk azért őtet ostobaságába
Merülve, 's zsoltáros tudatlanságába...

A fordítás a Fekete-féle verselésben írt munka. A többivel együtt Ovidius szerelmeinek első fordítása, még pedig distichonok helyett magyar rímes versekben. Fordítását ő maga indokolja. A fordító nem a tudós, hanem a nagy olvasó közönségre számított, mely a latint nem olvashatván, az ő «szabadon fordított» alakjában jut Ovidiushoz. Becsét emeli a számos szakszerű «nota», mely a mű történeti, mitologiai és művészi vonatkozásait, tehát tárgyi körét magyarázza.

VII.

Német fordításai közül említendő Rabenernek «a házasság gúnyolása», melyet fiának Ránkba írt levelébe iktat, hogy vele a nejétől elvált gyermeket vigasztalja, és Blumauernek Herrenhut czélzattal írt «Egy valóságot kereső Embernek hite Ágazata». Azon munkák közül való, melyeket a czenzura eltiltott. A költő Blumauernek régi jó pajtása, barátja és az «Eneisnek» is kedvelője volt. Ismeri, hogy

Gúnyolt Éneisben juta Magyarokra,
Minthogy azt pennája szegény Szalkainak
Kiessen fordítá, bár fáradságinak
Jutalma buzgóktól tsak üldözés leve . . .

A fordításról maga írja: «hogy egy úri embernél lévén, kit akkor Barátomnak és szívre nézve velem egyezőnek tartottam, ő reá kért vala, hogy tehát őtet lekötelezzem, 24 óra alatt kivánságának eleget is tettem; ha szabadabban kivántam volna fordíttani, amaz egy gondolatnak számos duplázásit nyelvünk sikeressebb rövidsége kevesebb igékre engedte volna vonni, mert ebben a szomszédokét meghaladja.» —

Utolsó fordítása az aradi Orczy Vásárhelyi könyvtárban található Ariosto Orlando Furiosojának öt első éneke, melynek teljes czíme: «Ariostó Lajosnak Orlando Furiosoja vagyis Meg-

dühösödött Orlandoja fordíttatott Magyarra Alethophilos régi káplártól az-az Galánthai Gróf Fekete János generális által.»

Gvadányihoz írt egyik levelében tudatja;

Most Ariostonak kezdettem fordítni
Remek Olandóját, de versem építni
Négy sorra kivánom, hogy Autorom módját
Kövessem, kit világ nyolczas stanczékban lát.
Haj szál hasogatók, így meg fogják tudni
Hogy Gyöngyössivel sem olly nehéz alkudni.

A fordítás néha ósdi és nehézkes, mégis erőteljes stanczákban gördűl, de némely helyen teljesen modern és a költői kifejezés nem oly homályos, mint egynémely új fordításé. Kiválóan jelesek a költői okoskodások, szillogizmusok, melyekben az eredetinek magaslatára emelkedik. Eredeti dolog és teljesen Feketére vall, hogy a rímelésben megtartja újításait. Míg a hosszú lélegzetű Pucellet, az Ars Amandit befejezte, ez töredéknek, «fordítási próbának» maradt. Míg azoknál barátai szavát vették, hogy bevégzi, itt semmiféle erkölcsi nógatás nem kényszerítette a befejezésre.

Kisérő szavai még most is okulásra várnak s igazán kár, hogy fordítása töredék maradt. Ez a munka lett volna az, mely őt teljesen kiragadja az ismeretlenség homályából.

Fordítói munkásságának jellemzésére elég fölemlítenünk, hogy ő a «szabad fordítás» híve, ámde nem annak, melyet Rajnis és Péczeli hirdettek, hanem annak, melyet csak Kazinczy után kivántak, vagy mint Döbrentei mondta: «Shaksperet fordítva, mindig azt kérdezte magától, vajjon Shakspere, ha magyarul írt volna, hogy mondta volna ezt vagy amazt», azaz ugyanazt, mit Fekete «Az Orleáni szűz» előljáró beszédében hirdet. Bacsányival és Kazinczyval szemben — kik «ugyanazon rendet», »mindennek pontos lefordítását», »az originál tökéletes megőrzését», «a görögöt görögösen, a deákot deákosan, a németet németesen» követelték, Feketét meggyőződése ellenkező elvhez vezette, mely eredményezte, hogy fordítása, bár nyelve sokszor

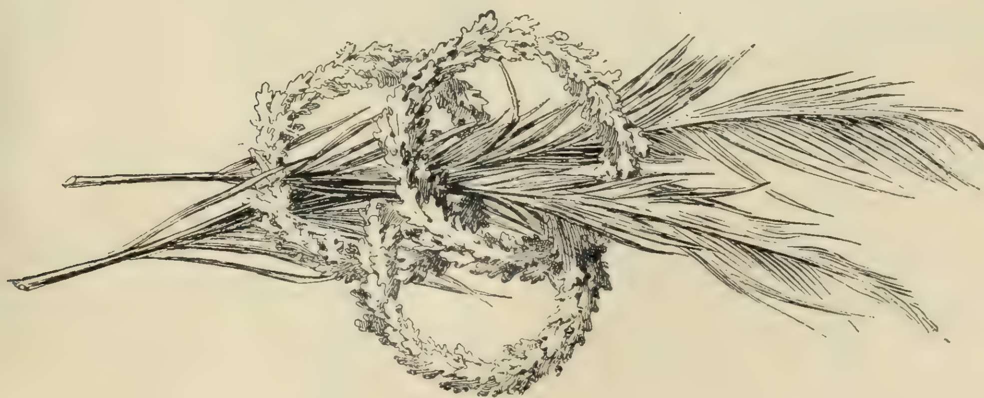
régies, ósdi, mégis erőteljes és egyéni. Gondoskodott arról, hogy fordításai oly rostán menjenek át, oly emberek javítsák, a kikről meg volt győződve, hogy a magyar népnyelvet tökéletesen birják. Mátyási, Gvadányi nyelvérzéke megmentette munkáit a gallicizmusok, germanizmusok, latinizmusok és italizmusoktól, saját józan ízlése a cziczomától és költői sallangtól. Innen ered, hogy valamint költeményei, úgy fordításai még ma is élvezhetők és kiadásra méltó munkák. —

Mint író, nem szegődött semmiféle irányhoz. Haladt a maga útján, nem vonta senki sem magához, csak a józan ízlés és annak hirdetője. Nem választott irányt, a magáéba bele nevelődött. A franczia nevelés vitte még a testőrök fellépése előtt a franczia verselésre és ott érdemesen működött. Ezzel szívta magába a franczia szellemet, az érzelmek széles festését, a filozófiai elmerengést fenség nélkül nagy erővel, a gúnyt akkori irodalmunkban páratlan kiméletlenséggel és sok igazsággal, a könnyed prózát síma és kellemes elmésséggel. Van indulata, szenvedélye és egyénisége, kiválóan erős, néha kirivó alanyisága, a természet és a természetfölötti iránt is érzéke. Nem oly szolgai s egyáltalában nem utánzó mint Bessenyei. Mindenekelőtt józan, rendszeresen tanult fő, melynek Voltaire személyes oktatásán kívül a világirodalom legjelesebbjei voltak mesterei. Izlése fejlettebb sok író kortársánál és ebben csakis tapasztalatait követi s nem esküszik a mester szavára. Nincs oly csodás nyelvérzéke mint Bároczynak és ezért meghajol Gvadányi, Mátyási, Aranka nyelvi utasításai, Gyöngyösi, Faludy, Benyiczky mintái előtt s ezek tanítása- és tanulásából ered költeményeinek népies színezete. Sokszor nyers, de mindig természetes. Nagy irodalmi fogyatkozásai egyúttal egyéniségéi is. Vannak művészi szabályai, melyeket eltanult, s bár szereti Gyöngyösi metrumát, Faludy, Benyiczky és a nép dallamait, maga is alkot magának formát gondolatai számára. Széles tudású ember, .mit bölcselmi lirája és négy nyelvből készült fordításai bizonyítanak legjobban. Verseinek némely hosszadalmasságát és pongyolaságát kárpó-

tolja a szellemnek, azésznek és az ötleteknek egy-egy szikrázó villanata. Szereti a világosságot s nem burkolja el érzelmeit, gondolatait szóáradatba, hanem egyenesen, magyarosan mondja ki azokat. Van írói bátorsága, hogy veszélyes műveit titkon vagy nyilvánosan is terjeszti, s ha lehetséges, a rostát nevetve kijátszsza.

Mindenekelőtt lelkes magyar érzülete válik ki, melyet nem tagad meg franczia műveiben sem, de el nem mulasztja s hathatósabban cselekszi mint Bessenyei, hogy a nemzetit az egyetemessel összhangba hozza, még akkor is, hogyha a nemzet hibáit kell kitárnia, sebeit föltépnie. Politikai eszméit az irodalomban érvényesíti és rajta van, hogy belőle minden deákost, hamist, negédest, idegent, ingadozót kiszorítson, nem vakságból, mert alaposan ismerte a klasszikus szellemet, sőt ez hatott is poezisére, hanem éleslátásból, mivel a nemzet nagysága annak korlátlan magyarosságában gyökeredzik.

Működése forradalmi és mégis majdnem nyomtalanul veszett el egy század alatt. Eszméi tovább lappangtak a czenzura szigora miatt, mint sok más kortársának elvei és ezek olyanok voltak, melyek úttörői a XIX. század diadalra jutott demokratikus eszméinek, mint azt maga is remélte.

67. ZÁRÓKÉP.

A GRÓF FEKETE CSALÁD NEMZEDÉKRENDJE.

NIGER BENEDEK
1360.

Fekete Miklós

Niger Mihály

felsőbári Fekete Albert 1505. 1556. — biai Fekete György n. Telkesi Krisztina 1512. 1552. — F. Benedek 1556. — János 1558. 1561. — Mihály 1559. — István 1552. — Barnabás 1580. — gal. Fekete I. Márton, 1569. n. Potencziána (galánthai Bessenyei Péter n. Hegyi Fruzsina)

I. Miklós, 1590. 1633. 1634. n. Bon Borbála — I. György, 1580. 1585. n. martonfalvi Török Magdolna

id. I. János, 1631. n. nebojszai Álló Borbála — I. Ferencz n. Somody Zsófia — II. Miklós — II. György — I. Dániel — I. István

III. Miklós — I. László n. Thédy Mária — II. Márton n. Arady Zsuzsánna — II. János — II. Ferencz — II. István — Sándor — II. László — Magdolna f. Pinczés Pál

II. Dániel — III. László — III. György, 1721. — Pál — Amadé

József — gr. IV. György, 1711—1787. n. Niczky Anna

Julianna f. priberi Jankovics Antal — Ignácz, ezredes. 1. n. Pongrácz-leány 2. n. Colon Wratislawa — *III. János*, 1741—1803. n. gr. Eszterházy Mária Jozefa 1745. okt. 17.—1837. — (?)

III. Ferencz 1767. nov. 7.—1835. n. gr. Illésházy Anna.

Források: M. Nemz. Muz. kézirattár Fol. Lat. 3705. IV. 1. — 1. Fol. 77. (20. Ex Caplo Posonii) Analecta Mednyánszkyana.
Fol. Lat. 3753. — Fol. Lat. 209.
Nagy Iván: Magyarország családai. — Pótkötet.
Eszterházy János gr.: Az Eszterházy család leirása.
Lehoczky: Stemmatographia.
Merkur von Ungarn.
Ex Caplo Nittr. Libro VI. Protoc. 70. 1643. 145. — Protoc. 35. Annor. 1585. 86. 87. 88. 89. Fol. 670. — Litt 62. Annor. 1633. 34. 35. Fol. 189.
Leopoldus L. B. Schaffrath: Justa Sollennia 3.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

A CSALÁD.

MÁSODIK KÖNYV.

IFJÚ ÉVEK.

HARMADIK KÖNYV.

VOLTAIRE BARÁTSÁGA.

NEGYEDIK KÖNYV.

A KATONAI ÉLET.

ÖTÖDIK KÖNYV.

II. JÓZSEF ALATT.

HATODIK KÖNYV.

A POLITIKUS.

HETEDIK KÖNYV.

AZ UTOLSÓ ÉVEK.

NYOLCZADIK KÖNYV.

FEKETE IRODALMI JELENTŐSÉGE.

FÜGGELÉK.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPMELLÉKLETEK.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

Gróf Fekete Jánosnak a kötet élén álló képmását a fóthi plébánia kertjében levő emlékről Richter Aurel rajzolta. Az emlék egész képét is közöljük (217. l.), ugyancsak Richter Aurel rajza után. Az emlék eredetileg Fekete János sirján állott. Homokkőből készült, csak az arczképes medaillon van márványból. A mikor a fóthi templom elkészült s gróf Fekete János tetemei sirboltjában helyet nyertek, az emléket átszállították a róm. kath. plebánia kertjébe.

Gróf Fekete János másik arczképe (181. l.) az Országos Képtárban őrzött rézmetszet után készült. Az arczkép, a mely a grófot élete utolsó éveiből mutatja be, valószinüleg a XIX. század első évtizedéből való. Másolatunk nagysága megfelel az eredetinek.

Gróf Niczky György arczképének (45. l.) eredetije gróf Niczky László ligvándi kastélyában őriztetik; hasonmását az ő szivességéből rendelkezésünkre bocsátott fénykép után adják.

Mária Terézia királynő és Ferencz császár arczképe (55. és 61. l.) ez utóbbinak császári koronázása alkalmából készült «Wahl-Diarium»-ban (Frankfurt, 1746.) jelent meg. Mindkettőt Lippold F. festménye után Windter J. W. nürnbergi müvész metszette rézbe.

II. József császár képét (117. l.) Mansfeld 1781-ben metszette rézbe; hasonmását a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról közöljük.

Buda II. József-korabeli látképe (146. l.) Windisch Károly Gottlieb «Geographie des Königreichs Ungarn» (Pozsony 1780.) czimü műve első kötetében látott napvilágot. A kép alján levő magyarázatok az eredetin német nyelvűek.

Verseghy Ferencz «Emlékeztető Oszlop» czimű költeménye (156. l.) Kazinczy Ferencz Orpheusának II. kötetében, 1790-ben jelent meg. Hasonmásunk az Orpheus 219. és 220. lapját mutatja be, a melyen gróf Fekete János is meg van említve.

II. Lipót király képét (169. l.) magyar királylyá való koronázása alkalmából Benedicti H. bécsi művész metszette rézbe. Az eredeti, barnával nyomott igen ritka lap a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetik.

Gróf Fekete János gyászjelentésének (212. l.) eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának gyászjelentés-gyüjteményében van.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A czímlapot Baranski Emil László tervezte és rajzolta.

Az első könyv kezdőképe (3. l.), Richter Aurél rajza, a galánthai kastélyt egy XVIII. századi metszet után ábrázolja.

A Galánthai Fekete és a Niczky családok ősi czimereit (5. és 11. l.) Burgstallernek Pozsonyban, 1770 körül megjelent «Scuta nobilium familiarum Regni Hungariae» czimű czimerkönyvéből, Fekete György grófi czimerét (16. l.) pedig, ez utóbbit Baranski

Emil László rajza után, az országos levéltárban őrzött Királyi Könyvekből (XLV. köt. 53. lap) közöljük.

Gróf Fekete György «Problemata Juridica»-jának (20. l.) gróf Fekete János «Esquisse»-jének (49. l.) czímlapját, a «Mes Rapsodies»-ből közölt hasonmásokat (59. és 71. l.), Voltaire Feketéhez irt verse és levele hasonmását (87. l.), a gróf Fekete János felett tartott német gyászbeszéd (128. l.) és Aranka «Rajzolattya» (204. l.) czimének hasonmását a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő példányokról adjuk.

A második és harmadik könyv fejléczei (22. és 76. l.) és az előbbinek záródisze (75. l.) Mária Terézia korabeli franczia nyomtatványokból vannak véve.

A csabrendeki Fekete-kastély képét (27. l.) Barczafalvi Barcza László ottani földbirtokos fényképfelvétele után közöljük.

A Teréziánum 1750-ben készült képét (37. l.) Zoller F. C. metszette rézbe. Hasonmása először Kisch Vilmosnak «Die alten Strassen und Plätze von Wiens Vorstädten» cz. munkájában volt közölve.

A Belvedere és a schönbrunni kastély képeit (54. és 57. l.) az «Almanach von Wien» 1774-iki évfolyamából vettük.

A IV. könyv empire-izlésű fejléczét (94. l.) Richter Aurél rajzolta.

A Löwenstein-svalizsér és a Dessewffy-huszár képe (96. és 97. l.) a «Schema aller Uniformen der Kaiserl. Königl. Kriegsvölkern «(Bécs, Artaria & Co., 1794.) czímű félhivatalos kiadványból valók.

Marienberg város váltójának hasonmását (105. l.) a város levéltárában levő eredetiről adjuk.

A IV. könyv zároképét (115. l.) XVIII. századi kandalló-diszítmény után Richter Aurél rajzolta. A rajta levő czimer a Fekete család grófi czimere.

Az V. könyv fejlécze (116. l.) azon 1790-ben Rómában megjelent díszkiadványból van átvéve, a mely Della Genga Hannibál pápai kamarásnak a Quirinál kápolnájában II. József császár fölött tartott gyászbeszédét tartalmazza.

Rákos-Palota és az ottani régi, állítólag gróf Fekete János által építtetett kápolna képét (132. és 133. l.) Richter Aurél rajzolta.

A VI. könyv fejlécze (141. l.) Bonsignore István II. Lipótra mondott emlékbeszédének (Milano, 1792.) czimlapjáról vétetett.

A zalamegyei koronázó vitéz képe (147. l.) Decsi Sámuel. «A magyar szent koronának históriája» (Bécs, 1792.) czímű munkájából van véve.

A koronaőrző sereg bevonulását ábrázoló rézmetszet (149. l.) a «Hadi és Más Nevezetes Történetek» 1791-iki (IV.) folyamában jelent meg.

A magyar úri viseletet ábrázoló 1792-iki divatkép (151. l.) eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van.

A hatodik könyvnek a szent koronát ábrázoló záróképét (179. l.) dr. Schönherr Gyula birtokában levő dombormüről Cserna Károly rajzolta. Megjelent először a Magyar Nemzet Története VIII. kötetében.

A VII. könyvnek a fóthi kastélyt ábrázoló fejléczét (180. l.) régi kép után Richter Aurél rajzolta. Tőle való Fóth látképe (189. l.) és a fóthi sirbolt bejárata (211. l.) is.

A VIII. könyv fejlécze (216. l.) 1801-iki budai nyomtatványból való. A zárókép, Dörre Tivadar rajza (239. l.) a Képes Irodalomtörténet II. kötetéből vétetett át.

A metszetek után közlött arczképekből a következők: gróf Fekete György (9. l.), gróf Niczky Kristóf (127. l.), gróf Festetich György (167. l.) és Schedius Lajos (195. l.) Ehrenreich «Icones»-eiből (megjelent 1810—30 között) valók. Ligne herczeg arczképét (65. l.) Kreiszinger József festménye után Adam Jakab 1785-ben metszette, II. Frigyes Vilmosét (137. l.) ismeretlen, gróf Károlyi Antalét (157. l.), I. Ferencz királyét (171. l.) Bosch festménye után Durmer E. V., gróf Teleki Lászlóét (197. l.) Donát képe után John metszette. Mindezek, kettő kivételével, önálló műlapok a

Magyar Nemzeti Muzeum gyüjteményeben; grof Károlyi Antal képe a fölötte mondott gyászbeszed mellett, gróf Teleki Lászlóe pedig az Erdélyi Múzeum V. köteteben jelent meg.

Voltaire arczképe (77. l.) munkáinak Genfben 1768-ban megjelent első teljes kiadása elén áll.

Nagy-Frigyes arczkepét (81. l.) egykorú metszet után Hirth Kulturhistorisches Bilderbuch-ja közli.

A közlött emlékérmek (61., 67., 93 és 140. l.) eredetijei a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtáraban találhatók.

Gróf Fekete Jánosnak Mátyásihoz irt üdvözlő-verse (185. l.) s Aranka levele Feketéhez (207. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában van.

Gróf Fekete János Napoleonra irott költeménye (174. l.), «Magyar Munkáji» czimlapja (219. l.), Kopasz Péter urhoz intézett gúnyoló verse (224. l.) s a «Magyarok Történeti» első oldala (227. l.) azon Mátyási József által másolt kötetekből vétettek, a melyeket a Magyar Tudományos Akadémia kézirattára gróf Fekete János munkái czim alatt őriz.

Az Orleansi Szűz czimlapját (230. l.) a Madách család alsósztregovai levéltárában levő eredeti kéziratról közöljük.

Az aláírások közül Mátyási Józsefé (181. l.), Horváth Ádámé (193. l.), gróf Gvadányi Józsefé (201. l.) és Fábián Juliánnáé (235. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában levő eredeti levelekről és okiratokról vannak közölve. Gróf Fekete György országbiró aláirását (21. l.) az Országos Levéltár kanczelláriai osztályának egyik iratáról, gróf Fekete Jánosét (215. l.) és fiáét gróf Fekete Ferenczét (210. l.) a Csekonics grófok zsombolyai levéltárának okmányairól Babics József úr szivességéből adjuk. Gróf Niczky Kristóf aláirása (47. l.) a Magyar Nemzet Története VIII. kötetéből, Voltaire-é (85. l.) Széchy Károly Gvadányijából (Magyar Tört. Életrajzok, 1894. évf. vétetett át.